

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

FETHİNDEN ABBÂSİLERE KADAR DİMAŞK (636-750)

Mehmet Nur GÖKÇE

Danışman

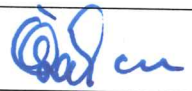

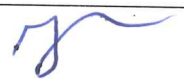
Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

ŞANLIURFA - 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı 175226003 numaralı Mehmet Nur GÖKÇE'nin hazırladığı "Fethinden Abbâsîlere Kadar Dımaşk (636-750)" konulu **yüksek lisans tezi** ile ilgili tez savunması, 27/06/2019 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

27/06/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA	Kabul	

Bu tezin İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

16/07/2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır
 Almamıştır.

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Mehmet Nur GÖKÇE
Öğrenci Numarası : 175226003
Enstitü Anabilim Dalı : İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı : Tezli Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) : Fethinden Abbâsîlere Kadar Dîmaşk (636-750)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

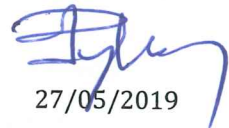
Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115 sayfalık kısmına ilişkin, 25/05/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

27/05/2019

Mehmet Nur GÖKÇE

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 27/05/2019

Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

ÖZET

FETHİNDEN ABBÂSÎLERE KADAR DİMAŞK (636-750)

GÖKÇE, Mehmet Nur

Yüksek Lisans Tezi

İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ömer SABUNCU

Haziran, 2019, 115 Sayfa

Araştırmamızın konusu, çok eski bir medeniyete sahip, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olan Dımaşk'tır. Birçok uygarlığın hüküm sürdüğü bu yer Bilâdüşşâm bölgesinde bulunup doğu ve batı arasında olması cihetiyle önemli bir yer olmuştur. Dımaşk farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve bunun sonucunda birçok açıdan önem kazanmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bu bölgeye dua etmesi, Üsâme (ö. 54/674) ordusunu buraya göndermek istemesi ve Müslümanların burayı tercih edip yerleşmesi Dımaşk'ı daha da önemli kılmıştır.

Dımaşk, fetihten sonra Bilâdüşşâm'da vilayet olmuş ve Emevîler zamanında başkentlik yaparak önemli bir şehir haline gelmiştir. Emevîler zamanında Dımaşk'ta yapılan imar faaliyetleri, fizikî şartları, coğrafyası ve ticaret merkezi olması hasebiyle ekonomik yönleri incelenecektir.

Dımaşk, karşısında bulunan Kâsiyun Dağı'nda Kâbil'in Hâbil'i öldürdüğü mağara ile Hz. İbrâhim'in (a.s.) mescidinin burada bulunmasından dolayı gezilen yerlerdendir. Emeviyye Camii'nin duvarının tufandan sonra Hz. Nûh (a.s.) zamanında yeryüzünde ilk örülen duvar olması, Emeviyye Camii'nde bulunan beyaz minareye Hz. İsâ'nın (a.s.) ineceği inancı, Ferâdis Mezarlığında Hz. Meryem'in mezarının bulunması varsayımı ile Müslümanlarca çokça ziyaret edilen turizm merkezlerinden sayılır. Burada ayrıca birçok sahâbî ve İslâm büyüğünün mezarları da bulunmaktadır.

Emevîler zamanında divanların dillerinin Arapçaya çevrilmesi, kütüphanelerin oluşturulması ve medreselerin kurulmasıyla eğitim-öğretimde, ilim ve irfânda ilerlemeler kaydetmiştir. Sosyal hizmet alanında ihtiyaç sahibi olan insanlar korunup

kullanarak, engelli insanların evlerinde bakımlarının yapılması için yardımcıları görevlendirilerek bunlar devlet güvencesine alınmışlardır.

İslâm devletinde ilk saray örneği olan Kubbetü'l-Hadrâ burada yapılmış ve sonraki dönemler de yapılan saraylara örnek teşkil etmiştir. Saraylar gibi evlerin yapımına da özen gösterilmiştir. Böylece mimarîde önemli aşamalar kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Fetih, Hz. Ömer, Hâlid b. Velîd, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Bilâdüşşâm, Dımaşk, Damascus, Şam.

ABSTRACT

DAMASCUS FROM CONQUEST TO THE ABBASIDS (636-750)

GOKCE, Mehmet Nur

Master's Thesis

Department of Islamic History and Arts

Advisor: Asst. Prof. Dr. Ömer SABUNCU

June, 2019, 115 Pages

The subject of this study is about Damascus, one of the oldest settlements that has an ancient civilization. This place, where many civilizations reigned, is located in Bilâdüşşâm region and it is an important place because it is between east and west. Damascus has hosted different civilizations and as a result gained importance in many respects. The fact that Muhammad (his holiness) prayed to this region, wanted to send Üsâme army here, and that Muslims preferred to settle here, made this place even more important.

After the conquest, Damascus became a province in Bilâdüşşâm and became an important city by becoming a capital during the Umayyad period. The recontruction activities, physical conditions, geography and economic aspects of the city during the Umayyad period will be examined.

Because of the Kasiyun Mount facing it and the presence of the cave where Habil was killed by Kabil and Abraham's mosque (his holiness), Damascus is one the places to be visited. Because of the wall of the Umayyad Mosque was the first wall built on the earth after the flood in the time of Noah (his holiness), the belief that Jesus will come on the white minaret in the Emeviyye Mosque, and that the tomb of Mary at the Ferâdis Cemetery were widely visited by the tourists. There are also many graves of the companions and Islamic elders.

During the Umayyad period, with the help of language translations of the divans into Arabic, the creation of libraries and the establishment of madrasas, education and training, has made progress. The people in need in the field of social work were protected, and assistants were assigned to care for people with disabilities in their homes and these were taken under government security.

Kubbetü'l-Hadrâ, the first example of a palace in the Islamic state, was built here and served as an example for the palaces built in later periods. Like the palaces, attention has been paid to the construction of houses. Thus, important steps have been made in architecture.

Keywords: Islamic history, Conquest, Hz. Omar, Khalid b. Waleed, Abu Ubaidah b. Jarrah, Biladüşşam, Dimaşk, Damascus, Şam.

FETHİNDEN ABBÂSİLERE KADAR DIMAŞK (636-750)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
Dimaşk'ın Tarihteki Yeri	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
FETHİNE KADAR DIMAŞK'IN İSMİ VE KISA TARİHİ	
1.1. DIMAŞK'IN ANLAMI.....	3
1.2. DIMAŞK'IN TARİHİ	3
İKİNCİ BÖLÜM	
DIMAŞK'IN HZ. ÖMER DÖNEMİNDE FETHİ	
2.1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE FETHİLERİN BAŞLAMASI (632-634) 17	
2.1.1. Irak Cephesi Fetihleri	17
2.1.2. Suriye Cephesi Fetihleri	18
2.2. HZ. ÖMER DÖNEMİNDEKİ FETHİLER (634-644).....	19
2.2.1. Irak-İran Fetihleri	19
2.2.2. Cezire Fetihleri	20
2.2.3. Mısır Fetihleri	20
2.3. BİLÂDÜŞŞÂM VE DIMAŞK'IN FETHİ (636)	20
2.3.1. Ecnâdeyn Savaşı	23
2.3.2. Fihl Savaşı	24
2.3.3. Dimaşk'ın Fethi	24
2.4. YEZİD B. EBÛ SÜFYAN'IN ŞAM'A VALİ OLARAK ATANMASI.....	27
2.5. MUÂVİYE B. EBÛ SÜFYÂN'IN ŞAM'A VALİ OLARAK ATANMASI29	
2.6. BİLÂDÜŞŞÂM VE DIMAŞK'IN FETHİNDE YER ALAN BAZI	
KOMUTANLAR	31
2.6.1. Şürahbîl b. Hasene	31
2.6.2. Ebû Ubeyde b. Cerrâh	31
2.6.3. Amr b. Âs	33
2.6.4. Sa'd b. Ebû Vakkâs	34
2.6.5. Hâlid b. Velîd	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
DIMAŞK'IN FETHİTEN SONRAKİ DURUMU	
3.1. FİZİKİ YAPI	37
3.1.1. Coğrafyası	37
3.1.2. Merkezî Unsurlar	38
3.1.2.1. Surlar.....	39
3.1.2.2. Dâru'l-İmâre	40
3.1.2.3. Meydan	40
3.1.2.4. Han ve Ribâtlar	40
3.1.2.5. Bimâristân	41
3.1.2.6. Evler.....	42

3.1.3.	Dini Mekânlar	43
3.1.3.1.	Camiler ve Dımaşk Camisi (Emeviyye Camii)	43
3.1.3.2.	Hıristiyanlara Ait Dini Mekânlar-Kiliseler	47
3.1.3.3.	Hıristiyanlara Ait Dini Mekânlar-Manastırlar	48
3.1.4.	Ticari Mekânlar	48
3.1.5.	Ortak Kullanım Alanları	48
3.1.5.1.	Mahalleler	48
3.1.5.2.	Çarşılar	49
3.1.5.3.	Cadde ve Sokaklar	49
3.1.5.4.	Mezarlıklar	49
3.1.5.5.	Köprüler	50
3.1.5.6.	Hamamlar	50
3.1.5.7.	Kütüphane	50
3.1.5.8.	Dâru'd-Duyûf (Misafir evi)	51
3.2.	İDARÎ YAPI	51
3.2.1.	Divan Teşkilatı	51
3.2.1.1.	Divanü'r-resâil	52
3.2.1.2.	Divanü'l-hâtem	53
3.2.1.3.	Divanü'l-harâc	53
3.2.1.4.	Divanü'l-berîd	53
3.2.1.5.	Divanü'l-cünd	54
3.2.2.	Divan Gelirleri	55
3.2.2.1.	Zekât	55
3.2.2.2.	Öşür	56
3.2.2.3.	Humus	57
3.2.2.4.	Fey	58
3.2.2.5.	Cizye	58
3.2.2.6.	Harac	59
3.2.2.7.	Ganimet	59
3.2.2.8.	Ticaret Malları	60
3.2.3.	Divan Görevlileri	60
3.2.3.1.	Kâtip	60
3.2.3.2.	Müstevfi	61
3.2.3.3.	Nakîbulesraf	61
3.2.4.	Kadılık	62
3.2.5.	Şurta Teşkilatı	63
3.2.6.	Ases Teşkilatı	63
3.3.	EKONOMİK YAPI	64
3.3.1.	Tarım ve Hayvancılık	64
3.3.2.	Sanayi	65
3.3.2.1.	Dokumacılık	65
3.3.2.2.	Deri ve Debbâğcılık	66
3.3.2.3.	Marangozluk	66
3.3.2.4.	Demir, Bakır ve Çelik	66
3.3.2.5.	Camcılık	66
3.3.2.6.	Kâğıtçılık	67
3.3.2.7.	Altın ve Gümüşçülük	67
3.3.2.8.	Boyacılık	67
3.3.2.9.	Çanak ve Çömlekçilik	68

3.3.2.10. İnşaatçılık	68
3.3.3. Ticaret	68
3.4. SOSYAL YAPI	70
3.4.1. Eğitim ve Öğretim.....	70
3.4.2. Gelenek ve Görenekler.....	71
3.4.3. Sosyal Yardımlaşma.....	72
3.4.4. Eğlence	73
3.4.4.1. Musîki ve Şarkıcılık.....	73
3.4.4.2. Raks (Dans).....	74
3.4.5. Gezi Yerleri.....	74
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	78
EKLER LİSTESİ	1

KISALTMALAR

(a.s.)	‘Aleyhi’s-selâm
(c.c.)	Celle celâluh
(r.a.)	Radiyallahu anh
(s.a.s.)	Sallallâhu ‘Aleyhi ve Sellem
b.	İbn: Oğlu
bk.	Bakınız
bs.	Baskı
bt.	Bint/Kızı
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed./ed.	Editör
g.	Gram
h.	Hicrî
Hız.	Hazret
Km	Kilometre
km ²	Kilometrekare
Kol.	Kolektif
Kom.	Komisyon
mm	Milimetre
M	Miladi
MÖ	Milattan önce
m ²	Metrekare
ö.	Ölüm tarihi
Red.	Redaktör
sad.	Sadeleştiren
t.y.	Basım tarihi yok
Thk./thk.	Tahkîk eden

ter.	Tercüme eden
vd.	Ve diğerleri
vb.	Ve bezeri
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Dımaşk'ın Tarihteki Yeri

Kadim medeniyetlerin gelişmesi, ilerlemesi; şehirler ve bu şehirlerin kurulduğu alanlarla doğru orantılıdır. Dımaşk da dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir. Kuruluşu MÖ'ye dayanan Dımaşk, Hz. Âdem'in de (a.s.) aralarında olduğu birçok peygamberin yerleştiği ve hayatlarının bir kısmını burada devam ettirdiği yerlerdendir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dımaşk'ın tarihî, sosyal ve fizikî yönlerini ele alan tez çalışması bulunmamaktadır. Tarihte önemli olan bu şehir üzerine çalışmanın ilim dünyasında önemli bir eksikliği bir nebze de olsa gidereceği kanaatine vararak araştırmalarımıza başladık. Çalışmamızın amacı şehri, tarihî, coğrafi, jeopolitik ve sosyo-ekonomik olarak incelemektir. Dımaşk'ın tarihi ele alınarak, fethi ve sonrasında şehrin fizikî ve coğrafi yapısı araştırıldıktan sonra birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, jeopolitik konumu, verimli toprakları ve aynı zamanda bir kültür merkezi olması hasebiyle önemine vurgu yapılarak incelenmeye çalışılacaktır.

Tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapan Dımaşk, Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644) zamanında Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) komutasında fethedilerek İslâm coğrafyasına katılmış, fethinden sonra Biladüşşâm bölgesinde vilayet konumuna getirilmiş, Emevîler zamanında ise İslâm Devletinin ikinci başkenti olma şerefine ulaşmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Şam ile ilgili hadisleri de göz önüne alınarak birçok sahâbînin yerleştiği bir yer olmuştur. Dımaşk'ta pek çok sahâbînin mezarı bulunmaktadır. Bununla beraber Hz. Yahyâ'nın (a.s.) kafatasının bulunduğu bir bölüm de Emeviyye Camii'nin içinde yer almaktadır. Başta Emeviyye Camii olmakla birlikte sosyal ve ekonomik hayatta kullanılmak üzere hastane, han, hamam, kervansaray vb. eserler yapılarak halkın hizmetine sunulmuştur.

Eğitim ve öğretime önem verilmekle beraber medrese, dârulhadis ve kütüphane oluşturularak ilmin gelişmesine katkıda bulunulmuştur. Stratejik bir konuma sahip olan Dımaşk Asya ve Afrika arasında olup doğu ve batının kesiştiği yollar üzerinde olmasıyla bu şehir; ilim, irfân ve ticaretin merkezi haline gelerek Emevîler zamanında en parlak yıllarını yaşamıştır.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Dımaşk'ın kısa tarihi ve Şam ile ilgili Kur'an-ı Kerim'deki âyetlere ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerine değinilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) İslâm'a davet mektubu ile fetih ve cihat kavramları ele alınmış; daha sonra Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hazırladığı Üsâme ordusunun Hz. Ebû Bekir (r.a.) (ö. 13/604) tarafından Şam bölgesine gönderilmesi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in fetih hareketleri ile Dımaşk'ın fethi işlenerek fetih hareketlerinde yer alan bazı komutanlar ele alınarak Dımaşk'ın fethinden sonra buraya atanan valilere ve icraatlarına değinilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Dımaşk'ın fethinden sonraki fiziki, idarî, ekonomik ve sosyal durumu detaylı olarak incelenmiştir.

Bu çalışmamızda İslâm tarihi kaynakları, tabakât, fütûhât, büldân ve lûgat eserlerinden faydalanıldı. Bunların yanında güncel eserler ve makaleler de taranarak literatürden yararlanıldı. İA, İSAM, İSTEM ve DİA gibi platformların veri tabanından taramalar yapılarak konu ile alakalı çalışmalar tespit edildi. Ayrıca çalışmamız görsellerle desteklenerek, çalışmamıza harita ve fotoğraflar eklendi.

Araştırmamızın temeli İbn Asâkir'in (ö. h. 571/1176) "*Târîhu Medîneti Dımaşk*"¹, Muhammed Kürd Ali'nin (ö. h. 1372/1953) "*Hıtatü 'ş-Şâm*"², İbn Kesir'in (ö. h. 774/1373) "*el-Bidâye ve 'n-Nihâye*"³ eseri ile İbn Sa'd'ın (ö. h. 230/845) "*Kitâbü 't-Tabakâti 'l-Kebîr*"⁴ eserlerinden faydalanılarak oluşturuldu. Bu eserlerin yanında güncel kaynaklar da tarandı. Burada ismini zikretmediğimiz ama faydalandığımız tüm eserler kaynakçada belirtildi.

Bu çalışma, zaman dilimi olarak özellikle fethinden sonra Dımaşk şehri olmakla beraber Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Emevîler Dönemini de kapsamaktadır.

¹ Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hebbe b. Abdullah b. Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibuddin Ebû Said Ömer b. Garam el-Umrevî, (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1995).

² Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Hıtatü 'ş-Şâm*, 3. bs. (Dımaşk: Mektebetü'n-Nuriyye, 1983).

³ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve 'n-nihâye*, (Beyrut: Mektebetül Ma'arife, 1990).

⁴ Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zahrî, , *Kitâbü 't-tabakâti 'l-kebîr*, thk. Doktor Ali Muhammed Amr, 1. bs. (Kahire: Hanci Matbaası, 2001).

BİRİNCİ BÖLÜM

FETHİNE KADAR DIMAŞK'IN İSMİ VE KISA TARİHİ

1.1. DIMAŞK'IN ANLAMİ

Dimaşk (دمشق) kelimesinin sözlük anlamı: Damşaka sözcüğü ‘acele ile tamamlama’ emir kipi şeklinde kullanılır. Damşaku ‘ellerini çabuk tut, güzelleştir’ anlamlarına gelir.⁵ Damşaka, ‘meyveleri olgunlaşmadan önce koparmak’ anlamına gelir.⁶ Damasko, Şam çeliği olarak bilinir.⁷ Damasko ayrıca Şam Kumaş ve Şam işi olarak da bilinir.⁸ Dimaşk devenin yürüyüşü anlamında kullanılır.⁹ Dimaşk ayrıca çiçeklerin toprağı ve şiiirlerin bahçesi olarak da ifade edilir.¹⁰

Dimaşk, çok eski bir geçmişe sahip, Hz. Ömer zamanında Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasında fethedilmiş, Biladüşşâm bölgesinde vilayet konumuna getirilmiş, Emevîler zamanında İslâm devletinin ikinci başkenti olup günümüzde ise Şam ismiyle bilinen Suriye devletinin başkentidir.

1.2. DIMAŞK'IN TARİHİ

Dimaşk tarihî kayıtlarda MÖ bin beş yüz yılından itibaren zikredilir. Dimaşk ilk defa Luksor’da Karnak Tapınağı’ndaki yazıtlarda Ta-ms-ku olarak kaydedilir. Amarna tabletlerinde ise Di-maş-ka olarak geçmektedir.¹¹ Ahd-î Atîk’te Hz. İbrâhim (a.s.) kıssasında geçen ve Şam’ın kuzeyinde bulunan Berze, şu anda Hz. İbrâhim (a.s.) Camisinin bulunduğu yer Dimaşk’ın kurulduğu yer olarak kabul edilir. Burası Hz. İbrahim’in (a.s.) doğduğu yer olarak da bilinmesi ile Müslümanlara göre mübarek sayılır. Dimaşk MÖ Sâmi’lerden önce kurulmuştur. Kurulduktan sonra Şam

⁵ Luvîs Ma’lûf el-Yesûî, *el-Muncid fi’l-lüğa vel ‘a’lâm*, 26. bs. (Beyrut: Kasuliyeye Matbaası, 1986), 224.

⁶ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasen Zeyyâd, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu’cemü’l-vasît*, ed. Abdul’lim Tahâvî (Kahire: Dâru’l-İhyâ et-Turâsî, 1960), 339.

⁷ Eskiden sadece Dimaşk’ta üretilen daha sonraları Avrupa’da da üretimi yapılan ince tabakalardan oluşan ünlü bir çeliktir. Şükrü Baban, Besim Darkot, Nihat Erim, Burhan Felek, Macit Gökberk, Mehmet Kaplan, Sabri Esat Siyavuşgil, Şahabettin Tekindağ, Faruk Timurtaş, *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*, (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1988), 11: 713.

⁸ Şam kumaş, yol yol desenli olup ipek ve pamuktan üretilmiş giyimde kullanılan bir çeşit kumaştır. Şam işi ise Şam’da yapılan bir tatlı çeşididir. Şükrü Baban vd., *Meydan Larousse*, 11: 713.

⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 1: 15.

¹⁰ Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Medînetü’s-sihr ve’s-şî’r* (Kahire: Müessetü’l-Hindâvi Li’t-Ta’lim ves-Sikâfe, 2012), 2.

¹¹ Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10: 311.

Ârâmî krallığının hâkimiyetine geçmiştir. Daha sonra sırasıyla Asurlular, Bâbilliler, Nebâtîliler, Grekler, Romalılar, Sâsânîler ve bir daha Romalıların hâkimiyetinde kalmıştır.¹² Dımaşk yedi asır kadar Bizans İmparatorluğunda kalmıştır. Nebatlılar Dımaşk'ı MÖ 85 yılında ele geçirmiştir. Yunanlılar 269 yıl, Ermeniler 18 yıl Dımaşk'ta hüküm sürmüştür.¹³ Dımaşk hicretten sekiz yıl önce on iki yıl gibi kısa bir süreliğine Sâsânî imparatorluğuna geçmişse de tekrar Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine geçmiştir. Buranın yerlileri ise Süryânî, Arap, Fars ve Rum halklarından oluşmuştur.¹⁴ Hz. Ömer zamanında fethedilerek İslâm topraklarına katılmıştır. Dımaşk'ın ismi ve kuruluşu ile ilgili farklı rivayetler vardır. Dımaşk şehrinin uzunluğu enlem-boylam olarak altmış derecedir. Onun genişliği ve sahası otuz beş buçuk derece olup üçüncü iklim kuşağındadır.¹⁵ Dımaşk Hz. Nuh'un (a.s.) evidir. Hz. Nuh'un (a.s.) tahtadan yapılan gemisi tufandan sonra Lübnan dağlarında Belkâ tarafındaki Cer Nehri'nin yanına inmiştir. Tufandan sonra yeryüzünde ilk örülen duvar Dımaşk ve Harran'ın duvarlarıdır.¹⁶ Dımaşk MÖ 7000 yılında kurulmuştur. Başka bir rivayette 3150 yılında kurulmuştur. Hz. İbrâhim (a.s.) kuruluşundan beş yıl sonra doğmuştur.¹⁷ Dımaşka b. Kanî b. Mâlik b. Arfaşad b. Sâm b. Nuh (a.s.) şehri kurarak kendi ismini vermiştir. Yuktân b. Amr Dımaşk kasabasını kurmuştur. Şehri ilk önce Yurasif 3145'te kurmuştur. Başka bir rivayette Hz. Hûd (a.s.) Dımaşk'a inerek şu anda Emeviyye Camii'nin önündeki duvarı örmüştür.¹⁸ Nemrud b. Ken'an Hz. İbrâhim'i (a.s.) ateşe attıktan sonra Hz. İbrâhim'in (a.s.) yanmadığını görünce kendisi tarafından Hz. İbrâhim'e (a.s.) hediye edilen Habeşi köle tarafından Dımaşk kurulmuştur.¹⁹ Başka bir rivayette sütunların sahibi Ceyrûn b. Sa'd b. Âd b. Arâm b. Sâm b. Nûh (a.s.) şehri kurarak şehre kendi ismini vermiştir. Cirûn kapısı da bundan ismini alır. Yine başka bir rivayette İskender ile beraber olan Dımaşkıyyin adlı köle, şehri kurmuştur.²⁰

¹² A. Adıvar, R. Arat, A. Ateş, T. Yazıcı, S. Buluç, F. Işıltan, N. M. Çetin, A. Karahan, O. F. Köprülü, Kom. "Şam", *İslâm Ansiklopedisi*, 2. Baskı (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11: 298; Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve's-şi'r*, 12.

¹³ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve's-şi'r*, 12.

¹⁴ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 1: 69.

¹⁵ İmam Şihabeddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamavî er-Rûmî el-Badâdî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. bs. (Beyrut: Darus sadr, 1995), 3: 463.

¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1, 11; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 464.

¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 13; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 463.

¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 463.

¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 13; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 463.

²⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 15.

Dımaşk ismi devenin yürüyüşüne binaen (Damşaka-yudamşiku-damşakaten) verilmiştir.²¹ Âram b. Sâm b. Nûh (a.s) Filistin, İlyâa, Hıms ve Ürdün'ün kardeşleri olup herkes kendi yerini kurarak kendi ismini vermiştir.²²

Doğru ve güvenilir olan tarihçilerin sözlerine göre Hz. Âdem (a.s.) şu anda Havvâ evi olarak bilinen yere gelmiştir. Hayvancılıkla uğraşan ve koyunların sahibi olarak bilinen Hâbil, ahşap bir evde oturmuştur. Ziraat ile uğraşan Kâbil ise Dımaşk'ta şu anda saat kulesi olarak bilinen yerde oturarak yaşamını devam ettirmesi Dımaşk'ın eskiden beri yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.²³

1.3. HZ. PEYGAMBER'İN NÜBÜVVETTEN ÖNCE SURİYE YOLCULUĞU VE BAHÎRÂ HİKÂYESİ

Hz. Peygamber (s.a.s.) doğmadan önce babası Abdullah (ö. 570) vefat etmişti. Doğduktan sonra iyi bir dil öğrenmesi, temiz ve güzel bir havada sağlıklı bir şekilde büyümesi için sütannesi Hz. Halîme'ye teslim edilmişti. Daha sonra Hz. Halîme, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) annesi Âmine'ye (ö. 577) teslim etmiş ve altı yaşına kadar annesiyle yaşamıştı. Âmine vefat ettikten sonra dedesi Abdulmuttalib'in (ö. 577 m.) yanında kalmaya başlamıştı. Dedesi vefat etmeden önce onu amcası Ebû Tâlib'e (ö. 619) bakımı için vasiyet etti.²⁴ Dedesinin vefatından sonra amcası Ebû Tâlib'in yanında kalmaya başladı. Amcası, fazla bir malı olmamasına rağmen yeğenine çok iyi bir şekilde bakmaya gayret ediyor ve onu yanından ayırmıyordu. Bir yere gittiği zaman muhakkak yeğenini beraberinde götürürdü.²⁵

Ebû Tâlib ticaret maksadıyla Şam'a uzun bir yolculuğa çıkmak için hazırlıklarına başladı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onunla gitmek istemişti. Amcası "Vallahi, onu da beraberimde Şam'a götüreceğim. Ne ben ondan ayrılabilirim ne de o benden ayrılabilir!" diyerek onu da götürmeye karar verdi.²⁶ Kervan yola çıktıktan

²¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 20.

²² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 464.

²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 464.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 96; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, çev. ed. Adnan Demircan, 2. bs. (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2014), 1: 105.

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 98; (çev. 1: 108).

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Kitabü's-sıyer ve'l-meğazî*, thk. Süheyl Zekâr, 1.bs. (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1978), 73; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, çev. Sezai Özel, 1.bs. (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 125; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 3. bs. (Beyrut: Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, 1990), 1: 205; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 228; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn

sonra Kudüs ile Şam arasındaki Busrâ kasabasında şehrin dışında kervanlar için ayrılan bölgede takas ve gerekli alışverişin yapılması için konakladı.²⁷

Konakladıkları yerde kendi manastırında yaşayan ve ticaret kervanları ile ilgilenmeyen Rahip Bahîrâ bulunurdu. Kureyş kervanı gelirken uzaktan onları seyreden Rahip, kervanı gölgeleyen bir bulutu görmüş ve bu harikulade manzara karşısında şaşırıp kalmıştı.²⁸ Ayrıca bir ağacın altına oturduğu zaman, dalların O'nun (s.a.s.) üzerine eğilerek O'nu (s.a.s.) gölgelendirdiğini görmesi üzerine daha da dikkatini çekmişti.²⁹ Bu iki harikulade olay karşısında adamlarına bir ziyafet hazırlatarak onları misafir etmişti. Hz. Peygamber (s.a.s.) küçük yaşlarda olduğundan dolayı kervanın yanında mallara göz kulak olması için bırakılarak diğerleri davete icabet etmişlerdi. Rahip, herkesin katıldığından emin olmak için Kureyşlilere herkesin gelip gelmediğini sormuş, onlar da bir çocuk dışında kimsenin kalmadığını söylemişlerdi. Rahip, onun da muhakkak gelmesini istemiş ve O'nu da getirtmişti. Rahip, Hıristiyanlık hakkında bilgisi olan ve İncil'de son peygamberin vasıflarından haberdar olan birisiydi. İncil'deki bilgilerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vasıflarına uyduğunu anlaması ve sırtındaki Nübüvvet mührünü görmesi ile onun kim olduğunu sorgulamaya başlamıştı. Amcası Ebû Tâlib'in bu benim oğlumdur demesi üzerine Bahîrâ "olamaz bu senin oğlun değildir. Bunun babası hayatta olmamalı" deyince amcası "Bu benim kardeşimin oğludur." dedi.³⁰ Rahip Bahîrâ "Bu çocuğu koru ve onu Şam'a götürme. Çünkü Yahudiler kıskançtırlar. Ona zarar vermelerinden korkuyorum." dedi.³¹ Bir rivayete göre üç kişi Hz. Muhammed'e (s.a.s.) zarar vermek istemiş ama bunlara rahip Bahîrâ engel olmuştur.³² Bunun üzerine amcası Ebû Tâlib işlerini tamamladıktan sonra yeğenini yanına alarak Mekke'ye geri dönmüştü.

İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 2: 443.

²⁷ İbn İshâk, *Kitabü's-siyer ve'l-meğazi*, 74; (çev. 125); İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 205; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 1: 55.

²⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 283; (çev. 2: 443).

²⁹ İbn İshâk, *Kitabü's-siyer ve'l-meğazi*, 74; (çev. 125); İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2: 283; (çev. 2: 443); Mustafa Fayda, "Bahîrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4: 486.

³⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 284; (çev. 2: 444).

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 99; (çev. 1: 108).

³² İbn İshâk, *Kitabü's-siyer ve'l-meğazi*, 76; (çev.127); İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2: 284; (çev. 2: 444); Fayda, "Bahîrâ", 4: 486.; Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 2. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 116.

1.4. ŞAM İLE İLGİLİ KUR'AN'DAKİ ÂYETLER

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı âyetlerin Şam'a delalet ettiğini aktaran rivayetler vardır. Bu âyetleri teker teker ele alacağız.

“Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder” (et-Talak 65/2), âyeti nazil olunca Hz. Peygamber (s.a.s.) bu âyeti okudu ve akabinde, “Ey Ebâ Zer! Yeryüzündeki bütün insanlar bu âyete tutunursa hepsine yeter.” dedi. Sonra “Ey Ebâ Zer sen Medine'den çıkartılırsan ne yaparsın?” Ebû Zer “Ben Mekke'nin güvercinlerinden bir güvercin olana kadar ıssız ve geniş alanda kanat çırpmaya devam edeceğim. Sonra Resûlullah (s.a.s.) “Mekke'den çıkartılırsan ne yaparsın” dedi. Ebû Zer “Şam'a ve Mukaddes Beldeye varana kadar kanat çırpmaya devam ederim.” der. İbn Asâkir bunları aktardıktan sonra Şam ehlinin, takvalı oldukları için Allah (c.c.) tarafından kurtuluşa erdirileceklerini aktarır.³³

“...Güzel yurt...” (el-Yunus 10/93), ‘Katâde (ö. 117/735) âyette geçen güzel yurttan Şam'ın kast edildiğini ifade etmiştir.³⁴

“Ki ülkeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı.” (el-Fecir 89/8). İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Makbûrî (ö. 100/718-19) ve Bişr b. Hâris (ö. 227/841) âyette kast edilen benzersiz yaratılan yerin Dımaşk olduğunu söylemişlerdir.³⁵

“And olsun ki biz İsrailoğullarını güzel bir yurda yerleştirdik ve temiz nimetlerden rızık verdik.” (el-Yunus 10/93). Burada kast edilen yer olarak Allah'ın (c.c.) İsrailoğullarını Şam'a ve Beytûlmakdis'e yerleştirdiği ifade edilmiştir. Mübârek (ö. 181/797): âyette geçen ‘Güzel yurt’tan maksadın Mısır ve Şam olduğunu ifade etmiştir.³⁶

“Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alamet kıldık; onları yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik.” (el-Mü'minûn 23/50). ‘Yâkut b. Abdillâh (ö. 626/1229) burada kastedilen yerin yaşamaya elverişli ve suyu bol olan Dımaşk olduğunu ifade etmiştir.³⁷

“Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes toprağa girin...” (el-Mâide 5/21). Katâde, âyette kast edilen yerin Şamın tamamı olduğunu ifade

³³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 148.

³⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 151.

³⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 218.

³⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 151.

³⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 464.

etmiştir. Kelbî (ö. 146/763) ise şirkten temizlenmiş ve peygamberler için yerleşmeye müsait bir yurt olan mukaddes ve temiz yer ‘Dımaşk ve Filistindir’ demiştir.³⁸

İsrâ sûresinin birinci âyetinde “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.” (el-İsrâ 17/1). Bu âyette Beytülmakdis'in çevresinin mübarek kılındığı Kur'ân-ı Kerîm âyetiyle sabittir. Aynı zamanda Şam peygamberlerin yurdu olarak da bilinmektedir. Beytülmakdis'in Şam topraklarında olması sebebiyle yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde Şam'ın kast edildiği ifade edilmiştir. Bu topraklar sürekli olarak Müslümanların dikkatini çekmiş; Müslümanlar tarafından mübarek olarak kabul edilip ziyaret edilmiştir. İnsanların buraya ilgisinin başka bir nedeni de bol su kaynaklarının ve verimli topraklarının olmasıdır. Çünkü suyun olduğu yerde hayat vardır. Yeşilliği bol, her türlü ekin ekilebilen ve hayvancılık yapılabilen bir yer konumundadır.³⁹

1.5. HZ. PEYGAMBER'İN ŞAM VE DIMAŞK İLE İLGİLİ HADİSLERİ

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) Şam bölgesi ve Dımaşk ile ilgili tavsiyelerini ve hadislerini ele alacağız. Şöyle ki;

Hiz. Peygamber (s.a.s.), “Siz Şam'da, Irak'ta ve Yemen'de ordular (topluluklar) göreceksiniz” deyince Ebû Havle, ‘Ya Resûlallah bana bir yer seçiniz’ der. Resûlullah (s.a.s.) “Şam'ı tavsiye ediyorum. Gitmek istemeyen varsa sağına gitsin ve kendi hareketini sorgulasın. Çünkü Allah Teâlâ Şam ve Şam ehline kefarete vermiştir.” diyerek Şam'ı tavsiye etmiştir.⁴⁰

Yukarıdaki hadisin başka bir versiyonunda Resûlullah (s.a.s.) üç kere üst üste “Şam'ı tavsiye ediyorum” dediği ifade edilmiştir. Başka bir hadiste ise “Şam'a gidin. Çünkü Allah'ın yeryüzünde seçtiği sâf yerdir. Temiz ve sâf insanları oraya gönderir.” demiştir.⁴¹ Buradaki hadis Şam'ın Allah (c.c.) tarafından temiz yer olarak seçilmesinde dolaylı buranın tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 151.

³⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, 24 Kasım 2018, <https://kuran.diyanet.gov.tr>

⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 63; Ebû Hasan Ali b. Muhammed er-Rebî', *Tahricu ehâdis fezâilü's-Şam ve Dımaşk*, telif eden Muhammed Nâsiruddin el-'Albânî, (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000), 11.

⁴¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 64.

H.z. Peygamber (s.a.s.) “Ne mutlu Şam’a ne mutlu Şam’a ne mutlu Şam’a, deyince ‘Ya Resûlallah neden? dediklerinde’ Allah’ın melekleri kanatlarını Şam üzerine sermişler.” diyerek Şam’ın meleklerin koruması dâhilinde olduğunu söylemiştir.⁴²

H.z. Peygamber (s.a.s.) ‘Siz Allah’ın Şam ile ilgili ne söylediğini öğrenmek istiyor musunuz? “Ey Şam benim elim senin üzerinde. Ey Şam sen benim sâf seçtiğimdensin. Ben senin içine hayırlı kullarımı sokarım (yönlendiririm). Sen benim azab kırbacımsın. Sen kötülerden korunansın. İnsanlar senin üzerinde haşr olacak. ‘Ben meleklerin bir kolon taşıdıklarını rüyamda gördüm. Onlara o kolonu sordum: Onlar Bu İslâm’ın kolonudur. Bize onu Şam’a koymamız emredildi’ dediler.” Buradaki hadiste Şam’ın Allah (c.c.) tarafından seçilmiş ve korunmuş bir yer olduğu, İslâm dininin buradan yayılma imkânı bulacağı ifade edilmiştir.⁴³

“Şam’ın özelliği meleklerin kanatlarını Şam’ın üzerine germesidir.” Burada da Şam’ın korunduğu ifade edilmiştir.⁴⁴

“Allah’ım Medine’mizi, gelirlerimizi ve mahsullerimizde kullandığımız ölçeklerimizi, Mescidü’l Harâm’ımızı ve Şam’ımızı bereketli kıl.” Buradaki hadiste H.z. Peygamber (s.a.s.) Mekke, Medine, Şam’ın ve ürünlerin bereketli kılınması için dua ettiği rivayet edilmiştir.⁴⁵

“Hayırlar ondalıklıdır. Dokuz tanesi Şam’dadır. Geri kalanlar başka beldelerdedir. Kötülükler ondalıklıdır. Bir tanesi Şam’da dokuz tanesi başka yerlerdedir. Eğer Şam ehli bozulursa sizde hayır kalmaz.” Burada iyilik ve kötülüklerin olduğunu, iyiliklerin büyük bir kısmı Şam’da kötülüklerin azı Şam’da olacağını rivayet edildiği söylenmiştir.⁴⁶

“Hilafet Medine’de, saltanatlık Şam’dadır.” Kendisinden sonra hilafetin Medine’de başlayacağı daha sonra Şam’da saltanata dönüşeceğini bildirmiştir. Nitekim Emevîler zamanından hilafet saltanata dönüşmüştür.⁴⁷

“Öyle görüyorum ki Emirlik benden sonra Medine’de, sonra Şam’da, sonra Cezire’de, sonra Irak’ta, sonra Medine’de, sonra Kudüs’tedir. Emirlik Kudüs’e geldiğinde ahîrzamandır. Bundan sonra hiçbir kavim çıkmayacaktır.” İslâm

⁴² Rebî’, *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 9.

⁴³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 69; Rebî’, *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 31.

⁴⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 125.

⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 130; Rebî’, *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 17.

⁴⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 154; Rebî’, *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 23.

⁴⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 183.

devletinde yönetimin Medine'den sonra geçeceği yerleri bildirmiştir. En sonunda Kudüs'e geçeceğini ve daha sonra ise kıyametin olacağını söylemiştir.⁴⁸

'Meryem oğlunu ve annesini de (kudretimize) bir alamet kıldık; onları yerleşmeye elverişli, suyu bulunan bir tepeye yerleştirdik.' Âyeti sorulduğunda Hz. Peygamber (s.a.s.) "Orası Şam'da bulunan Guta'dır. Orası Dımaşk'tır. Şam'ın en hayırlı şehridir." Bu âyetin Şam'ın Guta vahasını kast ettiğini, bu bölgenin Şam'ın en hayırlı yeri olduğunu ve buranın Dımaşk olduğunu söylenmiştir.⁴⁹

Resûlullah (s.a.s.) "Tin; Biladüşşâm, Zeytun; Filistin, Turi Sînâ; Allah'ın Musa'nın ile konuştuğu yer, Güvenli şehir; Mekke'dir." "Tin; Dımaşk mescididir. Âyette geçen ifadelerin işaret ettiği yerleri rivayet edilmiştir. Tin'in; Biladüşşâm bölgesinde bulunan Dımaşk'taki caminin olduğunu ifade etmiştir. İşaret ettiği camii (Emeviyye Camii) günümüze kadar herkesin dikkatini çektiği kabul görmüştür.⁵⁰

"Dört şehir vardır. Cennet şehirlerindedir. Dört şehir de cehennem şehirlerindedir. Cennet şehirleri; Mekke, Medine, Kudüs ve Dımaşk'tır. Cehennem şehirleri ise; Konstantiniyye, Taberiye, Yanmış Antakya ve Sânâ'dır." Burada cennet ve cehennem şehirlerini sıralamıştır. Cennete şehirlerin ilk üçü Müslümanlarca kutsal şehirler olarak kabul edildiği ifade edilmiştir. Cehennem şehirleri olarak nitelendirilen şehirler daha sonra Müslümanlarca fethedilmiş İslâm topraklarına katılmışlardır.⁵¹

"Kıyametten önce Meryem oğlu İsa, Dımaşk'ın doğusunda bulunan Beyaz Minare'ye inecektir." Ahir zamanda Hz. İsa'nın (a.s.) Dımaşk'ta ortaya çıkacağını bildirmiştir.⁵²

"Büyük savaş gününde Müslüman çadırları Guta'da olacak. O şehre Dımaşk denilir." Dımaşk'ın fethinde İslâm orduları Guta bölgesinde ordugâhlarını kumuşlardır. Hâlid b. Velîd Orada bulunan bir manastıra yerleşmiş daha sonra o manastır Hâlid manastırı olarak anılmıştır.⁵³

⁴⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 185.

⁴⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 230; Rebî', *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 37.

⁵⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 214.

⁵¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 219; Rebî', *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 39.

⁵² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 224; Rebî', *Fezâiluş-Şâm ve Dımaşk*, 39.

⁵³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 230.

Hız. Peygamber (s.a.s.) Şam'a doğru bakarak "Allah'ım bunların kalplerini İslâm'a ısındır, hidayete erdir." Şam halkının Müslüman olması için dua etmiştir.⁵⁴

Resûlullah (s.a.s.) Şam ve Dımaşk'a değer vermiş ve oraları övmüştür. Allah'ın da oraya değer verdiğini insanlara bildirmiş ve insanları oraya yönlendirmiştir. Hız. İsa'nın (a.s.) ahirzamanda Dımaşk'a geleceğini bildirmiştir. Şam ve Dımaşk'ta iyiliklerin çok olduğu ve kötülüklerin de az olduğunu bildirmiş, gayri Müslimlerin hidayete ulaşmaları için dua etmiştir. Dımaşk'ın yeryüzündeki en güzel şehirlerden bir tanesi olduğu, Dımaşk'ın dışındaki Guta vahasından da bahsetmiş, suları bol ve verimli arazilerinin olduğunu dile getirmiştir.

1.6. İSLÂM'A DAVET ÇERÇEVESİNDE ŞAM'A GÖNDERİLEN MEKTUP

Resûlullah (s.a.s) hicretin altıncı yılında Zilhicce ayında Hudeybiye'den döndükten sonra krallara ve meliklere elçilerle İslâm'a davet mektupları gönderdi. Seçilen elçiler, gideceği yörenin dilini ve geleneklerini bilen, eli yüzü düzgün, diksiyonları iyi olan sahâbîlerden seçti. Bu mektuplarda kullandığı üslup insanları etkileyen, İslâm'ın güzelliklerini gösteren ve ayrıca uzlaşıcı bir yol izleyen özellikler taşıyordu. İlk davet mektubunu Necâşî'ye (ö. 9/630), elçi Amr b. Ümeyye ed-Damrî aracılığıyla gönderdi. Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi, Kisrâ'ya; Hâtıb b. Ebû Belte'a el-Lahmî'yi, Mukavkıs'a (ö. 21/642) gönderdi.⁵⁵ Mektupların içeriğinde muhataplarına güven ve himaye sözü vererek, aldıkları bütün vergilerin ve ele geçirilen bütün yerlerin kendilerine ait olacağını, namaz kılıp zekât verdikleri sürece bu hakların devam edeceğini bildirmiştir.⁵⁶

Resûlullah (s.a.s) İslâm'a davet mektuplarından bir tanesini elçisi Dihye b. Halîfe el-Kelbî' aracılığı ile Rum Kayseri Herakleios'a gönderdi. Mektubu Kaysere ulaştırmak için Busrâ'nın Emirine verilmek üzere Dihye'ye verdi.⁵⁷ Busrâ Emiri o sıralarda Hıms'ta bulunan Kaysere mektubu verdi. Kayser mektubu okudu ve Rum büyüklerine ilanda bulundu. "Ey Rum Topluluğu! İsa b. Meryem'in dediklerine uyarak doğruluk içinde kurtuluşa ermeyi ve topraklarınızın elinizde kalmasını ister misiniz?" dedi. Rumlar, "Bu nedir ey Melik?" Kayser "Arap olan bu Peygambere

⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 278.

⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 222; (çev.1: 245).

⁵⁶ Âdem Apak, *Siyeri Nebî (Hz. Peygamberin (s.a.s.) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti)*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 1: 371.

⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 223; (çev. 1: 246).

tabi olacaksınız.” dedi.⁵⁸ Ama Rum halkı Müslüman olmayı kabul etmedi. Biladüşşâm’ın fethi ile bu toprakların hepsi gelecekte İslâm’ın olacaktı.

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) elçilerinden olan Şücâ’ b. Vehb el-Esedî’yi, el-Hâris b. Ebû Şemir el-Gassânî’ye gönderdi. Resûlullah (s.a.s.) ayrıca onu da İslâm’a davet etti. Dimaşk’ta bir bahçede otururken eline mektup ulaştı. Mektubu okuyup attıktan sonra “Kim benim mülkümü benden alacakmış? Ben onun üzerine gideceğim; Yemen’de de olsa onu yanıma getirtirim” dedi. Bu durum Resûlullah’a (s.a.s.) bildirilince, Hz. Peygamber (s.a.s.) “Onun devleti helak oldu.” dedi.⁵⁹ Resûlullah’ın (s.a.s.) haber verdiği gibi onun mülkü ve devleti Biladüşşâm’ın fethi ile İslâm’ın oldu.

1.7. ANA HATLARIYLA CİHÂD VE FETİH KAVRAMLARI

(جهاد) Cihâd sözlükte: Savaşmak, gayret göstermek, sabretmek, yormak, yüklenemeyeceği yükü yüklemek, düşmana karşı çabalamak, dinini yaymak için uğraşmak, maksada ulaşmak ve yayık yapıp yağını çıkarmak anlamlarına gelir.⁶⁰ Zorluk kökünden gelen cihâd kelimesi hedeflenen gayeye ulaşmak anlamına da gelmektedir.⁶¹

Terim olarak cihad; Allah, tevhit, iman, İslâm, adalet, hak ve hukuk gibi değerlerin korunması, İslâmiyetin başka bölgelere yayılması için yapılan bütün hareket ve faaliyetlere denir.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine’ye hicret ettikten sonra İslâm devletinin temellerini attı. Toplumun düzenini sağladı. Medine mutabakatı yapıldı. Mekkeli müşrikler Müslümanlara düşmanca tavırlar sergiliyordu. Hudeybiye Antlaşmasından sonra civar kabilelere ve krallara İslâm’a davet mektupları gönderilerek İslâm’ın varlığından haberdar edildi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu davet mektuplarıyla farklı dindeki insanlarla dinî, iktisadî ve siyasî ilişkiler kurmak istiyordu.⁶³ Ancak müşriklerin düşmanca tavırları devam ediyordu. Resûlullah (s.a.s.) ile antlaşma yapanlar da rahat durmuyor antlaşmaya sadık kalmıyorlardı. İslâm’ın yayılmasına engel olmaları ve Müslümanlara zarar vermelerinden dolayı Allah (c.c.) Kur’an

⁵⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1: 223; (çev. 1: 246).

⁵⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 1: 226; (çev. 1: 249).

⁶⁰ el-Yesûî, *el-Muncid*, 106.

⁶¹ Muhammed Zuhayli, *el-Mu’temed fil-fikhi’ş-şafi’i*, 5.bs. (Dimaşk: Dâru’l-Kalem Matbaası, 2015), 5/13.

⁶² Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 334.

⁶³ Apak, *Siyer-i Nebî*, 2: 660.

âyetiyle cihâda izin verdi. Nazil olan cihâd âyetleri Müslümanları canları ve malları ile cihâda çağırıyordu: “Şüphesiz, Allah insanları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez. Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihâd için izin verildi. Şüphesiz yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. Onlar haksız yere sırf ‘Rabbimiz Allah’tır’ demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını başka bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlak yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” (el- Hacc 22/38-40). Bu âyet ile cihâdın sebepleri de bildirilmiş oluyordu.

Başka bir âyette ise “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, (ancak) aşırıya gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez.” (el-Bakara 2/190) buyurmuştur. Bu âyette makul çerçevede ve aşırılığa gidilmeden cihâd yapılması konusunda Müslümanlar uyarılmıştır. Cihâd, Kur’ân-ı Kerim’de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir.⁶⁴

Cihâd ile ilgili inen âyetlerde, zulme uğrayan, malları ellerinden alınan, kendilerine haksızlık yapılan Müslümanlar için savaşın meşruiyeti temel alınmıştır. Allah bu durumda olan Müslümanların savunulmasını ve onlara yardım edilmesini istemiştir.⁶⁵

Bundan dolayı Resûlullah’ın (s.a.s.) müminlere yüklediği en önemli görev cihâdtır. “Müşriklerle, mallarınız, bedenleriniz ve dilinizle cihâd ediniz.” hadisi bu konuda müminleri harekete geçirmişti.⁶⁶ O zaman düzenli bir ordu yoktu. Askerlik gönüllülük esasına bağlıydı. Bütün sahâbeler asker sayılırdı. Resûlullah (s.a.s.) savaş için çağrıda bulunduğunda, eli silah tutan bütün Müslümanlar da gönüllü olarak orduya katılırdı. Orduya katılanların isimleri kütük defterlerine kaydedilirdi.⁶⁷ Gönüllülerden meydana gelen bu askerleri denetler, yaşı küçük olanları geri çevirirdi. Bazen de yaşı küçük olmasına rağmen boylu poslu olanların orduya

---

⁶⁴ Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 527.

⁶⁵ İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, 2. bs. (İstanbul: Yarı Yayınları, 2016), 937.

⁶⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 829.

⁶⁷ Halit Çil, “İslâm Tarihinde İlk Düzenli Ordunun Kuruluşu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3, (2013), 80.

katılmasına izin verirdi. Resûlullah (s.a.s.) ordunun kumandanlığını yapar, bazen de orduya komutan tayin ederdi.

Cihâda izin verildikten sonra ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine dışındaki kabilelere Seriyye adı verilen küçük askeri birlikler göndermeye başladı.⁶⁸ Daha sonra Gazve ve savaşlarla cihada devam edildi.

(فتح) Fetihın sözlükte anlamı: açmak, kapatmanın tersi, su yolunu açma, bilme, bildirme, açılan kapı, genişlik anlamlarına gelir. Allah'ın (c.c.) verdiği bir rızıktır. Ayrıca şehirleri zorla ele geçirip fethetmek anlamında da kullanılmıştır.⁶⁹ Kapalı bir kapıyı açma, bir beldeye gâlip gelip sahiplenmek olarak da kullanılır.⁷⁰ Terim olarak fetih; Cihâd için saydığımız kavramları ve Allah'ın (c.c.) isminin başka bölgelere yayılması için hareketin başlamasıdır. Müslümanların gayri müslimlerle yaptıkları savaşlarda kazandıkları toprakları istila ve sömürünün dışında tutmak için bu ifade kullanılmış olup bunun kaynağında Fetih sûresidir.⁷¹

Cihâd çağrısının sonucu olarak İslâm'da fetih hareketleri başlamıştır. Hudeybiye Antlaşmasından sonra Müslümanların galip olarak oradan ayrıldığını gösteren Fetih Sûresi nazil olmuştur. "Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik" (el-Fetih 48/1). Fetih Sûresi'nin birinci âyeti bunun delili olarak kabul edilir. Bu âyet ile Mekke'nin fethi Resûlullah'a (s.a.s.) müjdelenmiştir. Mekke'nin fethinden sonra fetih hareketleri hız kazanmıştır.⁷² İslâm'ın yayılmasında Müslümanlara engel olan her türlü tehlikeyi bertaraf etmek için yalnız İ'lâ-yi kelimetullah'ı dünyanın öbür ucuna ulaştırmak için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) etrafında birleşerek canları ve mallarıyla ellerinden geleni yapmıştır. Fetih kapsamında fethedilen topraklarda yeni bir sistem kurarak barış ve adaleti sağlamışlardır. Fethettikleri topraklardaki halkı İslâm'ı kabul ettirmede kesinlikle zorlamayarak Müslüman olmayanlardan can ve mallarının korunması karşısında cizye (kâfi gelmek; karşılığını vermek, Ödemek, zımmilerden herhangi bir şey almak) alınmıştır.⁷³ Bu ödenen cizye sayesinde kendi dinlerinde kalmış yaşamlarını özgür bir şekilde devam ettirmiştir. Müslümanların

⁶⁸ Apak, *Siyer-i Nebi*, 2: 664.

⁶⁹ el-Yesûî, *el-Muncid*, 567.

⁷⁰ Neccâr, *el-Mu'cemül-vasît*, 721.

⁷¹ Mustafa Fayda, "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 467.

⁷² Fayda, "Fetih", 12: 468.

⁷³ Bk. Mehmet Erkal, "Cizye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 42.

hoşgörülerini ve adaletli davranışları sayesinde birçok gayri müslim İslâm'ı tercih etmiştir.

Fetihlerin başka bir özelliği ise fethedilen topraklarda Müslümanların oluşturduğu düzenin devamlı ve kalıcı olma özelliğine sahip olmasıdır. Önceden adaletsiz bir şekilde yönetilen yerin fetih sonucunda Müslümanların adaletli ve müsamahalı bir şekilde yönetilmesi gayri müslimlerin kalplerini İslâm'a ısındırmıştır.⁷⁴ Böylece birçok gayri müslim, Müslüman olup bu kutlu davada yer almaya başlamıştır.

1.8. ÜSÂME B. ZEYD'İN ORDU KOMUTANI OLARAK SURIYE TARAFINA GÖNDERİLMESİ

Üsâme'nin Suriye tarafına gönderilmesi olayını ele almamızın sebebi Dımaşk'ın Suriye bölgesinde olması ve bu bölgeye gönderilen ilk düzenli ordunun Üsâme ordusu olmasından dolayıdır. İslâm'ın cihâd ve fetih kapsamında Hz. Peygamber (s.a.s.) yedi yüz kişilik bir orduya, Üsâme b. Zeyd b. Hârise (ö. 54/674) komutanlığında Şam'ın Belka taraflarına Rumlara karşı savaşmak için hazırlık yapmalarını emretti.⁷⁵ Ertesi gün Hz. Peygamber (s.a.s.) Üsâme b. Zeyd'i yanına çağırarak "Babanın öldürüldüğü yere git. Atlarla onları ez geç. Seni bu ordunun başına komutan olarak atadım. Übnâlılara sabah vaktinde saldır. Yakacağına yak ve haberler onlara ulaşmadan acele et. Allah onlara karşı sana zafer verirse onlara fazla eziyet etme. Yanına kılavuzlar al. Önüne gözcüleri sal." dedi. Burada kendisine taktikler vererek yapması gerekenler anlatılmıştı.⁷⁶ Üsâme, ordusunun karargâhını el-Cüruf denilen bölgede kurdu. Bu ordunun içinde muhacir ve ensârın ileri gelenleri de vardı. Bazı sahâbeler Üsâme'in çocuk ve tecrübesiz olduğunu söylemişse de Resûlullah (s.a.s.) şiddetle komutanlığını tasdik etti. Üsâme ordusu gönderilmek istendiğinde bu sefer münafıklar ortaya çıkıp çocuktan komutan olmaz diye dillendirmeye başladılar. Üsâme o gün 18 veya 21 yaşlarında olduğu için çok genç sayılırdı.⁷⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu duyduğunda başına bir ağrı girdi. Başını bağlamış bir şekilde şöyle dedi: "Bir rüya gördüm. Bu rüyada bir müjde vardı. Baktım ki elimde iki altın bilezik var. Üfürdüm ikisi de uçtu. Öyle tevil ettim ki bu iki yalancı 'Yemen'in ve Yemame'nin sahibi' yok olacaklar. Üsâme'den rahatsız

⁷⁴ Fayda, "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 470.

⁷⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6: 304, (çev. 6: 431).

⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 170, (çev. 2: 194).

⁷⁷ Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 657.

olanlar babasından da rahatsız olmuşlardı. Bırakın Üsâme gitsin. Ve şöyle devam etti: Nebilerin mezarını mescid yapana lanet olsun.” İslâm’ı kabul etmeyen krallıkların yok olacağını müjdelemişti.⁷⁸ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hastalığı şiddetlendi. Üsâme ile yola çıkacak olan Müslümanlar gelip Hz. Peygamber (s.a.s.) ile vedalaşıp karargâha döndü. Üsâme de Resûlullah (s.a.s.) ile vedalaşmak için geldiğinde hastalığının ilerlediğini ve onu baygın bir şekilde gördü. Resûlullah (s.a.s.) konuşamıyordu. Üsâme eğilerek onu öptü. Resûlullah (s.a.s.) ellerini semâya kaldırarak dua ettikten sonra ellerini başına koydu.⁷⁹ Ordu yola çıkmadan Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat etti.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’e biat edildi ve Hz. Ebû Bekir halife olarak görevine başladı. Bu arada yalancı peygamberler ortaya çıktı. Dinden dönme olayları başladı. Zekâtı vermek istemeyen insanlar hareketlendi. Sahâbenin bu karışıklıkta ordunun gönderilmesinin uygun olmayacağını söylemelerine rağmen, kendisi Hz. Peygamber’in (s.a.s.) emrini verdiği bu orduyu her ne pahasına olursa olsun göndereceğini söyledi. Ordu, seferine çıkıp Hz. Peygamber’in (s.a.s.) söylediklerini uygulayarak hiçbir kayıp vermeden tekrar Medine’ye döndü. Bu seriyyede hatırı sayılır miktarda ganimet elde edildi.⁸⁰

---

⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 47.

⁷⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 171, (çev. 2: 195).

⁸⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 6: 305; (çev. 6: 430).

İKİNCİ BÖLÜM

DİMAŞK'IN HZ. ÖMER DÖNEMİNDE FETHİ

2.1. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİNDE FETHİLERİN BAŞLAMASI (632-634)

“Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik” (el-Feth 26/1).

“Allah’ın yardımı ve zaferi (fetih) gelip de insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit Rabbine hamd ederek O’nu tesbih et ve O’ndan mağfiret dile” (en-Nasr 110/1-3) âyetleri İle Müslümanlara fetihler müjdelenmiştir.

Hiz. Ebû Bekir halife olduktan sonra bazı Arap gurupları dinden dönerek zekât vermektan kaçınıp “Namazı kılarız, zekâtı vermeyeceğiz” diyerek irtidat etti. Hiz. Ebû Bekir “Eğer onlar, deve ve koyunların yıllık zekâtlarını bana vermezlerse kendileriyle savaşırım” diyerek onlarla savaşmaya başladı.⁸¹ Yalancı peygamberler ve ridde olaylarını bastırdıktan sonra Bizans ve Sâsânîlere karşı iki ayrı cephele hızlı bir şekilde fetih hareketlerini başlattı. İki devlet de geçmişleri olan büyük imparatorluklardı. Aynı zamanda savaş geçmişleri ve tecrübeleri de Müslüman orduları için durumu daha da güç hale getiriyordu. Orduları sayı bakımından Müslümanlardan daha kalabalıktı. Müslümanların gücü ise en başta imanlarından aldıkları güçtü. En büyük gayeleri manevi bir güç olan imanları ile İslâmiyeti bütün dünyaya yaymaktı. Yüce Allah’ın (c.c.) Kur’ân-ı Kerîm’de Müslümanlara vaad ettiği yardımı sayesinde İslâm orduları muzaffer olup fetihlerini tamamladılar. Hiz. Ebû Bekir dönemi fetihleri iki ayrı başlık altında incelenecektir;

2.1.1. Irak Cephesi Fetihleri

Irak dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biri olup Bâbilliler, Asurlular, Ârâmîler ve İranlıların hâkimiyetinde kalmıştı.⁸² Hiz. Ebû Bekir tarafından Hâlid b. Velîd Irak topraklarının fethi için gönderildi. Başkomutan Hâlid b. Velîd’in emrine Müsennâ b. Hârîse (ö. 15/636) ve Mez’ur b. Adî el-İclî gibi komutanlar ve orduları

⁸¹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, ter. Mustafa Fayda, 1. bs. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 111.

⁸² Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*, 17. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 2: 70.

verildi.⁸³ Gelen ordular Hâlid b. Velîd'e katılmışlardır. Komutanların birbirleriyle istişare etmesi ve savaş taktiklerinin geliştirilmesiyle fetih hareketleri başlamış oldu. İlk önce bir ticaret merkezi olan Übülle kontrol altına alındı. Bir kısmı savaşla bir kısmı ise antlaşmayla Mezar, Velece, Nehru'l-Mürre ve Eğmişa ele geçirildikten sonra Hire'ye ulaştı.⁸⁴ Hire, kaleleri olan korunaklı bir yerdi. Muhasara altına alınan Hire halkı teslim olup Hâlid b. Velîd ile antlaşma yapmak istedi. Hâlid "Sizi Allah'a, imana ve İslâm'a girmeye davet ediyorum. Eğer bu davetime icabet ederseniz siz de Müslümanlardan olursunuz. Onlarla aynı haklara ve yükümlülöklere tabi olursunuz. Eğer bu davetime icabet etmezseniz cizye verirsiniz. Eğer cizye vermek istemezseniz size nispetle ölümlü daha çok isteyen kavimlerle üzerinize gelmişim. Sizinle cihâd ederiz. Nihayet Allah, sizle bizim aranızda hükmünü verir." Onlar cizyeyi kabul etti. Bir rivayete göre doksan bin, başka bir rivayete göre iki yüz bin dirhem cizyeyi onlardan aldı.⁸⁵ Bu cizye, Irak'tan alınan ilk cizye oldu. Hire'nin fethinden sonra Bânıkya, Enbâr, ve Aynü't-Temr'e kadar Fırat Nehri boyunca uzanan bütün bu topraklar İslâm'ın hakimiyetine girdi.⁸⁶ Bu fetihlerden sonra Müslümanların eline bolca ganimet ve esir geçmiştir.

2.1.2. Suriye Cephesi Fetihleri

Irak seferiyle eş zamanlı olarak Suriye seferleri de başlamıştı. Burası Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altındaydı. Kısa bir süreliğine Sâsânî imparatorluğuna geçmişse de tekrar Rumların eline geçmişti. Geniş çaplı olarak başlatılan bu fetih hareketi için Hz. Ebû Bekir, bütün Müslümanları topyekûn seferberliğe çağırıldı.⁸⁷ Seferberliğe icabet eden Müslümanlar, Suriye sınırını geçtikten sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasında Cabiye, Yezîd b. Ebû Süfyan (ö. 18/639) komutasında Belkâ, Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639) komutasında Ürdün, Amr b. Âs (ö. 43/664) komutasında Arebe'ye karargâh kurup yerleşti.⁸⁸ Bu haberler Herakleios'a ulaştığında kendi kardeşi komutasında doksan bin kişilik bir ordu hazırlayarak bu

⁸³ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 73.

⁸⁴ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 73.

⁸⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6: 343, (çev. 6: 498); Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 6. bs. (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016), 175.

⁸⁶ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 77.

⁸⁷ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 79.

⁸⁸ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 79.

bölgeye gönderdi. Bunun dışında altmış bin kişilik bir orduyu da Ebû Ubeyde'ye karşı gönderdi.⁸⁹

Amr b. Âs, bu büyük ordunun durumunu halife Hz. Ebû Bekir'e bildirip yardım istedi. O sırada Irak'ta bulunan Hâlid b. Velîd, Hz. Ebû Bekir'in emriyle Suriye'ye doğru yola çıkarak Dûmetülcendel'e uğrayıp orayı fethettikten sonra Suriye'ye vardı.⁹⁰

Hâlid b. Velîd diğer ordu komutanlarıyla Ecnâdeyn'de bir araya geldi. Bu savaşta Rumlar 100 bin kişilik bir ordu hazırlamıştı. Bu askerlerin büyük bir kısmı Herakleios tarafından gönderilmiş geri kalanlar ise değişik yerlerden bir araya gelmişti. Hâlid bu savaşta çok büyük yiğitlik göstermişti.⁹¹ Yapılan muharebenin ardından Bizans orduları mağlup edilerek Filistin'in yolu da açılmış oldu.⁹² Bu arada Hz. Ebû Bekir'in vefatıyla Suriye'nin fethinin tamamlanması Hz. Ömer'e nasip olacaktır.

2.2. HZ. ÖMER DÖNEMİNDEKİ FETİHLER (634-644)

Hz. Ebû Bekir zamanında başlayan fetih hareketleri onun vefatından sonra halife olan Hz. Ömer, zamanında kaldığı yerden devam etti. Bu arada Bizans ve Sâsânî imparatorluklarıyla savaşlar devam ediyordu. Bu iki devlet kaybettikleri yerleri geri almak için takviye ordular göndermişti. Hz. Ömer, bunlara karşılık Müslümanlardan savaşanlara yardım etmeleri için davette bulundu. Bu davete icabet eden Müslümanlar cephelere doğru yola çıktı. Hz. Ömer dönemi fetihlerini üç başlık altında incelenecektir. Biladüşşâm ve Dımaşk'ın fethini ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

2.2.1. Irak-İran Fetihleri

Müslümanların hızlı bir şekilde devam eden fetihlerini durdurmak için daha büyük bir orduyla onlara karşılık vermek isteyen Rüstem, Behmen Casûse'yi ordu komutanlığına getirerek orduyu gönderdi. Ebû Ubeyd es-Sekâfi (ö. 13/634) komutasındaki Müslümanlar Köprü Savaşı'nda düşman ordularıyla karşı karşıya gelmeleri sonucunda Ebû Ubeyd'in şehit olmasıyla ordu dağılarak Müslümanlar

⁸⁹ Julius Welhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, (Ankara: Ankara Matbaaları Yayınları, 1960), 48.

⁹⁰ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 211.

⁹¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 132.

⁹² Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 81.

mağlup oldu.⁹³ İslâm orduları toparlanıp yeni taktikler ile Büveyb, Kadisiye, Celûlâ, ve Nihavend Savaşları ile Medâin, Ehvâz, Ramahürmüz, Tüster ve Horosan'ın fethiyle Irak ve İran fetihleri tamamlanmış oldu.⁹⁴ Bu fetihlerle de İslâm coğrafyası daha da genişleyerek Müslümanların eline bolca ganimet geçmiş oldu.

2.2.2. Cezire Fetihleri

Hız. Ömer döneminde Müslümanlar; Sâsânîler ile Irak topraklarında, Bizans ile Suriye topraklarında önemli zaferler elde ederek büyük fetihlerde bulunmuşlardı. el-Cezire ise bu iki bölge arasında kalan bir yer idi. İki devletin yardımlaşmasının önüne geçmek için buranın fethi şart olmuştu. Burası aynı zamanda günümüz Türkiye'sine de sınırları olan bir bölgedir. Burası İyâz b. Ğanm (ö. 20/641) komutasında fethedilerek İslâm topraklarına katılmış oldu.⁹⁵ Buranın fethiyle Bizans ve Sâsânîlerin birbirleriyle yardımlaşmaları engellenerek aralarındaki bağlantı da koparılmış oldu.

2.2.3. Mısır Fetihleri

Biladüşşâm fetihlerinin büyük bir kısmının tamamlanmasının ardından Amr b. Âs komutasında Mısır fetihleri başlamış oldu. Filistin ve Ürdün'ü geçen ordu Ferma, Bülbeyis, Ümmü Düneneyn, Bâbilon, İskenderiye, Berka ve Trablusgarp şehirlerini fethederek bu şehirler İslâm coğrafyasına dâhil etti. Böylece Hız. Ömer zamanında devam eden İslam Fetihleri sayesinde Bizans'ın Doğu Akdeniz hâkimiyetine son verilmiştir. Sâsânî İmparatorluğu tarihten silinmiş ve İslam Coğrafyası Afrika sınırlarına ulaşmıştır.⁹⁶

2.3. BİLÂDÜŞŞÂM VE DIMAŞK'IN FETHİ (636)

Bilâdüşşâmın sözlük anlamı: Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan'ın bulunduğu alana verilen isimdir. Dimaşk ise bu bölgede bulunan ve günümüzde Suriye'nin başkenti olup Şam ismini alan bir şehirdir.⁹⁷

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra halife olan Hız. Ebû Bekir, Üsâme b. Zeyd b. Hârise ordusunu gönderdikten sonra Müseylemetü'l-Kezâb olayını ve Ridde

⁹³ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 185; Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 116.

⁹⁴ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 183-194; Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 115-133.

⁹⁵ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 144.

⁹⁶ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 150.

⁹⁷ Tomar, "Şam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 38: 311.

olaylarını da halletti. Hz. Ebû Bekir Rumlarla savaşmak için Biladüşşâm'a asker göndermek konusunda Müslümanlarla istişare etti. Mescid-i Nebevî'de hutbe okuduktan sonra Müslümanlara şöyle hitab etti: “Biliniz ki; Resûlullah'ın (s.a.s.) bütün düşüncesi Şam'ın üzerine yürümektir. Allah Teâlâ ise O'nu çabucak kendine aldı. O müminlerin canları ve malları ile bu yolda savaşmasını arzulardı. Vefat etmeden önce beni bu hususta uyarıyordu. İşte ben şimdi kahraman Müslümanları, malları ve canları ile Şam üzerine göndermeye karar vermiş bulunuyorum. Bana Şam'ın dört bucağını tarif ederek, ‘Buraların ümmetin malı olmasını diliyorum.’ demişti. Şimdi ben sizlere soruyorum, sizler ne dersiniz?” dedikten sonra, herkes birden “Ey Resûlullah'ın (s.a.s.) Halifesi! Siz emredin istediğiniz tarafa gitmeye hazırız. Zira Allah-ü Teâlâ size itaat etmeyi bize vacip kılmıştır. Allah ‘Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'lemre (idarecilere) de itaat edin. (en-Nisâ 4/59) diye buyuruyor’ diyerek muvafakat gösterip halifeye riayet etti.”⁹⁸

Sahâbelerin desteğini aldıktan sonra Mekke, Tâif, Yemen, Necid ve Hicaz'daki Müslümanlara mektup göndererek onları cihâda teşvik etmiş ve i'lâ-yı Kelimetullah'ı yaymak için onları cihâda dâvet etmiştir. Dâvet mektubunda “Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla; Allah'ın selamı üzerinize olsun. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd olsun. O'nun Resûlü olan Muhammed'e (s.a.s.) salât ve selâm olsun. Sizleri Şam diyarına göndermeye karar verdim ki; oraları kâfirlerin ellerinden alalım. Sizden kim Allah yolunda savaşabilecek güçte ise bu çağrıya uysun” diyerek teşvik etti.⁹⁹ Bu davete birçok gönüllü cihâda icabet etmek üzere gönüllüler, Medine'ye hareket ederek Curf'te toplandı.¹⁰⁰ Bu davete ilk icabet eden Yemen'in Humayr kabilesi oldu.¹⁰¹ Bunun üzerine Halife, gelen Müslümanları üçer bin kişilik guruplara ayırdı. Üç ayrı ordunun başında komutan olmak üzere Amr b. Âs'ı sahil yolunu takip ederek Filistin'e, Yezîd b. Ebu Süfyân ve Şürahbîl b.

⁹⁸Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Fütûhu's-Şâm*, (Kelkûte: Militari İrfân Sosyete Matbaası, 1854), 2; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Fütûhu's-Şâm (Tarihi Roman)*, çev. Hasan Gülşen, 2. bs. (Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2016), 13.

⁹⁹Vâkîdî, *Fütûhu's-Şâm*, 3. (çev. 14).

¹⁰⁰Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 204.

¹⁰¹Vâkîdî, *Fütûhu's-Şâm*, 4. (çev. 13).

Hasene'yi Tebûk yolu üzerinden Câbiye ve Şam'a gitmek üzere tayin etti. Ordu Medine'den çıktıktan sonra Hz. Ebû Bekir takviye askerler de göndermiştir.¹⁰²

Medine'den yola çıkan bu orduların haberini alan Rum kralı Herakleios, derhal komutan ve patriklerini toplayarak "Ey Benî Asfalılalar! Devletinizi yıkmaya karar verenler oldu. Sizler ki; iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran, namazı kılan, zekâtı veren bir kavmin torunlarısınız. Kıssîs ve ruhbanlarınız, İnciliniz tek hedefinizdir. İran hükümdarları atlı askerleriyle sizi yok etmek için geldi, yenildi. Şimdi ise değiştiniz. Zulmettiniz, cevr-u cefa ettiniz. Rabbiniz bütün insanlar arasında bizden ve onlardan daha zayıf olmayan bir kavim gönderdi. Peygamberlerinin Halifesi onları üzerimize gönderiyor. Saltanatımızı elimizden almak ve bizi bu topraklardan çıkarmak istiyorlar, dedi. 'Onlar ise 'Ey Melikimiz! Onları Medine'lerine tekrar geri gönderir Kâbelerini de yıkarız' dediler".¹⁰³ Onların bu konuşmalarını dinleyen Herakleios, Rumların en cesur olan askerlerinden bir ordu hazırlayarak Sergios komutasında yola çıkardı.

İlk önce Tebûk yolunda ilerleyen Yezîd b. Ebû Süfyân komutasındaki İslâm ordusu Bizans topraklarına girdi. Yezîd b. Ebû Süfyân ile Rabiât b. Amr askerlerine vaaz vererek şöyle konuştular. "Biliniz ki; Allah-ü Teâlâ yardım etmeyi vaad etmiştir ve Kur'an-ı Kerimde; *"Çoğu zaman az bir topluluk Allah'ın izni ile çok olan toplumlara yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."* (el-Bakara 2/259) buyurmuştur. Hem Resûl-i Ekrem (s.a.s.): 'Cennet kılıçların gölgesi altındadır.' Sizler Şam'a ilk giren ve Benî Asfar ile ilk çarpışansınız. Sakın düşmanın çok olmasından korkmayınız. Allah için savaşın, Allah da yardımcınız olacaktır." dediler.¹⁰⁴ Bu konuşmalarından sonra Sergios komutasındaki Bizans ordusu buldukları bölgeye geldi. Savaş stratejisini gözden geçiren Yezîd b. Ebû Süfyân ve Rabiât b. Amr, ordularının başına geçerek Sergios komutasındaki orduyla savaş başladı. Yapılan şiddetli çarpışmalardan sonra, İslâm ordusu Bizans ordusunu bozguna uğratarak Patriklerini öldürdü.¹⁰⁵ Bu yenilgiden sonra daha büyük bir ordu hazırlamaya başladı. Seksen bin kişiden oluşan bu ordunun başına kardeşi Theodoros'u getirdi. Bu büyük ordunun haberini alan Amr b. Âs Halife Hz. Ebû Bekir'e bir mektup yazarak haber verdi.

¹⁰² Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 204

¹⁰³ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 9, (çev. 17).

¹⁰⁴ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 10, (çev. 18).

¹⁰⁵ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 206.

Hız. Ebû Bekir, o sırada Irak'ta bulunan Hâlid b. Velîd'e mektup gönderdi. Mektubunda şöyle diyordu. "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla; Abdullah Atîkullah b. Ebî Kuhâfe'den Hâlid b. Velîd'e. Allah'ın selâmı üzerine olsun. O'nun Resûlüne de salât ederim. 'Ben seni Müslümanların askeri birliklerine başkomutan tayin ettim. Rumlarla savaşmanı emrediyorum. Allah'ın rızasına ve düşman ile çarpışmaya süratle başla. Allah yolunda bihakkın savaş.' Sonra şu mealdeki ayeti yazdı: "Ey iman edenler! Sizi elim bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?" (es-Saff 61/10) diyerek Müslümanları teşvik ettikten sonra tamamladı.¹⁰⁶ Hâlid b. Velîd, mektubu okuduktan sonra Şam'daki ordu komutanlarına mektup göndererek kendisinin başkomutan olarak atandığını hiçbir şey yapmadan kendisini beklemelerini söyledi. Mektup, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın eline varınca tebessüm ederek "Allah'ın emri ve Resûlullah'ın halifesinin emri baş üstüne" diyerek kendisinin halife tarafından azledilip Hâlid b. Velîd'in başkomutanlığa getirildiğini Müslüman ordusuna bildirdi.¹⁰⁷

Hâlid b. Velîd, vakit kaybetmeden yola çıktı. Dûmetü'l-cendel'e uğrayıp orayı fethettikten sonra Suriye'ye doğru yoluna devam etti. Hâlid b. Velîd Busrâ'ya vardığında Busrâ halkının canları, malları ve çocuklarının emniyeti karşılığında cizye vermek şartıyla Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Yezîd b. Ebû Süfyân ve Şürahbîl b. Hasene ile anlaşmalarını gördü. Yapılan bu antlaşmada Busrâ halkı, ergenlik çağına giren her insan bir dinar ve bir cerîb buğday vereceklerdi.¹⁰⁸ Böylelikle Hız. Ebû Bekir zamanında Şam'da ilk fethedilen yer olmuş oldu.¹⁰⁹

2.3.1. Ecnâdeyn Savaşı

Bizans kumandanı, Hâlid b. Velîd'in yola çıktığı ve Amr b. Âs ile buluşacağı haberini alınca kamp kurduğu Cıllık'tan ayrılarak Ecnadeyn'e doğru yola çıktı.¹¹⁰ Hâlid b. Velîd, bunu haber alınca İslâm ordusunun diğer komutanlarına haber göndererek onlarla Ecnadeyn'de buluşmaya karar verdi. İslâm ordusu ordugâhlarını

¹⁰⁶ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 40, (çev. 37).

¹⁰⁷ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, 45, (çev. 40).

¹⁰⁸ Cerîb bir ölçü birimi olup dört akfezdir. Akfeze yer ölçüsünde 144 zira'dır. el-Yesûî, *el-Muncid*, 646.; Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 133.

¹⁰⁹ Ebu'l Hasan Ali b. Ekrem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahîd eş-Şeybânî İbnü'l Esîr, thk. Ebü'l Fira Abdullah el-Kadî, *el-Kâmil fi't-târih*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbul İlmîye, 2003), 2: 265; Ebü'l Hasen İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esîr, *el-Kâmil fi't-târih (İslâm Tarihi)*, Red. Mertol Tulum, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 2: 382.

¹¹⁰ Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 226.

kurduktan sonra savaş vaziyeti aldı. Romalılar Müslümanlardan bilgi almak için casus olarak Arap asıllı birini gönderdi. Bu adam bir gün ve bir gece Müslümanlar arasında kaldıktan sonra “Neler öğrendin” dediklerinde, “Onlar geceleyin Rahip, gündüzün süvaridir. Hırsızlık yapan, krallarının oğlu olsa bile elini keserler. Zina ederse recmedilir ve bu arada Hakkı ayakta tutmak için yapılır.” deyince onlar, “Yerin altı yerin üstünde bunlarla karşılaşmaktan daha hayırlıdır.” diyerek korkularını dile getirdiler.¹¹¹

Başkumandan Hâlid b. Velîd İslâm ordusunun merkez kuvvetlerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı, sağ kanadına Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638), sol kanadına Saîd b. Âmir'i (ö. 20/641) ve süvâri kuvvetlerine Sâ'id b. Zeyd'i (ö. 51/671) tayin etti. Onlara “Ben düşmana yüklendiğimde siz de yüklenin” talimatını verdi.¹¹² Savaş başladı; Müslümanlar kahramanca çarpışarak Rumlar'ı mağlup ettiler. Askerler savaş alanını terk edip Fihl, Kudüs, Kayseriya, Humus ve Dımaşk şehirlerine kaçtılar. Onları takip eden İslâm ordusu Fihl şehrine yürüdü.

2.3.2. Fihl Savaşı

Bizans Kralı, Rum topraklarından ve el-Cezîre bölgesinden olmak üzere büyük bir ordu hazırladı. Bizanslılar Müslümanları yok etmek için bir araziye bataklığa çevirmişti.¹¹³ Hâlid b. Velîd gelen orduyu karşılayarak kendilerinin hazırladığı bataklık tuzağına kendilerini düşürmüş ve mağlup etmişti. Askerler kaçarak tekrar Dımaşk şehrine sığınmışlardır. Bu savaş sonucunda sahil şeridi İslâm coğrafyasına dâhil olmuştur.

Bu sefer esnasında Halife Hz. Ebû Bekir vefat etmiş, yerine Halife olarak Hz. Ömer geçmiştir. Hz. Ömer, fetihleri kaldığı yerden hızlı bir şekilde devam ettirmiştir.

2.3.3. Dımaşk'ın Fethi

Fihl Savaşı'ndan sonra bozguna uğrayan Bizans askerleri, Dımaşk şehrine kaçarak kaleye sığınmıştı. İslâm ordusu onları takip ederek Dımaşk'a kadar geldi. Bu arada Herakleios patriklerine “Ey Beni Asfar! Ben size daha evvel söyledim ve bu hususta sizi ikaz ettim. Ama siz arka çevirdiniz ve dinlemediniz. Hâlid üzerimize doğru geliyor. Arekete, Sahne ve Basra gibi önemli noktalar elimizden gitti. Sizler askerce kat kat üstün olmanıza rağmen topraklarımız elimizden çıkıyor. Şimdi cennet

¹¹¹ İbn Esîr, *el-Kâmil fi't târih*, 2: 265, (çev. 2: 382).

¹¹² Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 227.

¹¹³ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 134.

misali Şam tehlikededir. Sizden hanginiz Araplarla savaşmaya gidecek? Onları yenene aldığı bütün yerleri vereceğim” diyerek teşvik etmeye başladı.¹¹⁴

Dımaşk etrafı surlarla çevrili bir şehir idi. Kaleleri ve kapıları sağlamdı. İslâm orduları ilk önce şehrin girişinde, kalenin dışında bulunan Guta’yı ele geçirdi.¹¹⁵ Bundan sonra ise şehri kuşatmaya karar verdi. Hâlid b. Velîd gerekli incelemeleri yaptıktan sonra orduyu guruplara ayırarak her bir komutana bir kapı verdi.

Yezîd b. Ebû Süfyân’a küçük kapıyı, Şürahbîl b. Hasene’ye Tuma kapısını, Amr b. Âs’a Kavadis kapısını, Ebû Ubeyde b. Cerrâh’a Cabiye kapısını, kendisine de Doğu kapısını hedef gösterdi. Diğer komutanlara da önemli olan noktalarda dışarıdan gelecek herhangi bir askeri birliğin gelişini engelleme ve gözcülük vazifesini verdi.¹¹⁶ Mancınık ve debbâbeleri yerleştirdi.¹¹⁷ Hâlid b. Velîd doğu kapısının yanındaki manastırın yanına indi. Bundan dolayı o manastıra “Deyr-u Hâlid” Hâlid Manastırı adı verildi.¹¹⁸ Bizans askerleri kaleye geçip savunmaya başladı. İslâm ordusu şehri şiddetli bir kuşatma altına aldı. Hâlid b. Velîd, gece gündüz düşmanın bütün hareketlerini gözetleyip fırsat kollamaya başladı. Bir türlü bir yol bulup şehre giremedi. Nihayet komutanlardan birinin çocuğunun olmasından dolayı tertiplenen eğlence sayesinde nöbetçilerin nöbet yerlerini terk etmesi ile meydana gelen savunma zâfiyeti ortaya çıktı. Daha önceden hazırlanan halat merdivenlerle kaleye tırmanılacaktı. Ka’ka’ b. Amr ve Mez’ur b. Adiy diğer Müslüman askerlerin önüne geçip “Surun üzerinde tekbir sesini işittiğiniz zaman bizim yanımıza ve kapıya doğru geliniz.” dediler.¹¹⁹ Kaleye tırmanıp merdivenleri sağlam bir şekilde bağlayınca tekbir getirerek Müslümanlara işaret verdi. Oradaki askerleri etkisiz hale getirdikten ve kapı kırıldıktan sonra Hâlid b. Velîd askerleriyle birlikte şehre girdi.¹²⁰

Başka bir rivayete göre, Câbiye Kapısı’ndan bir cenazenin dışarı çıkarılması ve defnedilmesi esnasında ortaya çıkan güvenlik zâfiyetinden faydalanıldı. Cenazenin çıktığını gören Müslümanlar, hızlı bir şekilde kapıya giderek meydana gelen

¹¹⁴ Vâkîdî, *Fütûhu’ş-Şâm*, 56, (çev. 49).

¹¹⁵ Belâzurî, *Fütûhu’l-buldân*, 143.

¹¹⁶ Vâkîdî, *Fütûhu’ş-Şâm*, 57, (çev.94); İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 7: 20, (çev. 7: 38); Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 135; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 232.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 7: 20, (çev. 7: 38).

¹¹⁸ Belâzurî, *Fütûhu’l-Buldân*, 143; Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 232.

¹¹⁹ İbn Esir, *el-Kâmil fi’t-târih*, 2: 279, (çev. 2: 393).

¹²⁰ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Târihu halife b. Hayyât*, çev. Abdulhalık Bakır, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 155.

çarpışmalardan sonra şehrin içine girmişti.¹²¹ Şehrin içinde şiddetli çarpışmalar başladı. Uykulu olan halk ve Bizans askerleri neye uğradıklarını şaşırды. Müslüman askerlerin önüne çıkan bütün askerler öldürüldü.

Ebû Ubeyde b. Cerrâh da karışıklıktan istifade ederek bulunduğu Cabiye Kapısı'ndan şehre girmişti. Yardımdan ümidini kesen halk Ebû Ubeyde'den barış istedi. O da bu tekliflerini kabul etti. Şehrin ortasında Hâlid b. Velîd ile bir araya geldi. Hâlid savaşarak, Ebû Ubeyde ise sulh yoluyla buraya kadar gelmiş idi. Yapılan müzakereler sonunda şehrin tamamı barış yoluyla ele geçirilmiş olarak kabul edildi.¹²² Hicrî 14 yılı Receb ayında Dımaşk şehri fethedildi. Yapılan antlaşmada ilk önce cizye olarak her bir kişi için bir cerîb buğday ve bir dinar kabul edildi. Hz. Ömer ise altını olanlardan dört dinar, gümüşü olanlardan ise kırk dirhem cizye alınmasını kararlaştırdı.¹²³

Yermük Savaşının çıkmasıyla Hâlid b. Velîd, şehri boşaltarak bütün askerlerini alıp savaşa gitmiştir. İslâm ordusunun zaferiyle sonuçlanan savaştan sonra tekrar Dımaşk'a gelen Hâlid b. Velîd, şehri kan dökmeden ikinci sefer teslim almıştır.¹²⁴

Hz. Ömer, halife olduktan sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a bir mektup göndererek Hz. Ebû Bekir'in vefat ettiğini ve taziyelerini bildirmiştir. Ayrıca kendisini Şam ordularının başkumandanı olarak tayin ettiğini ve Hâlid b. Velîd'e savaş konusunda danışmasını emretmiştir. Ebû Ubeyde, Dımaşk fethi esnasında yirmi gün boyunca bu durumu Hâlid'e bildirmemiştir. Hâlid b. Velîd'in 'Bu durumu önceden niye bana bildirmedi' demesi üzerine Ebû Ubeyde: "Ben senin savaş azmini kırmak istemedim. Ben dünya yetkisini istemiyorum. Dünya için de çalışmıyorum. Dini ve dünyası hususunda kendi adına kardeşinin iş yapması kendisine zarar vermez"¹²⁵ demiştir.

Dımaşk'ın fethinden sonra Mercu'r-Rum Savaşı, Hıms, Hama, Lazkiye ve Kınnesrin fetihleri; Yermük Savaşı, Kudüs'ün fethi, Kayseriye'nin fethi ile Şam'ın diğer bölgeleri de fethedilmiştir.¹²⁶

¹²¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 145.

¹²² Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 136.

¹²³ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 146.

¹²⁴ Tomar, "Şam", 38: 311.

¹²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 7: 23, (çev. 7: 42).

¹²⁶ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 136-142.

2.4. YEZİD B. EBÛ SÜFYÂN'IN ŞAM'A VALİ OLARAK ATANMASI

Yezîd b. Ebû Süfyân b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdümenâf b. Kusay'dır. Annesi Zeyneb bt. Nevfel'dir. Yezîd'in neslini devam ettirecek bir çocuğu dünyaya gelmemiştir. Mekke'nin fethinde Müslüman olmuş, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber Huneyn Savaşı'nda savaşmış, Müellefe-i Kulûb sayıldığından ganimetlerden ona yüz deve ve kırk ukıyye gümüş verilmiştir.¹²⁷

Yezîd b. Ebû Süfyân sahâbenin faziletlielerindendir. Ebû Süfyân'ın (ö. 31/651) çocuklarından en hayırlısı sayıldığı için “Yezîdü'l-Hayr” olarak anılır. Lakabı Ebû Hâlid'tir. Resûlullah (s.a.s.) tarafından annesinin kabilesi olan Kinâne'nin zekâtlarını toplamakla görevlendirildi. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatı sırasında Teymâ'da âmil olarak görev yaptığı bilinmektedir.¹²⁸

Yezîd b. Ebû Süfyân, Hz. Ebû Bekir zamanında Şam bölgesine gönderilmişti. Bir rivayete göre Hz. Ömer'in önerisiyle Şam'a vali olarak gönderildi. Hz. Ebû Bekir onu vali olarak gönderdiğinde kendisini yanına çağırarak “Ey Yezîd! Sen hayırla anılan bir gençsin. Görüşü alınan akıl ve tedbir sahibisin. Bu durum nefsinle yalnız olduğun, baş başa kaldığında bir şeydir. Bu görevlendirme ile seni denemek ve seni ailen arasından çıkarmak, böylece senin ve velayetinin keyfiyetini anlayıp sana haber vermek istedim. Eğer işini iyi yaparsan sana iyiliğimi arttırırım; işini kötü yaparsan seni azledirim.” dedikten sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Mu'az b. Cebel'e (ö. 18/639) iyi davranmasını tavsiye etti.¹²⁹

Dımaşk'ın fethinden sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh bölgeyi komutanları arasında taksim etti. Yezîd b. Ebû Süfyân'ı Dımaşk'ın valiliğine bıraktı. Hz. Ömer de bu durumu onaylamış ve Onu Şam'a vali olarak atamıştır.¹³⁰

Valiliği sırasında Şam bölgesindeki sahil şeridinde Irka, Sayda, Cübeyle ve Beyrut şehirlerini fethetti. Kendisinin komutası altında kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân da (ö. 60/680) bulunuyordu.¹³¹ Bir rivayete göre ordusuyla bir gazaya

¹²⁷ Ukıyye eski bir ağırlık ölçüsü birimi. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6: 14 (çev. 6: 12); Mahmud Şit Hattâb, *Kâdetü'l-Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1970), 113.

¹²⁸ Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 114; İrfan Aycan, “Yezîd b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 520.

¹²⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6: 14, (çev. 6: 12).

¹³⁰ Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehbî, *Tarihu'l-İslâm*, t. y, y. y, 5: 1124.

¹³¹ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 143; Aycan, “Yezîd b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 520.

giderken esirlerden güzel bir cariye bir adamın hissesine düşmüştü. Yezîd bu cariyeyi o adama vermeyerek zorla kendisine aldı. Adam Yezîd'i Ebû Zer'e (ö. 32/653) şikâyet etti. Ebû Zer, cariyeyi geri vermeyeceğini sezince "Eğer sen böyle yapıyorsan bilmiş ol ki; ben Hz. Resûlullah'ın (s.a.s.): 'Benim sünnetimi ilk değiştiren Ümeyye oğullarından Yezîd denen biri olacaktır.' hadisini hatırlatırım." dedi. Yezîd: "Allah aşkına ben onlardan mıyım?" deyince: 'Hayır!' dedi. Yezîd de adama cariyesini geri verdi.¹³² Böylece Ebû Zer'i kırmamış, onun dediğini yapmış oldu.

Halkın eğitim ve öğretimine önem veren Yezîd b. Ebû Süfyân, Hz. Ömer'e bir mektup yazarak nüfusun arttığını belirtmiş ve insanlara Kur'ân-ı ve İslâm'ı anlatacak öğretmenler göndermesini istemiş, Hz. Ömer de âlim sahâbîler göndermiştir.¹³³ Muâz b. Cebel gönderilen öğretmenlerden bir tanesiydi. Hz. Peygamber (s.a.s) ve Hz. Ebû Bekir zamanında fetva veren Muâz Medine'den ayrıldığında, Hz. Ömer "Onun Medine'den gidişi fıkıhta ve insanlara verdiği fetva konusunda arkasında bir boşluk bırakmıştır." demiştir.¹³⁴

Hz. Ömer tarafından gönderilen ikinci bir öğretmen ise Ebü'd-Derdâ'dır. (ö. 32/652?) ilk olarak Hz. Ebû Bekir zamanında kâdılcünd olarak ordu kadılığına getirilmiş olup Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.) (ö. 35/656) dönemlerinde de bu görevi üstlendiği olmuştur. "Dımaşk mukrî" olarak anılan Derdâ, Muaviye zamanında Dımaşk kadılığına getirilmiş olup Emeviye camisinde İslamî ilimler konusunda onar kişilik ilim halkalarını oluşturmuş, bazen 1600 kişiye ulaşan bu halkalardaki talebelerine dersler vermiştir.¹³⁵

Filistin sınırları içerisinde Amvâs denilen tarihi bölgede bir veba hastalığı çıktı. Bu salgın hastalık Şam bölgesine yayıldı. Hz. Ömer Ebû Ubeyde'ye bir mektup yazarak, "İnsanları derin ve çukur bir yere yerleştirme. Onları yüksek bir yere yerleştir." demiştir. Ebû Ubeyde oradaki insanları Câbiye'ye yerleştirdi.¹³⁶ Böylelikle havası daha temiz olan Câbiye salgından bir nebze olsa korunmuş olacaktı.

¹³² İmam Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, 5: 1125.

¹³³ Aycan, "Yezîd b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43: 520.

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 2: 300 (çev. 2: 352).

¹³⁵ Abdullah Aydın, "Ebü'd-Derdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10: 311.

¹³⁶ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'lhulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 381.

Hicrî 18 yılında meydana gelen ve Tâûnu Amvâs adıyla tanınan bu salgından dolayı başta Ebû Ubeyde b. Cerâh, Mu'âz b. Cebel, Şûrahbîl b. Hasene, Süheyl b. Amr, Fazl b. Abbâs ve Yezîd b. Ebû Süfyân gibi birçok sahâbî vefat etti. İnsanları kasıp kavuran bu salgında 25.000'e yakın insan vefat etmişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) âzatlı kölesi Servân b. Fezâre el-Âmirî de burada vefat edenler arasındaydı.¹³⁷ Şam valisi Yezîd b. Ebû Süfyân vefat edince Dımaşk'a gömüldü.¹³⁸ Hz. Ömer tarafından kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân Şam'a vali olarak atanmıştır.

2.5. MUÂVİYE B. EBÛ SÜFYÂN'IN ŞAM'A VALİ OLARAK ATANMASI

Yezîd b. Ebû Süfyân, Amvâs vebasında vefat edince Hz. Ömer onun yerine kardeşi Muâviye b. Ebû Süfyân'ı Dımaşk valiliğine atadı. Muâviye Mekke'nin fethinde Müslüman olmuş; Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kâtiplik yapmıştı. Ama kendisi "Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah (s.a.s.) Hudeybiye'den sonra kalbime girdi; ben onu tasdik ediyor ve bu durumu babam Ebû Süfyân'dan gizliyordum."¹³⁹ Hz. Ömer onu vali olarak atadıktan sonra kendisine bir mektup göndererek şöyle demişti. "Seni Yezîd b. Ebû Süfyân'ın yerine yönetici olarak tayin ediyorum. Allah'tan sakın görevine dikkat et."¹⁴⁰

Muâviye, Şam'ı kontrol altına aldıktan sonra halifenin emriyle, Filistin'in sahil şehirlerinden Kaysariye, Askalan ve Trablusşam'ı aldı. Sahillere karakollar kurup asker yerleştirdi.¹⁴¹ Şehirden birkaç mil uzaklıkta bir ovada "Süfyân Kalesi" olarak bilinen bir kale inşa ettirdi.¹⁴² Bu kaleye askerlerini yerleştirdi. Bu şekilde oradan geçen yolların kontrolü daha rahat bir şekilde sağlanmış oldu. Bizans'tan kalan tersanelerden yararlanarak ilk donanmayı kurup Kıbrıs'ı fethetmek için halifeden izin istedi. Hz. Ömer ise o zaman Müslümanların deniz seferleriyle ilgili olarak tecrübeli olmadıkları için bu isteğini reddetti. Kıbrıs için izin çıkmayınca bu sefer Bizans kontrolünde bulunan Anadolu'ya yaz ve kış olmak üzere yılda iki sefer

¹³⁷ Fayda, "Amvâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 100.

¹³⁸ Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 115.

¹³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6: 16, (çev. 6: 14).

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6: 24, (çev. 6: 23).

¹⁴¹ Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 322.

¹⁴² Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 149.

düzenlemeye başladı.¹⁴³ Muâviye yapılan bu seferler sonucunda ele geçirilen bolca ganimet sayesinde güçlü ve kendisine bağlı bir ordu meydana getirmiştir.

Muâviye, Dımaşk'ta bulunan ve sayıca diğer kabilelerden daha çok olan Kelb kabilesinden Meysûn adında bir kadınla evlendi.¹⁴⁴ Böylece Dımaşk'taki siyasi nüfuzunu da arttırmış oldu.

Muâviye, Hz. Ömer'in vefatından sonra yerine halife olarak geçen Hz. Osman tarafından yetkileri daha da artırılarak bu sefer Biladüşşâm'ın tamamına vali olarak atandı. Halifenin kendi akrabası olması hasebiyle daha da rahat hareket etmeye başladı. Hz. Ömer'den alamadığı izni bu sefer Hz. Osman'dan alarak 1700 parçadan oluşan donanma ile 648 yılında Kıbrıs'ı kan dökmeden ele geçirip yıllık 7200 altın haraç almaya başladı. Beş yıl sonra tekrar Kıbrıs'a gidip oraya 12000 asker yerleştirdi.¹⁴⁵

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından katledilmesiyle Hz. Ali (r.a.) (ö. 40/661) halife oldu. Muâviye, Hz. Osman'ın öldürülmesine sessiz kaldığı ve isyancılarla iş birliği yaptığı iddiasıyla Hz. Ali'ye biat etmedi. Şam halkının desteğini de alarak halifeliğinin meşru olmadığını iddia etti.¹⁴⁶ Hz. Ali'nin vali olarak Şam'a gönderdiği Sehl b. Huneyf'e (ö. 38/658-59) görevini devretmedi. Hz. Ali'ye karşı siyasi bir hareket başlattı. Yapılan Cemel Savaşı'na katılmadı. Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'nda karşı gurubu etkisiz hale getirmesinin ardından bu sefer Şam üzerine yürümeye karar verdi.¹⁴⁷

Sıffin Savaşı'nda Şamlılar hezimete uğramak üzere iken Hakem Olayı devreye girdi. Bir sonuca varılamadı. Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle yerine halife olarak seçilen Hasan b. Ali (ö. 49/669) arkasında sağlam bir destek bulamadığı için halifeliği Muâviye b. Ebû Süfyân'a devretti.¹⁴⁸ Böylece yaklaşık yüzyıl sürecek Emevî hanedanlığı başlamış oldu. Muâviye Dımaşk'ta yirmi yıl valilik ve yirmi yıl halifelik yapmıştı. Halifeliği zamanında Dımaşk'ta maliye bakanlığını kurarak başına

---

¹⁴³ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Emevîler Dönemi)*, 13. bs. (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 3: 23.

¹⁴⁴ Apak, *Emevîler Dönemi*, 3: 23.

¹⁴⁵ Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30: 322.

¹⁴⁶ Apak, *Emevîler Dönemi*, 3: 25.

¹⁴⁷ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 285.

¹⁴⁸ Apak, *Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 2: 285.

Dımaşk Yahudilerinden Sercûn b. Mansûr'u getirmiştir. Aynı zamanda kendisinin özel doktorlarının çoğu Yahudilerden oluşmaktaydı.¹⁴⁹

2.6. BİLÂDÜŞŞÂM VE DİMAŞK'IN FETHİNDE YER ALAN BAZI KOMUTANLAR

2.6.1. Şürahbîl b. Hasene

İbn Abdullah b. el-Mutâ' b. Amr b. Kinde olup Hasene onun annesidir. Zühreoğullarının müttefiği olup lakabı Ebû Abdullah'tır. Süfyân b. Ma'mer b. Habib el-Cumahî'nin yeğenidir. Ashâbın ileri gelenlerinden olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) komutasında birkaç gazvede bulunmuştur.¹⁵⁰

İslâm'ın gelmesiyle ilk Müslüman olanlardandı. Müşriklerin çeşitli işkencelerine maruz kalan Şürahbîl, ikinci kere Habeşistan'a hicret eden Müslümanlardandı. Medine'ye hicretten sonra akrabalarını yanına gelerek oraya yerleşti. Okuma yazma bildiğinden Hz. Peygamber'in (s.a.s) vahiy kâtipliğini yapıp çeşitli antlaşmaların metinlerini yazmıştı. Resûlullah (s.a.s) tarafından Mısır'a elçi olarak gönderilmişti.¹⁵¹

Yemen ehlinden olan Şürahbîl, Hz. Ebû Bekir zamanında İkrime b. Ebû Cehil (ö. 13/634) ile birlikte dinden dönenlere karşı savaştı. Akrahâ'da Hâlid b. Velîd ile birlikte Müseyleme'ye karşı savaştı.¹⁵²

Hz. Ebû Bekir tarafından Şam'ın fethi için gönderilen komutanlar arasında yer aldı. Savaşlarda çok gayret gösteren Şürahbîl, Şam ve Dımaşk'ın fethinde muzaffer oldu. Amvâs'ta çıkan veba salgını sonucunda vefat etti.

2.6.2. Ebû Ubeyde b. Cerrâh

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) "Her Ümmetin bir 'emini' (güven vereni) vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır." iltifatına mazhar olmuştu. Aynı zamanda daha hayattayken Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müjdelenen Aşere-i Mübeşşere'dendi. Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh b. el-Hilâl b. Üheyb b. Dabbe b. el-Hâris b. Fih'r'dir. Annesi Ümeyye bt. el-Ganm b. Câbir'dir. Ebû Ubeyde'nin

¹⁴⁹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve's-şi'r*, 14.

¹⁵⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 4: 119, (çev. 4: 143); Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 113.

¹⁵¹ Mehmet Efendioğlu, "Şürahbîl b. Hasene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39: 268.

¹⁵² Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 114.

çocukları vefat edince nesli kesilmiş oldu.¹⁵³ Zayıf, seyrek ve uzun sakallı olup saçını, sakalını kına ve siyah renk veren el-Ketm bitkisiyle boyardı.¹⁵⁴

Ebû Ubeyde, İslâm'ın ilk yıllarında Resûlullah'ın (s.a.s.) daha Dârü'l-Erkam'a girmesinden önce Müslüman olmuştu. İslâm'ın yayılmasında gösterdiği gayretten dolayı müşriklerin baskılarına maruz kalmıştı. Bunun için ikinci Habeşistan hicretine katılmış ama fazla kalmadan Mekke'ye geri dönmüştü. Medine'ye hicret ettikten sonra Bedir ve Uhud savaşlarında bulunmuştu.¹⁵⁵

Bedir savaşında müşriklerin safında bulunan babasının kendisine saldırması sonucunda onu öldürmek zorunda kalmıştı. “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları-oğulları-kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiklerini göremezsin.” (Mücadele 58/22) âyetinin bundan dolayı nazil olduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁶

Uhud gününde Resûlullah'ın (s.a.s.) yüzü miğferin halkalarıyla yaralanınca, Ebû Ubeyde, miğferin halkalarını dişleriyle Resûlullah'ın (s.a.s.) yüzünden çıkarmıştır. Hendek Savaşı ve Resûlullah'ın (s.a.s.) yaptığı bütün gazvelerinde bulundu. Zülkassa seriyesine katılmıştır. Üç yüz kişilik bir askerî birliğin başında Cüheyne bölgesindeki Habat gazvesine gönderilmiştir.¹⁵⁷

Yemen halkına İslâm'ı anlatması ve Necrân halkından cizyeleri toplamak için Hz. Peygamber'den (s.a.s.) güvenli birisini istemeleri üzerine Ebû Ubeyde'yi göndermişti. Okuma ve yazma bilen Ebû Ubeyde, beytülmalde görev yaptı. Hudeybiye Antlaşması'nda şahit olarak yazıldı. Müzeyne, Hüzeyl ve Kinâne vergilerini almak için görevlendirildi.¹⁵⁸

Hz. Ebû Bekir tarafından Biladüşşâm'ın fethi için komutan olarak gönderildi. Bu savaşlarda çok gayret gösteren Ebû Ubeyde, Dimaşk'ın fethi esnasında Hz. Ömer tarafından Hâlid b. Velid yerine başkomutan olarak atandı. Başkomutanlığı esnasında “Ey İnsanlar! Ben Kureyş kabilesindenim. Sizden ister kızıl ister siyah tenli olsun, takvada benden üstün yoktur ki, ben onun gömleği içinde olmak istemiş

¹⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 379, (çev. 3: 477).

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 9: 389, (çev. 9: 391).

¹⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 379, (çev. 3: 477); Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 55.

¹⁵⁶ Ahmet Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10: 250.

¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 380, (çev. 3: 478); Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 57.

¹⁵⁸ Önkâl, “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10: 250.

olmayayım”¹⁵⁹ diyecek kadar mütevazı olan Ebû Ubeyde, Amvâs'ta ortaya çıkan veba salgınında vefat etmiştir.

2.6.3. Amr b. Âs

Resûlullah'ın (s.a.s.) “İnsanlardan bazıları Müslüman oldu. Amr b. Âs ise iman etti” iltifatına mazhar olan Amr b. Âs b. Vâil b. Hâşim b. Su'ayd b. Sehm'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Annesi en-Nâbiğa bt. Huzeyme'dir. Abdullah ve Muhammed adında iki çocuğu vardır. İnsanlardan uzak duran inatçı bir kişiliğe sahip olan Amr, Bedir Uhud ve Hendek savaşlarına katılmış “Daha kaç sefer bu savaşlarda bulunacağım? Allah'a yemin ederim ki, Muhammed Kureyş'e galip gelecektir.” demiştir.¹⁶⁰

Müslüman olmadan önce Arapların dâhilerinden kabul edilen, Mekke'de ticaret ve siyasette önemli bir yere sahip olan Amr, ticaret için yaptığı seyahatlerde Habeşistan Kralı Necâşî ile dost olmuştu. Müşriklerin işkencelerinden kaçıp Habeşistan'a sığınan Müslümanların iadesi için Kureyş tarafından bazı hediyelerle Necâşî'ye gönderilmişti. İstedliğini alamayıp Mekke'ye geri dönmüştür.¹⁶¹

Mekke'nin fethinden önce Medine'ye giderek Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha (ö. 42/662) ile beraber Müslüman oldu. Hz. Peygamber (s.a.s.), Müslüman olmasına sevindi. “İslâm kendisinden önceki günahlarla işlenen en son günahları kökünden kazıdığı gibi, hicrette onları silip temizler” dedi.¹⁶²

Askerî kabiliyeti olan Amr, Resûlullah (s.a.s.) tarafından üç yüz kişilik bir askerî birliğin başında Zâtüsselâsil denilen yere gönderildi. Amr oraya vardığında karşısında büyük bir topluluk olduğunu haber vermesi üzerine Ebû Ubeyde komutasında iki yüz kişilik bir birlik daha gönderildi. Amr, Ubeydullah'a “Sen sadece bana yardım için gönderildin.” deyince Ubeydullah Resûlullah'ın (s.a.s.) tavsiyesine uyararak ona uydu. Yeni gelenler arasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbîler de vardı.¹⁶³

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), etrafa askeri birlikler göndermeye başladı. Amr b. Âs'ı Huzeyl Kabilesinin putu Suva'ı yıkmak için görevlendirildi. Ayrıca zekât tahsili için Benî Ferâze'ye gönderildi. Resûlullah

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 382, (çev. 3: 480); Hattâb, *Fethu's-Şâm ve'l-Mısır*, 123.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 47, (çev. 3: 53).

¹⁶¹ Önkal, “Amr b. Âs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 78.

¹⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 50, (çev. 5: 57).

¹⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 54, (çev. 5: 61).

(s.a.s.) vefat ettiğinde Umân'da İslâm'ı tebliğ etmek ve vergileri toplamak için görev yapan Amr Medine'ye dönmüştür.¹⁶⁴

Amr, Hz. Ebû Bekir döneminde çıkan Ridde olaylarında Hâlid'e yardımcı oldu. Hz. Ebû Bekir'in Şam'ın fethi için gönderdiği komutanlarından. Üç bin kişilik bir ordu başında Filistin'in fethi için görevlendirildi.¹⁶⁵

Şam'ın fethi esnasında Bizans ordusunun sayıca çok kalabalık olduğunu Hz. Ebû Bekir'e bildirdi. O esnada Irak'ın fethi için hazır bulunan Hâlid b. Velîd Dımaşk tarafına başkomutan olarak gönderildi. Hz. Ömer zamanında Filistin'e vali olarak atandı. Mısır tarafından gelecek herhangi bir saldırıyı önlemek için Zübeyr b. el-Avvâm (ö. 36/656) ile beraber Mısır'ı fethetti ve "Mısır'ın Fatihisi" unvanını aldı. Bu eyalete vali olarak atandı.¹⁶⁶

Hz. Osman'ın katledilmesiyle Hz. Ali'ye karşı çıkan Muaviye'nin yanında yer aldı. Cemel Savaşı'na katılmayıp olayları uzaktan seyretti. Sıffin Savaşı'nda ise Hz. Ali'ye karşı Şam süvari birliklerin başında savaştı. Hakem Olayı'nda Muaviye'nin hakemliğini yaptı. Mısır'da bir Ramazan Bayramı günü vefat etti.¹⁶⁷

2.6.4. Sa'd b. Ebû Vakkâs

Aşere-i Mübeşşere'den olan ve Resûlullah'ın (s.a.s.) "Bu benim dayımdır. Başkası bana (Onun gibi bir) dayısını gösterebilir bakalım!" iltifatına mazhar olmuştur. Ebû Vakkâs'ın (ö. 55/675) ismi ise, Mâlik b. Vüheyb b. Abdümenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre'dir. Annesi Hamne bt. Süfyân'dır. Künyesi Ebû İshâk'tır. Aynı zamanlarda evlendiği dokuz hanımından otuz dört çocuğu vardır. Daha namaz farz kılınmadan önce Müslüman olan üçüncü kişidir.¹⁶⁸

Müslüman olduğunda annesi, dininden dönmediği sürece onunla konuşmamaya ve yemek yememeye yemin etse de o dininden dönmedi. İslâmiyetin ilk yıllarında müşriklerden birisinin İslâm ile alay etmesi sonucunda onu yaralaması, İslâm uğrunda akıtılan ilk kan olarak tarihe geçti.¹⁶⁹

Medine'ye hicret ettiğinde evinin planı Resûlullah (s.a.s.) tarafından çizilmişti. Hamza b. Abdülmüttalib (ö. 3/625) ile beraber Kureyş kervanına

¹⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 56, (çev. 5: 63).

¹⁶⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 60, (çev. 5: 70).

¹⁶⁶ Önkal, "Amr b. Âs", 3: 79.

¹⁶⁷ Önkal, "Amr b. Âs", 3: 79.

¹⁶⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 127-129, (çev. 3: 151-154).

¹⁶⁹ İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 372.

saldırmak için el-Harâr'a seriyyeye gönderilmiş ama hiç kimseyle karşılaşmadıkları için ordu geri dönmüştü. Ok kullanmada mahir olan ve Allah yolunda ilk oku atan Sa'd, Uhud Savaşı'nda Resûlullah'ın (s.a.s.) "Ok at ey Sa'd! Annem ve babam sana feda olsun" dediği kişidir.¹⁷⁰

Hiz. Ömer döneminde önemli görevlerde yer alan Sa'd b Ebû Vakkâs Şam bölgesindeki Irak fethinde başkomutan olarak atandı. Kâdisiye Savaşı'nda Sâsânîleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Medâin'i fethetti. Celula savaşını kazanmasıyla Sâsânîler den gelecek herhangi bir tehlikeyi bertaraf etmiş oldu. Küfe şehrini kurarak vali olarak oraya atandı. Hiz. Osman'ın katledilmesinden sonra olaylardan uzak durup tarafsız kaldı. Uyguladığı askeri taktikler ve savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarından dolayı "Fârisü'l-İslâm" lakabıyla anıldı. Aynı zamanda muhaddis olan Sa'd vefat ettikten sonra Cennetü'l-Baki'ye defnedildi.¹⁷¹

2.6.5. Hâlid b. Velîd

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) "Allah'ım! O, senin kılıçlarından bir kılıçtır. Onunla İslâm ordusunu muzaffer eyle" duasından sonra "Seyfullah (Allah'ın kılıcı) unvanını alan Hâlid b. Velîd b. Muğire b. Ömer b. Mahzûm'dur. Annesi Asmâ'dır. Lakabı Ebû Süleyman'dır. Aynı zamanda annesi Abdülmuttalib'in eşi Ümmü'l-fadl'ın kız kardeşidir. Çocukları el-Muhacir, Abdurrahman, Abdullah el-Ekber, Süleyman ve Abdullah el-Asğar'dır.¹⁷²

Müslüman olmadan önce okuma yazma bilen, cesaret ve cömertlik gibi özelliklere sahip olan Hâlid, ok, yay, kılıç ve mızrak kullanmakta usta bir kişidir. Kureyş'in süvari birliği komutanlığını yapmış, ticaret için Suriye, Irak, Medâin ve Mısır'a yolculuklar yapmıştır. İslâmiyetin gelmesi ile diğer müşrikler gibi hareket etmiş ve karşısında durmuştur. Uhud Savaşı'nda Resûlullah'ın (s.a.s.) okçular tepesindeki okçuların kesinlikle yerlerini terk etmemeleri konusundaki uyarısına rağmen yerlerini terk etmeleri sonucunda, Hâlid süvari birliğinin başında Müslümanlara arkadan saldırarak savaşın müşriklerce kazanılmasına neden olmuştur.¹⁷³

¹⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 131, (çev. 3: 157).

¹⁷¹ Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", 35: 374.

¹⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 26, (çev. 5: 27).

¹⁷³ Fayda, "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 289.

Hâlid'ten önce Müslüman olan kardeşi Velîd b. Velîd'in ona mektup göndererek "Görüşünün İslâm'dan farklı bir yere sapması kadar, bana ilginç gelen bir şey görmedim. Aklını başına al, İslâm gibi bir dinden insan cahil kalabilir mi? Diyerek şöyle devam etti. Resûlullah seni bana sorarak 'Hâlid nerededir? Ben de Allah bir gün onu getirecektir' dedim. O da 'Hâlid gibi birisi İslâm'dan cahil kalamaz. Eğer o sinirlenme ve öfke duygusunu Müslümanlarla beraber müşriklere yöneltse, bu kendisi için daha hayırlı olacaktır. Biz de onu başkasına tercih ederiz.'" demesi üzerine Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Osman b. Talha ile beraber Medine'ye gidip Müslüman oldu.¹⁷⁴

Resûlullah'ın (s.a.s.) "Ya Rabi! Hâlid b. Velîd'in insanları senin yolundan alıkoymakla uğradığı tüm kayıplarından dolayı mağfîret buyur" duasına mazhar olan Hâlid, Mute Savaşı'nda komutanlarının savaşta şehit olmasından sonra sancağı kendisi eline almıştı. Bu savaşta elinde dokuz kılıcın kırıldığını söylemişti.¹⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber gazvelerinde bulunan Hâlid, Huneyne ve Tebük'ten sonra Dûmetülcendel'deki Ukeydir'e gönderilmişti.

Hâlid b. Velîd Hz. Ebû Bekir zamanında çıkan Ridde olaylarını bastırmak için gönderildi. Olayları bastırdıktan sonra Yemâme'deki Müseyleme'yi öldürdü. Oradan da Irak'ın fethi için yola çıktı. Aynemür, Ülleys ve Banikyâ'da gerekli antlaşmaları yaptıktan sonra, Hz. Ebû Bekir'in emriyle Suriye'deki ordulara başkomutan olarak gönderildi. Orada bulunan diğer komutanlarla birleştikten sonra Dımaşk'ı fethetti. Dımaşk'ın fethi esnasında Hz. Ömer tarafından azledilerek yerine Ebû Ubeydullah b. Cerrâh başkomutanlığa getirildi.

Fiziki olarak Hz. Ömer'e benzeyen Hâlid, vefat ettiğinde Hz. Ömer "Benî el-Muğîre kadınlarının, sinelerini yırtmadan ve bağırmadan Ebû Süleyman'a gözyaşı dökmelerinde bir sakınca yoktur" demiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 28, (çev. 5: 28).

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 28, (çev. 5: 30).

¹⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, 5: 44, (çev. 5: 50).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİMAŞK'IN FETİHTEN SONRAKİ DURUMU

3.1. FİZİKİ YAPI

Dımaşk, -fiziksel olarak- içinde dini, sosyal ve ticarî pek çok müessese bulundurmakta ve özgün bir iklime sahip bulunmaktadır.

3.1.1. Coğrafyası

Dünyanın en eski şehirlerden birisi olan Dımaşk, Suriye'nin en büyük yerleşim yeri olup 33° 30 kuzey enlemi ile 36° 18 batı boylamı arasında yer alır.¹⁷⁷ Suriye'nin güney batısında bulunan Cebelü'ş-Şarkî (Anti Lübnan dağları) doğu eteğinden başlayan Dımaşk'ın deniz seviyesinden yüksekliği iki bin iki yüz ayak yani altı yüz doksan bir metredir. Denizden altmış mil uzaklıktadır.¹⁷⁸ Barada Nehri'nin ovaya ulaştığı noktada kurulmuştur. Dımaşk kuzeyinde Kâsiyun, batısında Esved, Şeyh ve Mani Dağlarıyla çevrilidir. Cebelü'ş-Şeyh Tevrat'ta Harmun Dağı olarak geçer. Arapçada ise Cebelü's-Selc olarak da geçmektedir. Bu dağın başında yaz ve kış kar eksik olmaz.¹⁷⁹ Dımaşk'ın doğusunda ise dağlar olmayıp buralar tamamıyla düzlük arazidir. Barada Nehri kollara ayrılarak Atayba Gölü'ne kadar uzanır.¹⁸⁰ İklimi kurak olmasına rağmen doğu bölgelerine nazaran daha güzeldir. Yıllık yağış miktarı olarak m²'ye üç yüz elli mm yağış düşer.¹⁸¹ Verimli toprakları ile bol suların olmasıyla dört yüz km² olan ve Selc Dağı'na bakan Guta vahası bostan, bahçe, ekinler, meyve ağaçları ile kavak ve söğütlerle kuşatılmıştır.¹⁸² Guta; meyveleriyle ağaç ve odunlarıyla güzel bir iklime sahiptir. Tahıllar yetiştirilip hayvanlar otlatılmaktadır. Bazen de yaz ve kış aylarında kötü hava şartları da olmaktadır.¹⁸³ Feradis, Rumca'da bostan anlamına gelmekte olup Bâbu'l-Feradis (Feradis Kapısı) bu bostanlardan ismini almıştır¹⁸⁴ Yazların sıcak olmasıyla gece gündüz arasında büyük bir fark olur. İlkbahar mevsimi kısa olmasına rağmen en güzel mevsimdir. Dağlarına rahat bir şekilde çıkılabilmektedir. Dört mevsim

¹⁷⁷ A. Adıvar, vd., "Şam", *İslâm Ansiklopedisi*, 11: 298.

¹⁷⁸ Bir mil yaklaşık bin altı yüz dokuz metredir, Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁷⁹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁸⁰ Hasan Eren Baş.Red., "Şam", *Türk Ansiklopedisi*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1981), 30: 200.

¹⁸¹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁸² Adıvar, vd., "Şam", *İslâm Ansiklopedisi*, 11: 298.

¹⁸³ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 10.

¹⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 407.

boyunca havası orta derecede güzeldir. Kışın sıcaklıklar -12° 'ye kadar düşebilmektedir. Yazın ise 37° 'ye kadar sıcaklar yükselir. Buna rağmen Dımaşk'ın havası serin ve rahatlatıcıdır.¹⁸⁵

Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca Lübnan dağlarına paralel uzanan anti-Lübnanlar Dımaşk'ın sahil bölgelerine bağlantısını da sağlamaktadır. Bağlantı yollarının olmasıyla Irak, Arabistan, Akdeniz ve Mısır gibi civar bölgelerle iyi bir ticaret geliştirmiş olmaktadır. Doğu ve batı arasında bir ticaret merkezi görevini gören Dımaşk dünyanın en eski yerleşim yerlerinden bir tanesidir.¹⁸⁶

Dımaşk suları bol olan bir yerdir. Yezid Nehri Guta'da bulunup yakın köylerin içme ve sulama ihtiyacını karşılar. Yezid Nehri'nden kanallar kazılarak cami, kilise, hamam ve evlerin su ihtiyacını karşılamak için sular çekilerek sarnıçlar yapılmıştır. Bunun dışında, Derâya, Sevrat, Banas, Meczul, Dâiya, Zülfâ, Hayat, Toma, Zabun ve Melek nehri gibi irili ufaklı nehirler vardır. Bu nehirlerden faydalanmak için cetveller oluşturularak insanlar sırayla sulamalarını yaparlardı. Şehrin içinden akan nehirlerden kanallar kazılarak evler, camiler, hamamlar, sokaklar ve çarşılar için yapılan sarnıçlar doldurulurdu.¹⁸⁷

Dımaşk'ın iki vadisi vardır: Vadil Berd (Serin vadi) ve Acem vadisidir. Vâdi'l-Berd vadisinden Barada Nehri akmaktadır. Bu nehrin doğuş yeri ise Fica kaynağıdır. Acem Vadisi'nden ise A'vec Nehri geçmektedir. Aynı zamanda bu nehir için fırfır adı da kullanılmıştır. Bunun kaynağı ise Selc Dağı'nın altındadır. Bu nehir Dımaşk şehrinin içinden geçmemektedir.¹⁸⁸ Fica Nehri'nin suyu güzel ve lezzetli olup suyun geçmediği yerlerde hastalıkların daha fazla olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁹

Dımaşk'ın havası güzel olduğu için genellikle halifeler buraya yerleşirdi. Havası, suyu, güzel ve sağlıklı olduğu için orada yetişen hayvanların etleri güzel olup bolca yemekler yenilebiliyordu.¹⁹⁰

3.1.2. Merkezî Unsurlar

Merkezî unsurlardan amacımız, insanların ortak kullanımına açık olup herkesin kullanabildiği alanlar ile devletin idarî organlarının yer aldığı mekânlardır.

¹⁸⁵ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁸⁶ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 370-376.

¹⁸⁸ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 8.

¹⁸⁹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 10.

¹⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 391.

3.1.2.1. Surlar

Dımaşk'ın surlarına baktığımızda yapılan kalenin asıl adı Esedu Râbi'dir. 471 yılında Tutuş tarafından yapılmıştır. İçerisinde Emirlik binasını da inşa ederek kendisi de oraya yerleşmişti. Daha sonra başka melikler de kendilerine evler yaparak yerleşmişlerdi.¹⁹¹

Dımaşk Kalesi yedi gezegen örnek alınarak yapılmıştır. Yedi kapısından her birisi bir gezegeni temsil etmektedir. Kâsiyun Kapısı; Satürn, Doğu Kapısı; Güneş, Tuma Kapısı; Venüs, Küçük Kapı; Jüpiter, Câbiye Kapısı; Mars, Ferâdis Kapısı; Merkür, kapalı olan ikinci Ferâdis Kapısı; Ay'a benzetilerek yapılmıştır.¹⁹²

Kapıların isimlendirmesi ve sonrasında yeni eklenen kapılar şu şekildedir.

*Bâbu's-Sağîr'in (küçük Kapı) asıl adı Bâbü'l-Kıblî'dir küçük olduğu için bu ismi almıştır.

*Keysân Kapısına Muâviye'nin kölesinin ismi verilmiştir.

*Bâbü'ş-Şarkî (Doğu Kapısı), doğuda olduğu için bu ismi almış olup sağında ve solunda iki tane daha küçük kapı vardır.

*Toma Kapısı, Rum büyüklerinden birisinin ismini almıştır.

*Bâbü'l-Canik, Canik bölgesine doğru baktığı için bu isim verilmiştir.

*Selâmet Kapısı, karşısında nehirler ve ağaçlar olduğundan bu şekilde isimlendirilmiştir.

*Ferâdis Kapısı, kapının dışında Rumcada bahçe anlamına gelen Ferâdia'lardan ismini almıştır.

*Ferec Kapısı, fetihlerde kolaylık görüldüğü için bu ismi almıştır.

*Bâbü'l-Îmâra, fetihden sonra kale imar edildiği için isimlendirilmiş olup bu kapı kullanılmamaktadır.

*Bâbü'l-Hadîd, kalenin hâs bir kapısı olup demir olduğundan bu ismi almıştır.

*Bâbü'l-Cinân, batıda olup bostanlar olduğu için bu ismi almıştır.

*Câbiye Kapısı, Câbiye köyüne doğru olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu kapı batı tarafında olup sağında ve solunda iki küçük kapı daha vardır.¹⁹³

¹⁹¹ Kürd Ali, *Hutatü'ş-Şâm*, 5: 276.

¹⁹² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 1: 17.

¹⁹³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 407.

3.1.2.2. Dâru'l-İmâre

Dâru'l-İmâre; Emirlik Sarayı, Sultanlık Sarayı veya Hükümet Konağı anlamına gelmektedir. Hz. Ömer zamanında halife için devlet işlerinin yürütülmesinde kullanılmak üzere özel bir bina yapıp adına Dâru'l-İmâre denilmiştir.¹⁹⁴ Muâviye zamanında Emeviyye Camii'nin yanında yapılan ve Kubbetü'l-Hadrâ olarak bilinen kubbeli bir saray yapılmıştı. Çok güzel ve detaylı bir şekilde yapılan bu sarayın inşaatında 18 katır yükü altın harcanmıştı. Mahrez Sokağı üzerinde bulunan bu saray, Süleymân b. Abdülmelik tarafından Dâru'limâre'ye çevrilerek devlet bu saraydan yönetilmeye başlanmıştı.¹⁹⁵ İslâm tarihindeki mimaride saray örneği ilk olarak Muâviye zamanında yapılan bu saray ile başlamış olup bundan sonraki dönemlerde de örnek alınarak yeni saraylar yapılmıştır.¹⁹⁶

3.1.2.3. Meydan

Dımaşk'ta Câbiye'de bir meydan vardı. Bu meydanda devlet tarafından atıyyeler (bahşiş) dağıtılıyordu. Surun içinde üst meydan olarak adlandırılan başka bir meydan daha vardı.¹⁹⁷ Bunun yanısıra büyük bir meydan surun dışında Guta vahasında vardı. Surun içinde çarşılar olduğundan büyük semt pazarları kurulmuyordu. Bunun yanında irili ufaklı küçük pazarlar kurulurdu. Surun dışındaki bu meydanın çevre yollarının üzerinde olması büyük bir avantajdı. Dışarıdaki yerleşim birimlerinde ve kırsal kesimlerde yaşayanlar için semt pazarı görevini görüyordu. Hem köylüler hem şehirde yaşayanlar ve bedevilerin buluştuğu bir pazar kurulurdu. Bu pazarda, şehirde üretilen mallar sergilenip satılıyordu.¹⁹⁸ Toma Kapısı'nın yanında şehitler meydanı ticaretin yapıldığı bir alandı.¹⁹⁹

3.1.2.4. Han ve Ribâtlar

İşlek yollar üzerinde ticaretin gelişmesi ve kervanların güvenliğinin sağlanması için yapılan hanlar daha sonra kervansaray olarak isim değişikliğine

¹⁹⁴ Yılmaz Can, "İslâm Şehirlerinin İki Ana Unsuru: Cuma Mescidi Dâru'limâra İkili Üzerine Bir Değerlendirme" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (Ocak 1996), 124.

¹⁹⁵ Kürd Ali, *Hıtatü's-Şâm*, 5: 247; Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 33.

¹⁹⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36: 117.

¹⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 346.

¹⁹⁸ Cengiz Kallek, "Pazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 194.

¹⁹⁹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 46.

uğramıştır.²⁰⁰ Bu yapılarda yolcular dinlenip, her türlü ihtiyaçlarını karşılamış, aynı zamanda ticaretlerini rahat bir şekilde yapabilmıştır. Bazen satılan mallar buralarda sergilenmiştir. Bu kervansaraylar sayesinde ticaret amaçlı yola çıkan kervanlar daha uzun menziller gidebilmiştir. Kervansarayların sayısı sonraki yıllarda daha da çok artmıştır.

Çevreden gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için genellikle sınır boylarında, stratejik noktalarda devletin güvenliğinin sağlanması için Ribât denilen karakollar da yapılmıştır. Bu karakolları, sınırların güvenliğini sağlayan askerlerin ve hayvanlarının dinlenmesi ve ayrıca bazı ihtiyaçların karşılanması için askeri amaçlı inşa edilmiştir.²⁰¹

3.1.2.5. Bimâristân

Hastane olarak da bilinen bu kurumlar, kimsesizler, zayıflar, fakirler, çeşitli hastalıklara sahip olanların barındıkları ve tedavi gördükleri yerlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında özellikle savaşlarda yaralanan Müslümanlar Mescid-i Nebevî’de tedavi ediliyordu.

Amvâs vebasından sonra Hz. Ebû Bekir olay bölgesine geldiğinde hastalananlara yardımcı olunmasını ve tedavilerinin yapılmasını emretmişti. Ebû Ubeydullâh b. Cerrâh hastalananların iyileşmesi için onları havası temiz yüksek bir yere yerleştirmişti.

İslam Devleti’nin ilk bimaristanı Muâviye zamanında el-Bimâristânu’s-Sağır adında Dımaşk’ta yapılmıştı.²⁰² Velid b. Abdülmelik, halife olduğunda Dımaşk’ta bir tane daha bimâristân yapılmasını emretmişti. Bu bimâristân Doğu Kapısı’na yakın A’atile bölgesinde yapılmıştı. Özellikle cüzzam (cilt hastalığı) olanlar için yapılmıştı. Bu bölgede cüzzam hastalığına iyi gelen bir su bulunduğu için dolayı bu bölgede yapılmıştır. Ayrıca başka bir yerde sakatlar için bir bimaristan (ortopedi hastanesi) daha yapılmıştı. Sonraki ilerleyen zamanlarda askeri bir bimâristân da yapılmıştı.²⁰³

²⁰⁰ Nebi Bozkurt, Ahmet Turan Yüksel, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 298.

²⁰¹ İsmail Yiğit, “Ribât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35: 76.

²⁰² Haluk Songur, Tuba Saygın, “Şifahaneden Hastaneye: Sağlık kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/19 (2014): 200.

²⁰³ Kürd Ali, *Hitatü’ş-Şâm*, 6: 156.

3.1.2.6. Evler

Rumlar zamanında yapılan evler köleler çalıştırılarak inşa edilmiş, düzgün ve güzel bir işçilikle yapılmıştı.²⁰⁴ Dımaşk fethedildikten sonra Müslümanlar, ilk önce Rumlardan boşalan evlere yerleşmeye başladı. Bu evler yetersiz kalınca kendileri kerpiçten evler inşa etti. Hz. Ömer “Evlerinizi kerpiçten yapmanızı istemiyorum. Ağaç ve taşlardan yapmanızı istiyorum” demesiyle taşlardan evler yapılmaya başlandı.²⁰⁵ Dımaşk evleri çoğunlukla taşlardan yapılmış olup sonradan tahta kolonlarla desteklenmişti. Evleri biraz dar olmakla beraber kullanışlı bir şekilde yapılmışlardı.²⁰⁶

Evlerin yapılışında adetlerine göre bir salon, bir oda ve suyu kesilmeyen bir havuz yaparlardı. Bahçelerine meyve ağaçları ve güzel kokulu çiçekler ekerlerdi. Salonun etrafında odalar yapıp, odaların etrafını yastıklarla donatırlardı. Yazları serin olması açısından bazı evlerde odaların duvarlarından sular akardı. Bazıları da kışları kullanmak üzere üst katlar da yaptırdı.²⁰⁷

Surun dışında bulunan Guta vahası ve Câbiye için Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur. “Kim bana Guta’dan bir ev için kefil olursa ben de cennetten bir ev için kefil olacağım.” “Yakub’un hayvanları Guta’da otlanıyordu.” “Mü’minlerin ruhları Câbiye’de, kâfirlerin ruhları Hadramevt’te toplanacak.” “Allah Âdem’i Câbiye çamurundan ve cennetin suyundan yaratmıştır.” İnsanlar da Guta ve Câbiye’de geniş bir alana yayılan sahalarda evler yapmaya başladılar.²⁰⁸

Dımaşk’ın fethinde bulunan bazı komutanlar kendileri için evler inşa ettiler. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye sur içinde bulunan Dâru’l-İmâre’yi kırk bin dinara satın almıştır. Bunun dışında güzel taşlardan birkaç ev daha yaptırmıştır. Ebû Ubeydullah, Uttâf Sokağı’nda kendisine bir ev yapmıştır. Büyük manavın bulunduğu yerde Nasrânî’lerin eskiden yaptığı evleri vardı. Hapishanenin yanında câhiliye döneminden kalma eski evler mevcuttur. Bu mahalleye yeşilli denilmiş olup aynı zamanda Hâlid’in Çarşısı da vardı. Evler yapılırken dar olan sokaklar Muâviye tarafından yıkılarak sokak ve caddeler daha da genişletilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Kürd Ali, *Medinetü’s-sihr ve’s-şi’r*, 32.

²⁰⁵ Kürd Ali, *Hitatü’s-Şâm*, 5: 246.

²⁰⁶ Kürd Ali, *Hitatü’s-Şâm*, 5: 280.

²⁰⁷ Kürd Ali, *Medinetü’s-sihr ve’s-şi’r*, 40.

²⁰⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 342-345.

²⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 359-364.

Dımaşk'ta yapılaşma Emeviyye Camii'nin etrafında yoğunlaşmıştı. Surun içinde batı tarafında yüksek mevkiler vardı. Bu mevkilerde genellikle zenginler ve devlet adamları otururdu.²¹⁰

Muâviye tarafından Guta'da çeşitli katlarda evler yaptırılmıştır. Orada kendisi için Hadrâ denilen bir saray yaptırmıştır. Bu saray kubbeli olup Kubbetü'l-Hadra olarak tanınmıştır. Buranın yapımında on sekiz katır yükü altın harcanmıştır. Emeviyye camisinin etrafında yapılan evlerin içerisinde Süleyman b. Abdülmelik kendisine bir saray yaptırmıştır. Bu saray Cirun Çeşmesi'nin yanındaydı. Yezid b. Abdülmelik zamanında çok güzel evler yapılmaya başlanmış olup geniş caddeler yapılmıştır. Yeni nehirler kazılarak köyler kurulmuştur.²¹¹ Guta'da Emevîler'e ait saraylar yapılmış olup günümüze hiç birisi ulaşamamıştır. Aynı zamanda yazlık ve kışlık evler de mevcuttu. Velîd, sarayının duvarlarını alçıdan yaptırmıştır. Sarayda çalışan hizmetçilerin elbiseleri sarı kumaştan yapılarak altın suyuyla bezenmişti. Velîd zamanında insanlar Velîd'in hoşuna gidecek şekilde evler inşa etmeye başlamışlardır. Velîd küçük köyler inşa ettirmiş, caddeler yaptırmıştır. Yolları aydınlatacak minareler kurdurmuştur.²¹² Kasru'l-Mukar, Kasru'l-Muşatta, Kasru'l-Zizza', Kasru'l-Fudayn, Kasru'l-Ezrâk, Kasru'l-Ağdef, Kasru'l-Bahrâ, Kasru'l-Abyad, Kasru'l-Kastal, Kasru'r-Rusâfe, Kasru'z-Zeytûne, Kasru'l-Câbiye, Kasru'l-Huvâin, Kasru's-Sandarat, Kasru'd-Dâbık, Kasru'l-Batnân, Kasru'l-Hubeyde ve Kasru'l-Ubâyır bunlardan olup çoğu Belkâ'dadır.²¹³

3.1.3. Dini Mekânlar

İnsanların dini ibadetlerini yerine getirmek amacıyla yapılan camii, kilise, manastır ve havralardır.

3.1.3.1. Camiler ve Dımaşk Camisi (Emeviyye Camii)

Dımaşk'ın camilerine geçmeden önce iki hadisten bahsedelim. Hz. Peygamber (s.a.s.) "Adamın kendi evinde kıldığı namazı bir derece, şehirdeki camide kılması yirmi beş derece, Cuma Camisi'nde kılması yüz derece, Mescid-i Aksa'da

²¹⁰ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 37.

²¹¹ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 5: 247.

²¹² Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 36.

²¹³ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 5: 264.

kılması beş bin derece, Mescid-i Nebevi’de kılması yüz bin derece kıymetindedir.”

214

Hız. Peygamber (s.a.s.) “Ahir zamanda Dımaşk; şehirlerin en çok sakini olanı, en çok velisi bulunanı, en çok camiye sahip olanı, içinde en çok zâhid yerleşeni olacak ve en çok mal sahibi olan insanların ikamet ettiği bir şehir olacaktır. Çok yoğun nüfusa sahip olmasına rağmen içinde yer alan gayr-ı müslimler sayıca çok az olacak ve müslümanların emrine amade olan bir şehir özelliği taşıyacaktır.”²¹⁵ diye buyurduğu rivayet edilmiştir.

Mescid ibadet edilen küçük yerdir. Cami daha büyük olup Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı büyük yerdir.

Dımaşk’taki Camiler:

*Mescid-i Sakatin, taşlıdır. Ahşap merdiveni vardır. Vakfiyesi vardır.

*Mescid-i Kebir, yerlilerin sokağında olup etrafında zeytin ağaçları vardır. Vakfiyesi ve hazinesi vardır.

*Mescid-i Sufel, Ârkel Sokağı’nın içindedir. Bu sokak Hıcamcılar Sokağı’yla birleşir. İlk yıllarda ağaç camisi deniliyordu. Aynı zamanda Dumra Camisi olarak ta bilinir. Vakfiyesi ve sebil çeşmesi vardır.

*Mescid-i İbn Tuğân, yerden yüksek olup merdivenle çıkılır. Kiblesinde pencereleri vardır. Fukan da olup Kattâ’in sokağındadır. Vakfiyesi vardır.

*Mescid-i Ebû Sa’id, Kattâ’in Sokağı’nın öbür ucundadır.

*Mescid-i İbn Bayter, Kattâ’in Sokağı’nın batısındadır.

*Mescid-i Hasen b. Emir, Kattâ’in Sokağı’ndadır.

*İbn Huneyt Camisi, Fuskâr Çarşısı’ndadır.

*İbn Lebid Camisi, kapısında sular bulunup minareli bir camidir. Fuskâr Sokağı’ndadır.

*Mescid-i Kalânisin, Semerciler Çarşısı’na giden yolun üzerindedir.

*Mescid-i Tarâkiyyûn, Semerciler Çarşısı’ndadır.

*Cerrâh Camisi, Babü’s-Sağır Kapısı’ndadır.

*Hussen Camisi, Câbiye Kapısı’ndadır.

*Desrâ Camisi, Toma Kapısı’ndadır.²¹⁶

²¹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 243.

²¹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 286.

²¹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 289.

Ali Çarşısı, Hapis Değirmeni ile Attârt Sokağı'nda dört cami daha var. İbn Asâkir (ö. 600/1203) Dımaşk'ta surun içinde ve surun dışında dört yüz on iki caminin ismini zikrediyor.²¹⁷ Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715) zamanında onun emriyle şehirdeki camiler yıkılarak daha da genişlettirilmiş ve bunlara minareler eklenmiştir. Camilerdeki imam ve kurrâlara maaş bağlanmıştır.²¹⁸

Dımaşk Camisi (Mescid-i Kebir) veya Şam Emeviyye Camii:

Zeyd b. Meysere ve Futûr: “Dört mukaddes dağ vardır. Zeytâ, Sinâ, Tinâ ve Timnâna dağlarıdır. Zeytâ Dağı; Kudüs, Sinâ Dağı; Allah'ın (c.c.) Hz. Musa (a.s.) ile konuştuğu yer, Tinâ Dağı; Dımaşk Camisi, Timnâne ise Mekke'dir. Allah dört Cami ile yemin etmiştir. Kudüs Cami, Dımaşk Cami, Musa Vadisi ile Mescid-i Haram'dır.”²¹⁹

Dımaşk'ın fethinde Hâlid b. Velîd kılıç yoluyla, Ebû Ubeyde b. Cerrâh sulh yoluyla şehri teslim aldıkları için Yuhannâ Kilisesi'nin yarısı Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından camiye çevrilmiştir. Diğer yarısı da kilise olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bu camide vakit namazlarının dışında Cuma ve bayram namazları da kılınmıştır. Şehir nüfusunun artması ile zamanla bu cami ibadet ihtiyaçlarını karşılayamamıştır.

Velîd b. Abdülmelik halife olduğu zaman hâlihazırdaki cami ve Yuhannâ Kilisesi'ni yıkarak büyük bir cami yaptırmıştır. Caminin inşaatı için Fars, Hind ve Rum ustalarından faydalanmıştır. Halifenin ricası üzerine özellikle Bizans İmparatoru tarafından İstanbul'dan on iki bin sanatkâr usta gönderilmiştir.²²⁰

Velîd, cami inşaatında kullanılmak üzere Antakya Kilisesi'nden mermer ve mozaiklerden yapılmış bir sütun kopartarak deniz yoluyla sahile, oradan da Dımaşk'a getirtmiş ve camide kullanmıştır. Büyük blok taşlar duvarların temeline konulmuş onların üzerine daha küçük blok taşlar yerleştirilerek duvarları örülmüştür. Yunan işçiliğinden faydalanılarak yapılan cami de İslâm'a uygun şekilde süslenmiştir. İnsan ve hayvan figürleri süslemede kesinlikle kullanılmamıştır.²²¹

²¹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 2: 286-290.

²¹⁸ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 5: 248.

²¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 2: 236.

²²⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta Tancî, “*Tuhfetü'n-nazâr fi ğarâibü'l-emsâr ve 'acâibü'l-âsfâr*” Thk. Şeyh Muhammed Abdülmün'im el-'Uryân, 1. bs. (Beyrut: Dâru'l-ihyâü'l-'Ulum, 1987), 104; Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta Tancî, “*İbn Battûta Seyahatnamesi*” çev. A. Sait Aykut, 2. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004), 1: 135.

²²¹ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 5: 249.

Caminin temeli kazılırken bir duvara rastlanmıştır. Bu duvarın Hz. Yahyâ'nın camisinin duvarları olduğu rivayet edilmektedir. Kazı devam ederken bir sandukaya ulaşılmış olup bu sandığın içinde Hz. Yahyâ'nın (a.s.) kafatası ile açlarının bulunduğu ve sandığın üzerinde "Bu Yahyâ'nın kafasıdır" yazılı bir levha bulunmuştur.²²² Bu sandık muhafaza edilerek yanına bir kolon yapılmıştır. Günümüzde Hz. Yahyâ'nın (a.s.) makamı olarak bilinir.

Bakılırken güzelliğine doyulamayan ve benzeri bulunmayan bu cami yapılırken süsleme olarak kullanılan ve altın gibi parlayan bu boyalar uzun zamanlar geçmiş olmasına rağmen hala eskisi gibi durmaktadır. Kesinlikle hiçbir kurtçuk bu süslemelere girmemiş ve müdahale edip zarar vermemiştir.²²³

Çeşitli ve renkli mozaiklerden yapılan cami doğudan batıya iki yüz adım, kuzeyden güneye yüz otuz beş adımdır. Pencere sayısı yetmiş dördtür. Elli dört sütundan oluşup doğudan batıya uzanan ve her birisinin genişliği on sekiz adım olan üç tane avlusu vardır. Bütün binalardan yüksek olup şehrin her tarafından görünen Kartal kubbesi, üzerine mihrap işlenmiş dört fil ayağının üzerine oturtulmuştur. Camii otuz üç yuvarlak sütun ve on dört kare ayak üzerine kurulmuştur.²²⁴

Caminin üç minaresi vardır. Hıristiyanlar tarafından yapılan doğudaki minare, Hıristiyanlar tarafından yapılan batıdaki minare ve Müslümanlar tarafından kuzeyde yapılan minarelerdir. Dört büyük kapısı vardır. Birincisi kible tarafında olup Bâb'ı Ziyâde olarak bilinir ve üzerinde Hâlid b. Velîd'in hatırasını taşıyan mızrağından bir parça vardır. İkincisi doğu tarafında olup Bâb'ı Ceyrûn olarak bilinip en büyük kapısıdır. Üçüncüsü batıda olup Bâb'ı Berîd Kapısı'dır. Dördüncüsü Bâb'ı Ceyrûn Kapısı'nın sağ tarafın olup Bâb'ı Sâât Kapısı'dır.²²⁵

Bâb'ı Sâât Kapısı'ndaki bu saatler, Beleşkâr adındaki usta tarafından yapılmıştır. Orda bulunan bir saat günün herhangi bir saati geçince bakırdan yapılmış serçeler, yılanlar ve kargalar saatin içinden dışarı çıkar ve ötmeye başlardı. Saatin alt tarafında bulunan tasın içine bir çakıl tanesi düşerdi. Böylece insanlar gündüzden bir saat geçmiş olduğunu anlardı.²²⁶

Müslüman ve seyyâhların dikkatini çeken Emeviyye Camii için dört yüz sandık altın harcanmıştır. Bu cami aynı zaman da eğitim yuvası olarak da

²²² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, 2: 241.

²²³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 465.

²²⁴ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nazâr*, 105, (çev. 1: 135).

²²⁵ İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nazâr*, 108, (çev. 1: 139).

²²⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6: 158, (çev. 6: 259).

kullanılmıştır. Avlusunda ilim halkaları oluşturulmaktaydı. Halifeler burada namaz kıldıkları için, halkın bir sıkıntısı olduğunda buraya gelip halifeye arz ederlerdi. Caminin giderlerinin karşılanması, bakım ve onarımı için Velîd tarafından bir vakıf kurulmuştur.²²⁷

3.1.3.2. Hıristiyanlara Ait Dini Mekânlar-Kiliseler

Ortodoks kiliseleri:

Dımaşk'taki kiliseler (الكنائس) bunlardan oluşur. Meryem Kilisesi, en büyüğüdür. En eski kilisedir. Yetmiş zira'(uzunluk ölçüsü) uzun, kırk zira' geniştir. İçinde Antakya Patriğinin yeri vardır.

*Yuhanna Kilisesi, Emeviyye Camii'in bulunduğu yerdir. Yanında Rum medresesi vardır.

*Meydân Kilisesi, Kurşî Mahallesi'ndedir.

Katolik Kiliseleri:

*Yahudi kilisesi, en büyüğüdür. Zeytûn mahallesindedir. İçinde Antakya Patriği'nin yeri vardır.

*Cavurciyus Kilisesi, Musalla Kapısı'ndadır.

*Neyyâh Hanım kilisesi, Kurşî Mahallesi'ndedir.

Protestan Kiliseleri:

*Mesezmut Kilisesi

*Kervârd Kilisesi

Süryânî Katoliklerin Kiliseleri:

*Marmusî el-Halebî Kilisesi, Mesihyyûn Mahallesi'ndedir. İçinde Patriğin evi ve medreseleri vardır.

*Serkis Kilisesi, Ermenilere aittir. Yanında medreseleri vardır.

*Cavurciyus Kilisesi, Ya'kubî Süryanilerine ait olup Doğu Kapısı'nda Haniye Mahallesi'ndedir.

*Ğariğuryus Kilisesi, Ermeni Katoliklerine ait olup 'Azeriyyîn Mahallesi'ndedir.²²⁸

Dımaşk fethedildiği zaman sulh antlaşmasında On beş kilise üzerinde antlaşma yapılmıştı. Bu kiliselere karışılmayacaktı. Hepsinde Patriğin evi vardı.²²⁹

²²⁷ Ahmet Özel, "Emeviyye Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11: 101.

²²⁸ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 15.

3.1.3.3. Hıristiyanlara Ait Dini Mekânlar-Manastırlar

Dımaşk'taki manastırlara (الأديار) baktığımızda şu şekilde sıralanabilirler. Buht Manastırı, aynı zamanda Mikail Manastırı olarak da isimlendirilir. Dımaşk'ın dışındadır.

*Yevenna Manastırı, Guta'dadır. Fazla büyük olmayıp rahipleri azdır. Hıristiyanların en eski manastırlarındandır.

*Hanâbile Manastırı, Kâsiyun Dağı'ndadır.

*Hâlid Manastırı, Ferâdis Kapısı'nın karşısındadır. Hâlid b. Velîd Dımaşk'ı muhasara altına aldığında içinde kaldığı yer olup bu ismi almıştır. Asıl adı Salib Manastırındır.

*Sâbir Manastırı, Holân Köyü'ndedir.

*Murrân Manastırı, Zâferân arazilerinde olup Dımaşk'a yakındır. Alçıdan yapılmış olup karoları çeşit çeşittir. Rahipleri çok olan büyük bir manastırdır.

*Mercan Manastırı, Havran'dadır. Dımaşk'a yakın olup acayip bir şekilde yapılmıştır.²³⁰

3.1.4. Ticari Mekânlar

Halkın geçimini sağlaması için Pazar ve çarşılar da iş yerleri açmışlardır. Bunların dışında imalathaneler de bulunmaktaydı. Bunlar ticaret başlığı altında incelenecektir.

3.1.5. Ortak Kullanım Alanları

Toplumun yaşamını sürdürmesi için ortaklaşa olarak kullandığı bütün alanları kapsar.

3.1.5.1. Mahalleler

Dımaşk'taki mahalleler şu şekilde sıralanabilir. Guta Mahallesi, Fuskân Mahallesi, Câbiye Mahallesi, Yeşilli Mahallesi, Canik Mahallesi, 'Azeriyyîn Mahallesi, Cinân Mahallesi.²³¹ Ayrıca Kurşî Mahallesi, Sağur Mahallesi, Salihye Mahallesi, 'Akîbe Mahallesi, Kanavât Mahallesi.²³²

²²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 355.

²³⁰ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 27-44.

²³¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 289-408.

²³² Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 15-62.

3.1.5.2. Çarşılar

Dımaşk'ta bulunan çarşıların çoğu üstü kapalı olmakla beraber üstü açık ve uzun çarşılarda vardır. Bunlar; Fukâr Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Ali Çarşısı, Meyve Çarşısı, Tuma Çarşısı, Kuş Çarşısı, Yüncüler Çarşısı, Un Çarşısı, Buğday Çarşısı, Reyhan Çarşısı, Marangozcular Çarşısı, Hâlid Çarşısı mevcuttur.²³³ Arpa Çarşısı, Ümmü Hakîm Çarşısı, Tahinciler var olan çarşılarındandır.²³⁴ Bunun yanında Zeytinciler Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı bulunan çarşılarındandır.²³⁵

3.1.5.3. Cadde ve Sokaklar

Köleler tarafından geniş ve güzel olarak yapılan cadde Doğu Kapısı'ndan başlayarak Câbiye Kapısı'na kadar uzanmaktadır. Uzunluğu bin altı yüz metredir. Yol ikiye bölünmüştü. Bir bölümünden yayalar geçmekteydi. Diğer bölümünde ise atlar geçmekteydi. Ayrıca bu yolun üzerinde ev ve dükkânlar da yapılmıştı.²³⁶ Daha sonra iki cadde daha yapıldı. Birincisi; Melek Faysal Caddesi olup kuzeyden uzanmaktaydı. Toma Kapısı'ndan başlayarak şehitler meydanına kadar uzanan bu cadde on bir km uzunluğundaydı. Bu caddenin üzerinde Ekinciler, Demirciler, baklagilciler, meyve dükkânları, ahşap ve marangozcular yerleşmişti. İkinci caddesi ise; Mithat Paşa Caddesi olup surun içinde güneyden geçmekteydi. Câbiye ve Doğu Kapısı bu cadde üzerindeydi. Bu cadde üzerinde ise dokumacılar, tunç ve demirciler yerleşmiş olup iş yapmaktaydı. Dımaşk'taki ticaretin merkezi bu cadde idi.²³⁷

Ayrıca sokakları şu şekilde sıralanabilir; Yerlilerin Sokağı, 'Ârkel Sokağı, Hıcamcılar Sokağı, Kattâ'in Sokağı, Attert Sokağı, Uffât Sokağı, Fezâya Sokağıdır.²³⁸

3.1.5.4. Mezarlıklar

Mezarlıklar (المدقابر): Arapçada Cebâin olarak da kullanılan bir isimdir. Ferâdis Kapısı'nın yanında bulunan Babü'l Ferâdis Mezarlığı'nda yetmiş bin şehit mezarı vardır. Bunun yanında On tane Peygamber mezarı da bulunur. Bunlardan bir tanesi Rumlarla savaşan Hz. Musa'nın (a.s.) mezarıdır. Dımaşk'ta şehir içerisinde mezarlık olmamakla birlikte ilk önce Müslümanların mezarları şehir içerisinde

²³³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 289-408.

²³⁴ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 15-62.

²³⁵ Belâzurî, *Fütûhu'l-buldân*, 144.

²³⁶ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şî'r*, 32.

²³⁷ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şî'r*, 46.

²³⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 408.

kazılmıştır. Böylece surun içinde Müslüman mezarlarının sayısı beş yüze ulaşmıştır.²³⁹

3.1.5.5. Köprüler

Nehirlerin üzerinden yük taşımak ve yayan geçmek için köprüler yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi Sinan Köprüsü olup Doğu Kapısı'nın hemen arkasındadır.²⁴⁰ Başka bir köprü ise Tonat Nehri üzerinde Mühendis Bolâdro tarafından yapılmıştır.²⁴¹

3.1.5.6. Hamamlar

Dımaşk hamamlarıyla (الحمّامات) meşhur olmuş bir yerdir. Hamamlar fiziki yapı olarak zarif bir şekilde inşa edilmiştir. Temizlik bakımından da dikkat edilen bu mekânların ortamı naif bir şekildedir. Hem dinlenen, hem de temizlik yapılan bu hamamlardaki sular fişkirarak duvarlardan aşağıya doğru akardı.²⁴² Bu hamamlardan bazıları;

*Kalenin yanındaki hamam, Câbiye kapısındaki Kadı Hamam'ı, Kısa Hamam, Kalânîsin Hamam'ı gibi Dımaşk'ta elli yedi hamam mevcut idi.²⁴³

3.1.5.7. Kütüphane

Kütüphane (المكتبة) ilk olarak Muâviye zamanında Arapçanın ilerlemesi için kitaplar toplanarak Beytülhikme adı altında kurulmuştur. Hâlid b. Yezîd b. Muâviye tarafından bir hazine değerinde olan bir kütüphane kurulmuştur. Şair ve edip olan Hâlid bu kütüphanede bulunan kitaplardan kozmografya, tıp ve kimya ile ilgili bazı kitapları tercüme etmiştir.²⁴⁴ Yunan ve Süryaniler'e ait kimya, tıp, astronomi ve coğrafya gibi ilimler hakkında kitaplar bulundurulmuştur. Ayrıca yıldız ilmi, felsefe ve matematik ilimlerinin de bulunduğu bu kütüphanede toplam altı bin beş yüz kitap raflarda yerini almaktadır.²⁴⁵ Abdülmelik b. Mervân zamanında ilim ve fen konusunda çok ilerlemeler kaydedilmiştir.²⁴⁶

²³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 410.

²⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 361.

²⁴¹ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 64.

²⁴² Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 40.

²⁴³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 386.

²⁴⁴ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 65.

²⁴⁵ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 184.

²⁴⁶ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 65.

3.1.5.8. Dâru'd-Duyûf (Misafir evi)

İlk olarak Abdülmelik b. Mervân zamanında Dâru'd-Duyûf (Misafir evi) kurulmuştur.²⁴⁷ Sonraları fakir ve miskinlerin ibadet, yeme, içme, giyinme ve yatma ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan bu kurumlar ileriki zamanlar da isim değişikliğine uğrayarak tekke ve zaviyeler ismini almıştır. Buralarda aynı zamanda ilim de tahsil edilmiştir. Dımaşk'ta Emevîlerden sonra bunların sayısı elli ikiye kadar çıkmıştır.²⁴⁸

Günümüzde otel olarak isimlendirilen bu misafir evlerinin inşası Velîd b. Abdülmelik zamanında yapılmaya devam edilmiştir. Bunlarla beraber hanlar yaptırılmıştır. Bu yapıların yapılmasındaki amaç insanların hayatlarını kolaylaştırmak ve insanları rahatlatmak için yapılmıştır. Velîd'in ölümünden sonra uzun yıllar boyunca onun yaptırdığı şekilde bu tür yapılar inşa edilmeye devam edilmiştir.²⁴⁹

3.2. İDARÎ YAPI

İdarî yapı devleti yönetmek için kurulan yürütme organları ile bunların gelir ve giderlerini kontrol eden birimleri ihtiva eder.

3.2.1. Divan Teşkilatı

Divan teşkilatlarını incelemeden önce divan'ın sözlük anlamına baktığımızda Arapça'da, Arapların bütün bilgilerini kapsayan, Farsça'da ise “debr, debistan, defter” kelimelerinden gözetlemek anlamı anlaşılmaktadır.²⁵⁰ Kısacası devletin yönetim organlarıdır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) zamanında divanlar olayıp ama O'nun (s.a.s.) uygulamaları, divanın temelini teşkil eden ve Hız. Ömer zamanında resmi olarak kurulan Divan Teşkilatı, Emevîler zamanında İslâm Devletinin gelir ve giderlerini kontrol etme görevini üstlenmiştir. Emevîler zamanında Dımaşk'ta kurulan Divanu'l-harac mekezi divan konumuna getirildi. Bu divan “ed-Divan” olarak isimlendirildi. Muâviye bu divana ek olarak başka divanlarda kurarak bunları biraz daha

²⁴⁷ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 134.

²⁴⁸ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 130-140.

²⁴⁹ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 40.

²⁵⁰ Mehmet Şimşir, “İslâm Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, (2017), s. 277.

geliştirdi.²⁵¹ Fethedilen ülkelerin vergi ve harâclarını toplamak üzere başta askerî ve malî olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerine bakan kurumlar olarak daha da genişletilerek bölümlere ayrılmıştır. Divanların dili Arapçaya çevrilmiştir. Dilin Arapçaya çevrilmesiyle Hıristiyan memurların yerine Müslüman memurlar görev almaya başlamıştır. Divan Teşkilatı görev dağılımı açısından çeşitli birimlere ayrılmıştır. Her divan kendi alanıyla ilgilenmiştir. Bu birimler ayrı başlıklar altında incelenecektir.²⁵²

3.2.1.1. Divanü'r-resâil

Divanü'r-resâil (ديوان الرسائل) mektup ve yazışmaların görüşüldüğü divandır. Merkez ile valiler arasında yapılan yazışmalar bu divanın görevleri arasındadır.²⁵³ Devlet başkanının dâhili ve harici yazışmaların yapıldığı ve takip edildiği yer olarak da bilinir.²⁵⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ordu komutanlarına ve hükümdarlara gönderdiği mektuplar bu divanın temelini teşkil etmiştir. Aynı zamanda devletin resmi yazışmaları yaptığı için Divanü'l Mükâtebât olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁵ Halifeye gelen bir yazı önce bu divana gelir, Resâil Kâtibi kendi görüşünü belirtir ve yazı gerekli işlemlerden sonra Halifeye intikal ederdi. Halife gerekli açıklamayı yaptıktan sonra diğer aşamalarda Resâil Kâtibi o evrakları takip eder gerekli işlemler yapılırdı.

Bu divanda başarılı olan kâtip daha sonra divana başkanlık eder, valilik hatta vezirliğe kadar yükselirdi.²⁵⁶

Buradan çıkan önemli belgelerin edebî kıymet taşıyan bir ürün olarak hazırlandığı ve hattatlar tarafından güzel yazı ile yazılması da bu divanın şöhret kazanmasını sağlamıştır.²⁵⁷

²⁵¹ Abdülaziz ed-Dûrî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9: 378.

²⁵² Metin Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya çıkışı ve İşleyişi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1999), 299.

²⁵³ Eyüp Baş, ed. Kol. *İslâm Tarihi El Kitabı*, 5. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 348.

²⁵⁴ Mahmut Yazıcı, "Hz. Ömer'in Oluşturduğu Divanların Sahâbilerle İlgili Bilgilerin Tespiti", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1: (2015), 33.

²⁵⁵ Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya çıkışı ve İşleyişi", 297.

²⁵⁶ Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya çıkışı ve İşleyişi", 298.

²⁵⁷ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, çev. M. Fuad Köprülü, (Ankara: Arısan Matbaacılık, 1984), 120.

3.2.1.2. Divanü'l-hâtem

Divanü'l-hâtem (ديوان الخاتم) Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında daha kurulmamıştır. Resulullah'ın (s.a.s.) yüzüğündeki mührü kullanarak mektuplarını göndermesi bu divanın temelini oluşturmuştur. Damga veya mühür divanı olarak adlandırılmıştır.²⁵⁸ Divan'ül-hâtem Halifenin mektuplarını yazıp gerekli yerlere ulaştırma görevini üstlenmiştir.²⁵⁹ Bu divanın amacı devletin resmi yazışmalarında herhangi bir sahtecilik yapılmamasına karşın belgeler mühürlenerek gönderilmiş bir örneği de arşivlenmiştir.²⁶⁰ Bu divan devlet başkanının bir nevi özel kalem görevini de görürdü.

3.2.1.3. Divanü'l-harâc

Divanü'l-harâc (ديوان الخراج) devletin zekât, cizye, öşür ve ganimet gibi gelirlerin toplanması ve gerekli yerlere harcanması görevini üstlenen ve Hz. Muhammed (s.a.s.) devrinde kurulan Beytülmâl bu divanın temelini oluşturmuştur. Devletin malî işlerini takip ederdi.²⁶¹ Vergiler belli bir düzen dâhilinde toplanırdı. Devletin giderleri buradan karşılanırdı. Devletin çeşitli kademelerinde görevlilerin maaşlarının ödenmesi, yapılan bütün harcamalar buradan yapılır ve kontrol edilirdi. Günümüz yapılanmasına göre Devletin hazine müsteşarlığı ve maliye bakanlığı görevini görürdü.

3.2.1.4. Divanü'l-berîd

Divanü'l-berîd (ديوان البريد) devletin resmi posta ve istihbarat görevini görüyordu.²⁶² Bu görevi üstlenen bu divan, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) mektuplarını elçiler vasıtasıyla göndermesi ve casusların görevlendirmesi bunun temelini oluşturdu. Emevîler döneminde bu divanın yetkileri daha genişletilerek taşradaki vali ve memurları da gizlice denetleme görevini üstlenmişti.²⁶³ Merkez ile taşra arasında emirlerin ulaştırılma ve haberleşmeyi sağlama bunun sayesinde mümkün olmuştur. Bir nevi günümüzdeki Ulaştırma ve Haberleşme Bakanlığının yaptığı işleri yapardı.

²⁵⁸Baş, *İslâm Tarihi El Kitabı*, 348.

²⁵⁹İsmail Yiğit, "Emevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11: 95.

²⁶⁰Bahriye Üçok, "*İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, (Ankara: Sevinç Matbaası 1968), 129.

²⁶¹Yiğit, "Emevîler", 11: 95.

²⁶²Yiğit, "Emevîler", 11: 95.

²⁶³Üçok, *İslâm Tarihi Emevîler-Abbâsîler*, 130.

3.2.1.5. Divanü'l-cünd

Divanü'l-cünd (ديوان الجند) Hz. Muhammed (s.a.s.) devrinde oluşturulmamıştı. Askerlik gönüllülük esasına dayalıydı. Orduya katılanlar kendi imkânlarıyla savaş teçhizatını (kılıç, zırh ve savaş bineği) hazırlar maddi gücü olmayanların giderleri beytümâlden karşılanırdı. Bunların isimleri defterlere kaydedilirdi. Hz. Ömer'in kurduğu divan, Divanü'l-cünd olarak da isimlendirilmiştir. Emevîler döneminde askerî işlere bu divan bakardı.²⁶⁴ Askerlerin işleri ve maaşlarını, hak, hukuk ve görevlerini belirlerdi. Bir nevi Genelkurmay Başkanlığı vazifesini görüyordu.

Askere yazılabilme ve maaş alma bazı şartlara bağlıydı.²⁶⁵ Bunlar:

*Asker olabilmek için gerekli vasıfları taşıması (Yetişkinlik, hürriyet, İslâm, bedenen sağlam ve savaş sanatını bilmeliydi)

*Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yakınlık ve İslâm'da Müslüman olmada öncelik

*Maaş alabilmesi için beslediği hayvanlar ve bulunduğu bölgenin ekonomik özellikler göz önünde bulundurulurdu.

Bu divan daha sonra gelişme göstererek ikiye ayrılmıştır. Biri "Meclisu't-takrir". Diğeri "Meclisu'l-mukalebe"dir.²⁶⁶

Muaviye, Hz. Ali ile aralarındaki çatışmadan dolayı taraftar toplamak için Hz. Ömer'in verdiği maaşlardan kat kat daha yüksek maaşlar vermiş, ordudaki asker sayısını arttırmıştı. Bu maaş artışı sadece asker ile sınırlı değildi. Kendi aleyhinde kin besleyen halkın da gözünü kapatmak için sağa sola bolca para dağıtmıştı.²⁶⁷ Muaviye halifeliği döneminde Hz. Ali yandaşlarının muhalefetini ve çocuklarının halifelik iddialarına kalkışmalarını engellemek için Hz. Hasan (ö. 49/669), Hz. Hüseyin (ö. 61/680) ve İbn Abbas'ın (ö. 32/653) 5.000 dirhem olan maaşlarını 1 milyon dirheme yükseltmişti.²⁶⁸ I. Mervan zamanında meşhur Muhtâr İsyanında çıkar çatışmasından dolayı mevâli, âsî reîsin verdiği yüksek ücretin cazibesinden isyana katılmışlardır.²⁶⁹

²⁶⁴Yiğit, "Emevîler", 11: 95.

²⁶⁵Ziya Kazıcı, "İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi", (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 168.

²⁶⁶Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 168.

²⁶⁷Corcı, Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejat Gök, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012),1: 223.

²⁶⁸Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, 2: 319.

²⁶⁹Gerlof Vloten, *Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şia ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*, çev. Mehmed S. Hatiboğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 27.

3.2.2. Divan Gelirleri

Başta zekât olmak üzere devletin Müslüman ve gayr-ı müslimlerden topladığı bütün gelirler ve vergiler divan gelirleridir. Bütün bu gelirler devletin harcamaları olarak kullanılmıştır. Muâviye, Dımeşk'in dışındaki valilerin iktidara kalkışma tehlikesini önlemek ve iktidarın madi gücünü devam ettirmek için eyaletlerdeki bütün vergi ve gelirleri Dımeşk'ta toplanması için görevliler atamıştır.²⁷⁰Bu gelirler ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.2.2.1. Zekât

Zekât (الزكاة) islâm'ın şartlarından olup “artma, arıtma; övgü ve bereket” malın temizlenmesi, takdim edilen mal anlamına gelir.²⁷¹ Has bir maldan has bir şey çıkarmak anlamında da kullanılır.²⁷²Terim olarak Kur'an'da belirtilen sınıflara dağıtılmak üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli payı ifade eder. Sadaka, terim olarak zekât ile eş anlamlıdır.²⁷³ Kur'an'da zekât ile ilgili birçok âyet mevcuttur. Bunlardan “Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.” (el-Bakara 2/ 43). “Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür” (el-Bakara 2/110). “Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resûlüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler” (el-Maide 5/ 55). Sadaka ile ilgili âyetlerden örnek verecek olursak “Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah hiçbir günahkâr nankörü sevmez” (el-Bakara 2/ 276). “Şüphesiz sadaka veren erkekle sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel bir borç verenler var ya, (verdikleri) onlara kat kat ödenir. Ayrıca onlara çok değerli bir mükâfat vardır” (el- Hadîd 57/18). Kur'an'da zekât ile ilgili otuz bir âyet, sadaka ile ilgili yirmi bir âyet vardır.²⁷⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) birçok hadisi mevcuttur. Bunlardan “İyi ve güzel bir şekilde sadaka veren bir kul yoktur ki Cenâbı Allah (c.c.) onun terekesini iyi haleflere bırakmış olmasın”.²⁷⁵ “Zekât vermek ganimet,

²⁷⁰Seyfullah Kara, “İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsîkîsi Dergisi*, 4/8 (2006): 150.

²⁷¹el-Yesûî, *el-Muncid*, 303; Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44: 197.

²⁷²Zuhayli, *el-Mu'temed*, 2/11.

²⁷³ Erkal, “Zekât”, 44: 197.

²⁷⁴ Kur'an Fihristi, 24 Kasım 2018, <http://www.kuranfihristi.net>.

²⁷⁵ Ebû Ubeyd kâsım b. Sellâm (ö. 224/839), *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemalettin Saylık, 1. bs. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 348.

vermekten kaçınmak hasarettir”.²⁷⁶ Kur’an ve hadislerde zekât ve sadaka ile ilgili bu kadar teşvikin olması aynı zamanda toplumdaki yardımlaşma ve dayanışmayı da arttırmayı amaçlamıştır.

Zekât vermenin bazı şartları vardır. Bunlar:

*Müslüman olmak, Hür olmak, Âkıl baliğ olmak,

Zekâtın mal açısından şartları:

*Tasarruf yetkisi, Malın artması, İhtiyaç dışı meblağa ulaşması, Üzerinden bir yılın geçmesi, Ödenecek bir borcun karşılığı olmaması,

Zekâta tabi mallar:

*Nakit altın ve gümüş, Ziyet eşyası altın ve gümüş, Ticaret malları, Hayvanlar, Tarım ürünleri, Madenler, Define, Sanayi sektörü, Gelir getiren kira ve hayvanlar, Serbest meslek kazançlarıdır.²⁷⁷

Dımaşk’ta toplanan zekât Kur-ânı Kerim’deki âyette belirtilen sınıflara dağıtılması gerekiyordu. Muâviye döneminde maaşların ödenmesinde zekât kullanılmak istenmiş, halk buna itiraz ederek zekât fonundan maaş almak istememiştir. Hişâm b. Abdülmelik zamanında da buna benzer bir uygulamada Medinelilerin ataları zekât fonundan ödenmek istenmiş halk bunun önüne geçerek zekâtın fakir fukara dışında kullanılmasını engellemiştir.²⁷⁸

3.2.2.2. Öşür

Sözlükte “onda bir” herhangi bir parçayı ona bölmek anlamına gelen (الاعشار) uşr (çoğulu uşûr, a’şar) türkçeleşmiş şekline öşür denir.²⁷⁹ Tahıllar ve meyvelerden olup bunlardan alınan onda bir kısımdır.²⁸⁰ Terim anlamı ise, toprak ürünlerinden alınan onda bir zekât anlamına gelir. “Resûlullah (s.a.s.) yağmur ve kaynak sularıyla sulanan ürünlere onda bir; deve veya fıskiyelerle sulanan ürünlere ise yirmide bir oranında zekât vazetmiştir.”²⁸¹ Hadis-i Şerif’i ile toprak ürünlerindeki zekât miktarını belirlemiştir. Tüccarın elinde bulunan malın değeri 200 dirhem gümüş (3,2 g.) veya 20 miskal altın (4.81 g.) değerine ulaşıyorsa Müslümanlardan öşr’ün dörtte biri,

²⁷⁶ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 351.

²⁷⁷ Erkal, “Zekât”, 44: 197-206.

²⁷⁸ Apak, Emevîler döneminde Zekât Uygulamaları, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, 1.bs, (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2017), 175.

²⁷⁹ el-Yesûi, *el-Muncid*, 507; Erkal, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34: 97.

²⁸⁰ Zuhayli, *el-Mu'temed*, 2: 20.

²⁸¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 448.

zımmîlerden beşte biri ehl-i harb'den tam öşür alınır.²⁸² Buna göre madden ve manen yapılan sulamaya göre miktarlar belirlenmiştir.

Öşür'ün alınabilmesi için gerekli şartlar vardır. Bunlar:

*Mükellefe ait şartlar;

-Müslüman olmak, Ürünün mülkiyetine sahip olmak,

*Mevzu ile ilgili şartlar;

-Ürünün mevcut olması, Ürünün öşür arazisinden elde edilmiş olması,

Ürünün belirli nitelikte olması lazımdır.

Ayrıca nisabın “asgari ürün miktarı” ve süre olarak üzerinden bir yılın geçmiş olması ile sulamaya bağlı olarak da miktar değişkenliği arz eder.²⁸³

Dımaşk merkezde toplanan öşürler şöyle taksim edilmişti. Müslümanlardan alınan öşür zekât fonuna, gayr-ı müslimden alınan öşür fey fonuna aktarılıyordu.²⁸⁴

3.2.2.3. Humus

Sözlükte humus (ال خمس) “beşte bir” beş parçadan bir parça anlamına gelir. Ayrıca yara, kanı azalmak, şişkinliği inmek anlamlarında da kullanılır.²⁸⁵ Terim anlamı ise ganimetlerden ve ticari mallardan kamu adına alınan beşte birlik (yüzde yirmi) payı ifade eder.²⁸⁶ “Biliniz ki ganimet olarak elinize geçen malların beşte biri Allah'a, Resûle, yakın akrabalara, yetimlere, miskinlere, yolculara aittir. Eğer Allah'a inanmış, iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün, kulumuza indirdiklerimize de iman etmişseniz buna riayet ediniz” (el-Enfal 8/ 41). Savaşlardan sonra ele geçirilen herhangi bir malın beşte biri ayrılıp kamu yararına harcanması veya zekâtın verildiği guruplara dağıtılması humus ile mümkün olmuştur. Humus madenlerden de alınır. Bu uygulama toplumdaki fakir insanları rahatlatmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) ilk olarak humusu Bedir Savaşı'nda uygulamıştır.

Humus gelirleride Dımaşk'ta tolanıyordu. Cihâd için silah, at ve erzak gibi askerlerin ihtiyaçları bu fondan karşılanırdı.²⁸⁷

²⁸² Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim (ö. 182/798), *Kitâbu'l-harâc*, sad. İsmail Karakaya, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1982), 302.

²⁸³ Erkal, “Öşür”, 34: 98.

²⁸⁴ Yiğit, “Emevîler”, 11: 103.

²⁸⁵ Neccâr, *el-Mu'cemül-vasîl*, 243.

²⁸⁶ Yesûî, *el-Muncid*, 195; H. Yunus Apaydın, “Humus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18: 365.

²⁸⁷ Yiğit, “Emevîler”, 11: 103.

3.2.2.4. Fey

Sözlükte fey (الفى) masdar olarak “geri dönmek, şekil değiştirmek-bir kavimden zorla mal almak” isim olarak ise “gölge” anlamına gelir. Fey terim olarak ise gayri Müslimlerden alınan harâc, cizye, ticarî mal vergisi (uşur) ve diğer gelirleri ifade eder.²⁸⁸ Fey arâzi haracı demektir.²⁸⁹ Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde fey gelirleri az olduğu için, fey gelir gelmez dağıtıldı. “Resûlullah (s.a.s.) hiçbir malı yanında bırakmaz; hatta (akşam gelen bir malı) sabaha kadar bırakmazdı.”²⁹⁰ Hz. Ebû Bekir kendi döneminde Resûlullah’ın (s.a.s.) uygulamasının aynısını yapar, o da o malları eşit bir şekilde dağıtırdı. Hz. Ömer zamanında fey gelirlerinin artmasıyla divanın kurulması ihtiyacı doğmuş ve divan kurulmuştur. Feyin dağıtılması ise üstünlük esasına göre ayarlanmıştır. Hz. Osman aynı şekilde devam ettirmiştir. Hz. Ali ise Hz. Ebû Bekir’in sisteminin aynısını devam ettirmiş, eşit bir şekilde hisseleri dağıtmıştır.²⁹¹ Dimaşk’ta toplanan bu gelirler ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2.2.5. Cizye

Sözlükte cizye (الجزية) “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek”, zımmilerden herhangi bir şey almak anlamına gelir.²⁹² Cizye Benî Tağyib kabilesi Hristiyanları, Necranlılar, Irak ve sair memleketlerde bulunan Yahudi, Hristiyan ve Mecusilerden alınması vaciptir.²⁹³ Müslüman olmayan gayri müslimlerin can ve mal güvenliklerine karşılık olarak verdikleri vergidir. Bölgeden bölgeye değişiklik arz edebilir. İslâm’ı kabul edenlerden cizye vergisi alınmaz. “O kendilerine kitap verilenlerden, Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah’ın ve Peygamber’in haram ettiğini haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyen kimselerle; onlar hor ve küçülmüş oldukları hâlde ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” (et-Tevbe 9/29). Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Tebük Seferi’ne çıktığı zaman bu âyet nazil olmuş ve cizye alınmaya başlanmıştır.²⁹⁴

²⁸⁸ Yesûî, *el-Muncid*, 602; Zuhayli, *el-Mu'temed*, 5: 59; Mustafa Fayda, “Fey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12: 511.

²⁸⁹ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, 109.

²⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 261.

²⁹¹ Fayda, “Fey”, 12: 513.

²⁹² Yesûî, *el-Muncid*, 90; Zuhayli, *el-Mu'temed*, 5/96; Erkal, “Cizye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8: 42.

²⁹³ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-harâc*, 285.

²⁹⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 35.

Cizye gelirleri Dimaşk'ta toplanmıştır. Emevîler zamanında cizye vergisinde değişikliğe gidilerek artırma yoluna gidilmiş ve gayr-ı müslimlerden alınan bu vergi müslümanlardan da alınmaya başlanmıştır. Cizye devletin giderlerinde kullanılmıştır.²⁹⁵

3.2.2.6. Harac

Sözlükte harac (الخراج) “topraktan çıkan şey” herhangi bir malın kârından alınan şey, anlamına gelir. Terim anlamı ise harac, tebaanın mal varlığından alınan vergiler olup, zamanla toprak vergisi olarak kullanılmıştır.²⁹⁶ Fethedilen ülkelerde ele geçirilen topraklar sahiplerinin elinde bırakılarak belirli oranlarda vergiler alınmıştır. Böylece üretim aksamadan devam etmiştir.

Dimaşk'ta tolanan bu vergiler çok büyük miktarlara ulaşmıştır. Sadece Sevâd ve Ahvâz bölgelerinden toplanan harac miktarı yüz seksen milyon dirhemdir.²⁹⁷ Eyaletlerden toplanan bu vergiden gerekli bayındırlık işleri yapıldıktan sonra geri kalan kısım Dimaşk merkeze gönderilir, bundan da asker ve memurların maaşları ödenirdi.²⁹⁸

3.2.2.7. Ganimet

Sözlükte ganimet (الغنيمة) “Bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek”, Gunm kelimesinden olup kâr demektir. Gayri müslim savaşçılardan zorla alınan mal olan ganimet, terim anlamı ise “Müslümanların savaş yoluyla ele geçirdikleri esir ve her türlü mal” manasına gelir.²⁹⁹ “(Ey Muhammed) sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah’a ve Resûlüne aittir. O hâlde, eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin.” (el-Enfal 8/1) âyetiyle Allah (c.c.) ganimetlerin alınmasını, durumunu ve taksimini adaletiyle bütün kâinatı kucaklayan yüce Peygamber’e (s.a.s.) bırakmıştır. Alınan ganimetler savaşa katılanlar ile ihtiyaç sahipleri arasında dağıtılmıştır.

Seleb (السلب) sözlükte “Bir şeyi kapıp götürmek güç kullanarak sahibinden almak- bir malı zorsuz bir şekilde almak” anlamında kullanılmıştır. Terim anlamı ise

²⁹⁵Kara “İslâm Tarihinde ilk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, 161.

²⁹⁶Yesûî, *el-Muncid*, 173; Cengiz Kallek, “Harac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 16: 71.

²⁹⁷Kara “İslâm Tarihinde ilk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, 161.

²⁹⁸Yiğit, “Emevîler”, 11: 102.

²⁹⁹Yesûî, *el-Muncid*, 561; Zuhayli, *el-Mu'temed*, 5: 69; Erkal, “Ganimet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 13: 351.

“Savaş sırasında öldürülen düşman askerinin üzerinde ya da yanında bulunan her türlü giysi, para, takı, değerli eşya ve madenlerle kullandığı silahlar ve bineği ifade eder”.³⁰⁰ Selebin ganimetten sayılıp sayılmaması konusunda değişik rivayetler mevcuttur. Selebin kişiye ait olduğunu gösteren Peygamberimizin (s.a.s.) Hadisi vardır. “Her kim bir düşmanı öldürür ve öldürdüğüne dair delili varsa o kişi için öldürdüğü düşmanın selebi vardır”.³⁰¹ Bundan dolayı ganimetten sayılmaz.

Ganimetler Dımaşk merkezde toplanan toplanan gelirdendir. Toplumun birkısmı maaşının yanında ganimetten pay alıp refah bir hayat sürerdi. Bunların yanında savaflara gönüllü katılan asker de ganimetten pay alırdı. Seleb ise kişiye has olduğu için Dıma³⁰²şk merkeze gelmezdi.

3.2.2.8. Ticaret Malları

Müslümanların geçimlerini sağlamak için yaptıkları ticarete kullanılan mallardan zekât alındığı gibi gayri müslimlerin de ticari mallarından vergiler alınarak devlet giderleri olarak kullanılmıştır. Günümüzde alınan gümrük vergileri gibidir. Bu gelirler Dımaşk'ta bulunan hazineye aktarılırdı.

3.2.3. Divan Görevlileri

Divanlarda çeşitli kademelerde çalışan ve divanları yöneten görevliler vardır. Bunlar genellikle yetenekli kişilerden seçilirlerdi. Bu görevliler; Kâtip, Müstevfi ve Nakîbuleşraf'tır.

3.2.3.1. Kâtip

Kâtip (كاتب) sözlük anlamı itibariyle yazmak manasına gelen ke-te-be fiilinden türetilmiş olup ism-i fail kalıbındadır Çoğulu: küttâbtır. Terim anlamı ise “Yazı işleriyle uğraşan kimse, sekreter, yazıcı: bilgili kişi, noter: muharrir kişi” manalarını ifade eder.³⁰³ Kâtiplik Hz. Muhammed (s.a.s.) devrinde vahiylerin yazımıyla başlamıştır. Hükümdarlara gönderdiği mektuplar, yaptığı antlaşmalar, haberleşmek için yazdığı mektuplar ve fermanlar kâtipler tarafından kaleme alınmıştır. Divanların kurulmasıyla görevlendirilen kâtipler gelen malların not alınması ve harcanıp dağıtıldığı yerleri kayıt altına almakla görevlendirilmiştir.

³⁰⁰Yesûî, *el-Muncid*, 434; Ahmet Yaman, “Seleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1.Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36: 398.

³⁰¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-emvâl*, 315.

³⁰² Yiğit, “Emevîler”, 11: 95.

³⁰³Yesûî, *el-Muncid*, 671; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25: 49.

Divan kâtipliği ilk defa Emevî halifesi Muaviye zamanında “Divanü’r-resail” adı altında müesseseleştirilmiştir.³⁰⁴ Kâtipler genellikle yetenekli, yazım kurallarını bilen, devlet terbiyesinde yetişmiş güvenli kişilerden seçilmiştir. Kâtipler arasında fark vardır. En önemli makamda olan kâtipler, divan kâtipleridir. Çünkü kâtipler şer’î hükümlere vakıflardır.³⁰⁵ Dımaşk’ta kurulan divanların başındaki Kâtipler devlet sırlarına vakıf oldukları için genellikle güvenilir kişilerden seçilmeleri gerekirken Emevîler zamanındaki yöneticiler, liyakate bakmadan kâtipleri kendi akrabalarından seçmişlerdir.³⁰⁶

3.2.3.2. Müstevfî

Müstevfî (المستوفى) sözlükte “Hakkın ödenmesini isteyen kimse” bir şeyi tamamıyla verme anlamına gelir. Terim olarak ise “Devletin mali işleriyle ilgili divan başkanını ve buna bağlı görevlileri” ifade eder.³⁰⁷ Peygamberimiz (s.a.s.) devrinde zekât ve vergileri toplayan kişiler görevlendirilmiştir. Bu kişilere âmil (zekât işlerinde çalışan memur) denilmiştir.³⁰⁸ Âmiller zekâtları toplayıp beytül mâle teslim etmişlerdir. Hz. Ebû Bekir devrinde aynı sistem devam etmiştir. Hz. Ömer’in divanı kurmasıyla mali işleri takip eden görevliler atanmıştır. Emevîler devrinde ise divanların çoğalmasıyla görevler birbirinden ayrılarak kurumsallaşmışlardır. Dımaşk’taki divanların merkezi divan olarak kabul edilen Divanü’l-hârac’da ki devletin mali işleriyle meşgul olurdu.³⁰⁹

3.2.3.3. Nakîbuleşraf

Nakîbuleşraf (نقيب الأشراف) sözlükte “Vekil, bir topluluğun başkanı” kavmin şahidi anlamında kullanılır. Terim anlamı ise “Resûlullah’ın (s.a.s.) ailesi ve akrabalarını kayıt altına alan kişilere” denir.³¹⁰ Peygamber (s.a.s.) soyundan gelenler ile ilgilenmek, onları sevmek ve onlarla ilgili hizmetleri yerine getirmek bütün Müslümanlar nezdinde kabul görmüştür. Zekât ve sadaka gibi mallar Resûlullah

³⁰⁴ Küçükaşçı, “Kâtip”, 25: 49.

³⁰⁵ Muhammed Selim İpek, “Birinci Abbasi Döneminde (750-847) Kitabet-Siyaset İlişkisi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 61 (Mayıs-Haziran 2017), 328.

³⁰⁶ Küçükaşçı, “Kâtip”, 25: 49.

³⁰⁷ Yesûî, *el-Muncid*, 941; Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, “Müstevfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 147.

³⁰⁸ Bk. Mehmet Erkal, “Âmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3: 58.

³⁰⁹ Sabbâğ Bozkurt, “Müstevfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 147.

³¹⁰ Yesûî, *el-Muncid*, 829; Ş. Tufan Buzpınar, “Nakîbuleşraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 322.

(s.a.s.) ve ailesine verilmediği için ganimetlerden pay almaları, başka bir kimsenin Resûlullah (s.a.s.) ile akrabalık iddiasında bulunulmasının önüne geçilmesi için Hz. Ömer'in divanı kurmasıyla Nâkibüleşraf görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde bu işleri Hz. Ali takip etmiştir. Dımaşk'taki divanlarda görevli olan Nakîbuleşraf'lık Emevîler döneminde Ehl-i beyt'e karşı bir tavır takınıldığı için iyi bir gelişme göstermemiş ama Abbâsiler devrinde başlı başına bir müessese olmuştur.³¹¹

3.2.4. Kadılık

Kadı (القاضي) sözlükte devletin görevlendiği kendisine hüküm verilen kişi anlamına gelmektedir. İnsanlara arsına şer'î hukuğa göre giren kişi olarak bilinir.³¹²

Fıkıh literatüründe “hüküm vermek, hükmetmek, yargılamak” anlamında kullanılmış olup bu işleri üstlenen kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Kur'an da Peygamberlerin yargı işlerini yaptıkları anlaşılmaktadır. “Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi.” (el-Mâide 5/44), “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet” (Sâd 38/26) âyetler bunun delilidir.³¹³

“Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.” (en-Nisâ 4/65), “Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma.” (el-Mâide 5/48) âyetlerine baktığımız aman yargılama işlerini bizzat Peygamberimiz (s.a.s.) uygulamıştır. İslâm devletinin sınırları genişlediği zaman yeni fethedilen yerlere kadılar atanmıştır.³¹⁴

Muâviye Dımaşk'ta kendi yetkisi olan kadılığı başka birisine devrederek Kadı tayin etmiş yargı işleriyle uğraşmamıştır. Taşradaki valilerde aynı uygulama ile kadılar tayin etmişlerdir. Emevîler döneminde Kadıların yetkileri arttırılarak idarî,

³¹¹ Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, 32: 323.

³¹² Neccâr, *el-Mu'cemül-vasît*, 795.

³¹³ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 66.

³¹⁴ Atar, “Kadı”, 24: 66.

malî ve eğitim işleri ile beraber yetim ve vakıf mallarını koruma yetkileri de verilmiştir.³¹⁵

3.2.5. Şurta Teşkilatı

Şurta (الشرطة) sözlükte; emniyet gücü, polis anlamlarında kullanılmıştır.³¹⁶ İslâmiyet'ten önce kabile lideri Şurta Teşkilatı'nın görevini yerine getiriyordu. Herhangi bir suç veya kabahat işleyen cezalandırılırdı. İslâmiyet'in gelmesiyle Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından insanlara açık bir şekilde anlatılıyordu. Bu âyetler doğrultusunda hayat şekillendiği için Şurta Teşkilatı'na ihtiyaç duyulmamıştı. Toplumun Büyümesiyle gayri resmi olarak kuruldu. Bir gece Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın "Seni korumaya geldim." demesi varlığını gösteriyor. Dört halife devrinde Hz. Osman zamanında ilk olarak Sâhibü's-Şurta atanmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Hz. Ali zamanında daha kapsamlı hale getirilerek güvenlik tedbirleri artırıldı.³¹⁷

Muâviye zamanında gelişme göstererek devletin asli görevi haline getirildi. Halifeyi koruyan bir muhafız birliği kuruldu. İlk zamanlar Sâhibü's-Şurta halife tarafından atanıyordu. Sonraki zamanlar bu görev valilere devredildi. Halife olmadığı zamanlarda imamlık görevini Sâhibü's-Şurta yapardı. Muâviye zamanında çıkan olayları bertaraf etmede etkili olmuştur.³¹⁸

Sahibü's-Şurta adaletli, bilgili, kavrama kabiliyeti gelişmiş, olayları çözmede aktif, delil bulmada yeterli, sabırlı ve dürüst kişilerden seçilirdi. Bunların görevi asayişin sağlamak, suç işleyenleri yakalamak, şehir giriş ve çıkışlarını kontrol etmek, halk arasında dolaşmaktı.³¹⁹

Dımaşk'ta asayişin Şurta sağlardı. Bu kurumun başındaki görevli kişi ise genellikle nufuz sahibi birisi atanırdı.³²⁰

3.2.6. Ases Teşkilatı

Ases (الأسس) sözlükte geceleri dolaşan, insanları koruyan, endişeleri gideren anlamında kullanılmıştır.³²¹ Ases Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında sürekli

³¹⁵ Atar, "Kadı", 24: 67.

³¹⁶ Neccâr, *el-Mu'cemül Vasît*, 525.

³¹⁷ Yaşar Çelikkol, "Emevîler Dönemi Şurta (Polis) Teşkilatı ve İstihbarat Birimi olarak Berid Teşkilatı" *e-Journal of New World Sciences Academy* 2 (Şubat 2011), 323.

³¹⁸ Metin Yılmaz, "Şurta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1. Baskı, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39: 242.

³¹⁹ Çelikkol, "Emevîler Dönemi Şurta (Polis) Teşkilatı ve İstihbarat Birimi olarak Berid Teşkilatı", 326.

³²⁰ Yiğit, "Emevîler", 11: 95.

olmasa da vardı. Hz. Ebû Bekir zamanında Abdullah b. Mes'ud bu göreve atanmıştı. Hz. Ömer kendisi bu görevi yapıyordu. Dımaşk'ta Emevîler zamanında yetki alanları netleşerek daha da geliştirildi. Bunun başında Sâhibü'l-Ases bulunurdu.

Ases şurta kadar yetkili olmasa da şurtanın görev yapmadığı zamanlarda, özellikle geceleri yatsı namazından sabah namazına kadar görev yapan kişilerdir. Bunlar şehrin sokaklarında gezer, ev ve dükkânları kontrol eder, herhangi bir olumsuzlukta müdahale ederdi. Asayiş bozan kişileri tutuklardı.³²² Asayişin ve güvenliğin sağlanması için geceleri dolaşırken evleri dinleyerek istihbarî bilgiler de topladıkları olurdu.³²³ Bu bilgiler sayesinde gereken tedbirler alınarak meydana gelebilecek herhangi bir olumsuzluk bertaraf edilirdi.

3.3. EKONOMİK YAPI

Ekonomik yapı toplumların ayakta kalması ve yaşamlarını devam ettirmesi için üretim ve tüketim ile ticarete dair konuları ihtiva eder.

3.3.1. Tarım ve Hayvancılık

Tarım ve hayvancılık alanında Dımaşk'ın verimli toprakları ve sulak arazileri sayesinde geçim kaynaklarından bir tanesi olmuş ziraat ve hayvancılık gelişmiştir. Dımaşk'ta araziler beşe ayrılır.

-Sahiplerine ait araziler: Halk istediği şekilde arazisini işleyip değerlendirebiliyordu. Bostan, bahçe, ekin, ağaçlandırma, meyve ağaçları gibi kendisine özgü bir şekilde kullanıyordu. Ekilen ürünlerin öşürleri devlete verilirdi.

-Devlete ait olan araziler: Bu araziler Beytül-mâl'a aitti. Sened-i tasarruf ile (işleme antlaşması) kiraya verilebiliyordu. Halkın çoğunluğunda devletin arazileri bulunurdu.

-Vakıf arazileri: Hayır işlerinde kullanılmak üzere işlenen bütün araziler bu gruba girer. Özellikle cami ve medreselere ait vakıf arazileri bulunurdu.

-Terk edilmiş araziler: İnsanların yararına kullanılan arazilerdir. Yol, sahâ, odunluklar, mer'a arazileri terk edilmiş araziler olarak tanımlanır. Bunlar sahiplenilmez Beytül-mâl'a ait arazilerdir.

³²¹ Yesûî, *el-Muncid*, 504.

³²² Mehmet Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Küfe*, 2. Baskı, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 240.

³²³ Metin Yılmaz, "Emevî ve Abbâsi Dönemi İç İstihbaratı", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 12 (2008): 185.

-Ölü araziler: Yerleşim bölgelerine uzak olup herhangi bir işlem uygulanmayan arazilerdir. Gerekli şartlar yerine getirildiğinde bunlar da devlet tarafından kiraya verilebiliyordu.³²⁴

Guta'daki araziler genellikle büyük parçalar halinde olup, orada yerleşik olan halka aitti. Suların bol ve arazilerin verimli olduğu bu bölgede güzel verimler elde edilebiliyordu. Genellikle bostan ve bahçeler olarak kullanılırdı. Zaten Ferâdis kapısı buradaki bostanlardan ismini almıştır.

Genellikle pamuk, keten, buğday, baklagiller ekilirdi. Buğdayı emsalsiz olup civar bölgelere de gönderilirdi. Bunun dışında meyve ve işlenmek için başka ağaçlar da yetiştirilirdi.³²⁵

Su ve mer'aların bol olmasıyla hayvancılık ile de uğraşılırdı. Sanayisinde deri ve debbâğcılığın olması bunu göstermektedir. Hayvancılıkta en çok ipekböcekçiliği yaygındır. Dımaşk ismini ipekböcekçiliğinden almıştır. İpekböcekleri için dut ağaçlarını yetiştiriyorlardı. Çünkü ipekböceği dut yaprağını yemektedir. Evcil ve yırtıcı hayvanlarla da uğraşırlardı.³²⁶

3.3.2. Sanayi

Sanayisi gelişen Dımaşk, yer altı kaynakları açısından zengin olmamasına karşın birçok sanat dalında çeşitli mallar üretilerek insanların hizmetine sunulmuştur.

3.3.2.1. Dokumacılık

Dokumacılık sanayisi çok gelişmişti. İpek böcekçiliği, yün, devetüyü, pamuk, keten gibi ürünler işlenip kumaş üretimi yapılırdı. Bu kumaşlar çiçek şekilleriyle süslenirdi. Ketenden atlas kumaşı üretilip çeşitli dokumalarla süsleme yapılırdı. Pamuktan beyaz kumaşlar elde edilirdi.

Dımaşk kumaşı olarak ünlenen bir çeşit kalın kumaşları vardı. Bu kumaşın üzerine yaptıkları süslemeler de aynı kumaştan yapıldığı için çok tercih edilen bir ürün olmuştu. İpek dokumacılığında gelişmiş olup çok güzel ipek kumaş ve elbiseler üretmişlerdi. Bundan dolayı kumaş ticaretinde en çok tercih edilen yer Dımaşk olmuştu. Çevre bölgelerden çok talep görülen ipek kumaşlar da İslâm'dan önce bile Kureyş tüccarları gelip buradan kumaş alıp kendi pazarlarında pazarlamışlardır.³²⁷

³²⁴ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 1: 192.

³²⁵ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 1: 207.

³²⁶ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 199.

³²⁷ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 199-202.

3.3.2.2. Deri ve Debbâğcılık

Deri ve debbâğcılık mesleği yaygındı. Hayvan derisinin temizlenerek işlenecek hale getirilmesi debbâğcılıktır. Hayvan derisinden terlik, ayakkabı, semer, kemer, palto gibi giyim eşyaları, üzerinde oturmak için halı, kilim olarak kullanılacak çeşitli ve değişik şekillerden malzemeler üretilirdi. Hayvancılığın bol olduğu bu bölgede bu sanayi dalı gelişmiştir. Ayrıca hasır üretimi de yapılmaktaydı.³²⁸

3.3.2.3. Marangozluk

Dımaşk bölgesinde bitki örtüsü zengin olduğu için Marangozluk sanayi dalının gelişmesinde ve kullanılmasında ham madde sıkıntısı çekilmemiştir. Marangozculukta günümüzün teknolojisi olmadığı için üretilen bütün malzemeler el işi göz nuru olarak yapılmasına rağmen çok güzel ve kullanışlı eşyalar çıkarabilmişlerdir. Ceviz, zeytin, kavak, köknar, katran, ardıç, dişbudak ağacı gibi ağaç çeşitleri kullanılırdı. Bu ağaçları kullanmalarının sebebi kolay şekil alabilen ve bozulmadan uzun seneler dayanıklı kaldığı için tercih edilmiştir. Bu ağaçlardan kapı, pencere, gemi, kayak ve binalardaki tahta kolonlar gibi birçok alanda kullanılan malzemeler üretilirdi.³²⁹

3.3.2.4. Demir, Bakır ve Çelik

Demir, bakır ve çelik sanayisinde genellikle silah üretimi yapılırdı. Dımaşk kılıçları bölgede en çok tercih edilen kılıç olmuştur. Bu kılıçlar; renkleri açık, yeşilimsi ve çok keskindi. Bunların üzerlerine âyet, şiir gibi yazılar altın suyuyla işlenirdi. Ayrıca mızrak, hançer, zırh, miğfer, bıçak, parmaklık ve gülle gibi savaş aletlerini de aynı titizlikle yapılırdı. Bunun dışında evlerde kullanılan kapı korkuluk gibi malzeme üretimi de yapılırdı. Günümüz de Damascus çeliği olarak bilinen Dımaşk çeliği hala modern demirciler tarafından kullanılmakta olup özellikle bıçaklar üretilmektedir.³³⁰

3.3.2.5. Camcılık

Camcılık geliştirilmiş bir zanaattır. Bundan dolayı camcılık konusunda örnek olmuştur. Dımaşk'ta kaliteli olan kum sayesinde cam üretiminde ustalaşmış olup

³²⁸ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 206.

³²⁹ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 207.

³³⁰ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 213.

parlak ve ince cam üretilmiştir. Camları, kandil ve avize olarak aydınlatmada kullanmış olup, bunun yanı sıra bardak, tabak ve ev eşyaları da üretmişlerdir.³³¹

3.3.2.6. Kâğıtçılık

Kâğıt bulunmadan önce onun yerine taş, hurma dalları, deve kemikleri gibi yazıya elverişli malzemeler kullanılarak üzerinde yazılar yazılıyordu. Daha sonra ketenden üretilen bir malzeme kullanılmaya başlandı. Kâğıt MÖ 123 yılında Çin'de bulundu. Önce Bağdat'ta kullanılan kâğıt daha sonra Dımaşk'ta da kullanılmaya başlandı. Haçlı Savaşları'nda esir düşen iki kişiden kâğıt üretiminde faydalandı. Buradan da komşu yerlere öğretilmiş oldu. Dımaşk kâğıdı ince olup güvercinlerle yapılan haberleşmede ayaklarına bağlanan kâğıtlardır.³³²

3.3.2.7. Altın ve Gümüşçülük

Altın ve gümüşten yüzük, bilezik, taşlı ve taşsız kolye, küpe ve halhâl gibi takı çeşitlerinin üretimi yapılırdı.³³³

3.3.2.8. Boyacılık

Boyacılık ve boya sanayisinin asıl yeri Ba'lebek olmasına rağmen Dımaşk da boya sanayisinde çok ilerlemişti. Ağaçlar yontulduktan sonra cilalama yapılarak yüzyıllar boyu sapasağlam ve eskisi gibi güzel durabilmekteydi. Evlerde değerli veya gündelik olarak kullanılan eşyalar boyanıp süslendikten sonra üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen insan, onların güzelliklerinden gözlerini ayıramayıp eskisi gibi yeni durmaktaydı. Bu sanat dalı eskiden beri yapılmakta ve yaptıkları işçilikleri ise güneş ve yağmura karşı dayanıklı çıkmaktaydı. Taş üzerine kazıma ve yontma işlemi bittikten sonra boyama işlemi yapılıyordu.³³⁴

Yontma işleminde kullanılan ağaçlar genellikle ceviz ve selvi ağacı seçilirdi. Bu ağaçları seçmelerinin sebebi ise üzerinde çalışma yapıldığı zaman çatlamayarak uzun yıllar çürümeden durabilmekteydi. Ağaç oymacılığı genellikle saraylarda kullanılmıştı. İnsanlar bu işçiliği zevk ile seyretmektedir.

³³¹ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 214.

³³² Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 223.

³³³ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 224.

³³⁴ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 218.

Bu boyacılık aynı zamanda pamuk, keten ve örgü işlerinde kullanılan iplerde de uygulanırdı. Bu tür kumaşlar çok beğenilirdi. Kumaş boyamasında en çok tercih edilen renkler ise sarı ve kırmızı olmuştur.³³⁵

3.3.2.9. Çanak ve Çömlekçilik

Çanak ve çömlekçilikte kiremit, fayans, porselen ve seramik üretimi yapılırdı. Bunların dışında evlerde çömlek, testi ve tabak gibi gündelik hayatta kullanılan eşyalar da yapılırdı. Dımaşklılar el sanatları konusunda çok ilerlemiş olup çevre bölgelerde isimleri duyulmuştu. Dımaşk'ta kullanılan bu sanatlar başka yörelerdeki insanlara örnek olup, her çıkan yenilik başka bölgelerde de kullanılırdı.

Seramiklerin kullanım alanı genellikle duvarlar ve cami mihraplarıydı. Beyaz kum ve alçı karışımından, istenilen kalıp şeklinde yapılarak üzerine âyet, hadis veya şiirler de yazılabilirdi. İstekler doğrultusunda bazen de resimler çizilebiliyordu. Bunların dışında parlaması için bazen cam parçaları da konulurdu Emevî saraylarında mozaik ve seramik çokça kullanılmıştır.³³⁶

3.3.2.10. İnşaatçılık

İnşaatçılık mesleği Dımaşk'ta ilerleme kaydetmişti. İnşaatların yapımında taş, toprak, demir ve tahtadan malzemeler kullanılırdı. Dımaşklılar inşaat ilmini Yunan ustalarından öğrenmişlerdi. Çok güzel ve süslü ev ve medreseler yapmışlardı. Resim ve süsleme sanatını Babillerden öğrenen Dımaşklılar yaptıkları yapılarda kullandıkları figürlere dikkat edip camilerde insan ve hayvan resimlerini kullanmamışlardı. Ama ev ve saraylarda kullanmışlardır. İslâm'ın etkisiyle heykelcilikten, putları anımsattığı için uzak durmuşlardı. Halifeler yaptırdıkları saraylarda insan ve hayvan resimlerini kullanmışlardı. Nakış ilmini Yunan ve Rum'lar öğrenip insanların zevklerine uygun bir şekilde yapmışlardı. Yaptıkları inşaatlarda değişik renklerden mermer ve seramikleri de kullanmayı ihmal etmemişlerdir.³³⁷

3.3.3. Ticaret

Ticaret alanında Dımaşk, doğu ve batı arasındaki yolların üzerinde olması hasebiyle tarım ve ticaretin merkeziydi. Sanayisinde ve ticari mal üretiminde

³³⁵ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 219.

³³⁶ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 220.

³³⁷ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 101-121.

kullandıkları hammadde Dımaşk'tan temin ediliyordu. Keten, pamuk, yün, ipek, iplik Dımaşk'ta yetiştirilip üretiliyordu. Demir, çelik ve tunç da oradan çıkartılarak işlenip alet, edevat ve silahlar üretiliyordu. Mal üretimi genellikle evlerde yapılırdı. Tahtadan oturak, masa, direk, evlerde kullanılan tahta kolanlar, kapı, pencere ve pervazlar yapılıyordu. Dımaşk'ın kumundan cam, çanak ve tabaklar elde ediliyordu. Bütün bu ürünler fabrikasyon olarak değil el işçiliği ile yapılırdı.³³⁸

Deri ve debbağcılık konusunda ciddi ilerleme kaydeden Dımaşklılar derilerden uygun fiyatlara mallar üretirlerdi. Debbağcılık için özel mekânlar kurmuşlardı. Dımaşk'ta el gücü ile derilerden imal edilen mallar uzun yıllar boyunca doğu ve batıda çokça tercih ediliyordu.³³⁹

Özellikle Dımaşk Kılıçları çok meşhur idi. İslâm'dan önceki miladi üçüncü asırda imparator Diyakasyanus tarafından çeliğin işlenmesi için silah üretme atölyesi kurulmuştu. O zamanki devletin bütün silah ihtiyacı bu atölyeden temin ediliyordu. Bu üretilen kılıçlar; güzellikleri, sertlikleri, şekil ve kullanışlarıyla çokça tercih ediliyordu. Bunların üzeri altın suyuyla işleniyordu. Dımaşk'ın fethinden sonra kılıçların üstüne âyet veya şiirler işleniyordu. Kılıçların dışında hançer, yay, mızrak, zırh ve miğferlerde üretilmekteydi.³⁴⁰

Üretilen bütün bu mallar meydanlarda ve çarşılarda sergilenip satılmaktaydı. Ticaretin büyük bir kısmı surun içinde yapılmaktaydı.³⁴¹ Mithat Paşa Caddesi ticaretin yoğun olarak yapıldığı alandır.³⁴²

Çevre bölgelerden ticaret için gelen kervanların uğrak yeri haline gelen Dımaşk önemli bir ticari merkez haline gelmişti. Cahiliye döneminde Arabistan'dan da Dımaşk'a ticaret için gelinirdi. Bunlar arasında en çok ticaret amacıyla Dımaşk'a gelen Ebû Süfyân'dır.³⁴³

İnsanlar ilk önceleri ticaretlerini takas yoluyla yaparlardı. Daha sonraları paraya ihtiyaç duyularak paralar basılmıştır. Dımaşk'ta da Bizans ve Sâsânî paraları kullanılmaktaydı. Abdülmelik b. Mervân zamanında Bizans paraları taklit edilerek

³³⁸ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 72.

³³⁹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 73.

³⁴⁰ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 74.

³⁴¹ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 37.

³⁴² Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 46.

³⁴³ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 13.

Bizanslıların kullandığı motif ve şekiller kullanılmadan İslâm'ın ilk gümüş dirhemleri 692 yılında basıldı.³⁴⁴

3.4. SOSYAL YAPI

Sosyal yapı, toplumsal yaşamda insanların ortak yaşam alanlarında birbirleriyle olan ilişkileri, eğitimi, yardımlaşması ile kendilerine ayırdıkları vakitleri ihtiva eder.

3.4.1. Eğitim ve Öğretim

Eğitim ve öğretim ilk önce camilerde verilirdi. Hz. Peygamber (s.a.s.) Mescid-i Nebvî'yi inşa ederken mescidin kenarlarında ashâb için suffe denilen odalar inşa ettirmiştir. Bu odalarda eğitim ve öğretim yapılıyor, ashâb bilgilendiriliyordu. Bu gelenek devam etti. İslâm tarihinde bütün camiler namaz ve ibadetin dışında eğitim ve öğretim yuvası haline geldi.

İslâm'dan önce Dımaşk'ta Tonat Nehri'nin üzerinde köprü yapan Boladro adlı bir mühendisten başka ilim ve fende öncü olan tanidik çok kimse bilinmiyordu. Bunun dışında Rum ve İskenderiye medreselerinde ilim tahsil eden, Yunan ilmi, kozmografya, coğrafya ve tıp konusunda kendini yetiştiren Kadis adında bir şahıs daha biliniyordu. Araplarda yaygın olan şiir sanatıyla uğraşan insanlar da mevcuttu.³⁴⁵

Dımaşk'ta çocuklar belli bir yaşa geldikten sonra ilk önce cami ile tanıştırılırdı. Dilleri güçlenir medeni cesaretleri geliştirdi. En doğru şekilde konuşılmaya başlanırdı. Daha sonraları medreseler inşa edildi. Bu medreselerde Kur'an eğitimi, hadis, fıkıh ve dil dersleri ve fen ilimleri verilmeye başlandı. Bunların yanı sıra tıp ve eczacılık dersleri veren medreseler de kuruldu. Dımaşk'ta ilk kurulan medrese Reşaiyye Medresesidir. Bu medrese Dâru'l-Kur'an olarak kurulmuştur. Daha sonraki zamanlarda kurulan medreseler şu şekildedir;

Dımaşk'taki medreseler, Dâru'l-Kur'an: Yedi adet, Dâru'l-Hadis: On sekiz adet, Şâfiî Medreseleri: Elli yedi adet, Hanefî Medreseleri: Elli bir adet, Mâlikî Medreseleri: Dört adet, Hanbelî medreseleri: On adet, Tıp ve Eczacılık Medreseleri:

³⁴⁴ Fatih Erkoçoğlu, "Abdülmelik b. Mervân'ın Para Reformu", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006): 177.

³⁴⁵ Kürd Ali, *Medinetü 's-sihr ve 'ş-şi'r*, 64.

Dört adet, Tekke (Yatılı olarak): Yirmi altı adet, Zâviye (Zikir yeri): Yirmi altı adet olarak açılmıştır.³⁴⁶

3.4.2. Gelenek ve Görenekler

Gelenek ve göreneklerine bağlı olan Dımaşk'lılar çocuklarını ilk önce medrese ile tanıştırılırdı. Buradaki amaç dillerinin güçlenmesi ve dinlerini iyi bir şekilde öğrenmelerini hedeflerlerdi. Arapça dilinin iyi öğrenilmesi ve hitabet gücünün artması için dil kurslarına benzer etkinlikleri var olup gençler arasında yaygınlaşmıştı. Buralara katılan gençlerin bazıları uzmanlaşıyordu. Hitabetleri geliyordu. Eğitim ve öğretim konusunda Müslüman ve gayri müslim arasında fark gözetilmeyip eşit haklar ile eğitimlerini alabiliyorlardı.

Bayramları ve adetleri dini ve milli olarak ikiye ayrılırdı:

Dini adetleri; Ramazan ve Kurban bayramları, hac dönüşleri, Mescid-i Nebevi ziyaret dönüşleri, sünnet merasimleri, şiddetli bir hastalıktan kurtulmaları halinde verilen adaklar, tehlikeli ve uzak bir seferden dönüşleri gibi durumlarda toplanırlardı. İnsanlar bu durumda bir araya geldikleri zaman fakir ve fukaraya yardımcı olmak için sadaka ve zekâtlar vererek yardımcı olurlardı. Küçükler büyükleri ziyaret ederek her konuda saygı gösterirlerdi.

Ramazan aylarında herkes oruç tutarak zararlı ve kötü adetlerden uzak dururdu. Gündüzlerini camide geçirir, geceleri de birbirlerini ziyaret ederlerdi. Hac dönüşlerinde akraba, dost ve komşular için güçleri nispetinde hediyeler getirirlerdi. Ziyaretleri sırasında konuşmaları Kur'an âyetleri ile başlar güzel şiirlerle devam ederdi.

Sünnet törenlerinde davet edilenler ev ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak yardım amaçlı yiyecek ve içeceklerle gelirlerdi. Birisi vefat ettiğinde ilan edilerek akraba ve dostları tarafından yıkanırdu. Sonra herhangi bir camiye götürülerek cenaze namazı kılınırdı. İmam eşliğinde mezarlığa götürülerek defnedilerdi. Aile büyüğünün taziyesi yapıldıktan sonraki üç gece cenaze evine en yakın camide bir araya gelinerek Kur'an okunup dini sohbetler yapıldıktan sonra ölüye dualar edilip dağılırlardı.

Milli adetleri ise; evlenmek isteyen gençler yirmi ile otuz yaşları arasına geldiğinde istedikleri vasıflarda bir kız düşündüklerinde aile büyüklerine mektup

³⁴⁶ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 66-136.

gönderirlerdi. Yaş, zenginlik, gelenek ve görenekler eşliğinde denklikleri araştırılırdı. Beğendikleri bir kız bulduklarında kız evi sık sık ziyaret edilirdi. Bu ziyaretler esnasında ev temizliği, ev işleri, elbise dikimi konularında yeterlilikleri test edilirdi. Evlenmek istedikleri kızın on beş ile yirmi beş yaş aralığı tercih edilirdi. Kahveler ikram edildiği esnada yürüyüşlerine dikkat ederlerdi. Düğün olduğunda bir araya gelen dost, akraba ve komşular müzik eşliğinde oyunlar oynarlardı.

Kışın sonları ile baharın başlangıcında haftada bir hava almak için piknik alanlarına çıkarlardı. Pikniklerde kadın ve erkekler ayrı otururlardı.

Yaygın olan başka bir adetleri ise kışın birbirlerine çay ve kahve, yazın ise soğuk içecekler ikram ederlerdi. İçki içmek isteyenler içki meclislerine uğradı.³⁴⁷

3.4.3. Sosyal Yardımlaşma

Sosyal yardımlaşma alanında Dımaşk'ta yaşayan bütün insanların yoksulluk ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, kişilerin rahat bir şekilde yaşamlarını sürdürmesi, sağlık sorunlarının giderilmesi gibi alanlarda kurumlar oluşturulmuştur. Bunlarla beraber eğitim ve öğretimde de eşitliğin sağlanması da eklenebilir. Bu tür kurumlarda insanların sıkıntıları giderilerek ihtiyaçları karşılanmış, ayrıca oralarda görev yapan insanlara maaş bağlanmıştır.³⁴⁸

Muâviye döneminde bimaristan kurulmuştu. Burada özellikle cüzzâm hastalarına hizmet verilmekteydi. Daha sonra sakatlar (ortopedi) için bir hastane daha açıldı. Bu uygulamalar az da olsa insanların ihtiyaçlarının bir kısmını karşılayabiliyordu.

Velîd b. Abdülmelik döneminde ise sosyal yardımlaşma alanında daha ciddi ve profesyonel adımlar atılmaya başlandı. Dımaşk'ta medrese, cami, cilt hastalıkları hastanesi, kör ve sakatlar için tesisler ve hastaneler kuruldu. Hem Dımaşklılar için hem de dışarıdan bu yol güzergâhını kullanıp hacca gidenler için yollar yapılarak bu yollar üzerinde su kuyuları açılmıştır.³⁴⁹

Özellikle cüzzâm hastalarının ortalıkta gezinmelerini engellemek için karantinalar oluşturulmuş, onların hizmetini görece görevliler tayin edilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁷ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 274-281.

³⁴⁸ Yılmaz Çelik, "Velîd b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 15/30, (2017), 359.

³⁴⁹ Çelik, "Velîd b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları", 360.

³⁵⁰ Çelik, "Velîd b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları", 362.

Fakir, yetim ve kimsesiz insanlara mahsus ilk müesseseler açılmıştır. İhtiyaç sahiplerinin gıda ihtiyaçları karşılanmış, kör, fakir ve sakatlara maaş bağlanıp onların hizmetlerine görevliler tayin edilerek devlet koruması altına alınmıştır.³⁵¹

İlk misafir evi bu dönemde kurulmuştur. İhtiyaç sahibi insanlar burada yatarak yeme ve giyinme ihtiyaçlarını da karşılamışlardır.³⁵² Ayrıca İslâm'ın şiarı olan zekât ve sadaka olayı da fakir ve zengin insanlar arasındaki bağları güçlendirerek fakirlerin ihtiyacı karşılanmış, toplumdaki yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirmiştir.

3.4.4. Eğlence

Eğlence insanların kendilerine zaman ayırması ve güzel bir şekilde zaman geçirmesidir. Eğlenmeleri genellikle şarkıcılık ve dans şeklinde değerlendirmişlerdir.

3.4.4.1. Musîki ve Şarkıcılık

Musîki ve Şarkıcılık sanatı İslâm fetihlerinden önce de icra ediliyordu. Dımaşk'ta çalmalı ve üflemeli müzik aletleri kullanılıyordu. Halk arasında özellikle gençler arasında yaygın olan davul, def, senfoni, zurna, kastanyet ve gitar kullanılırdı. Emevîlerde bazı halife ve âmirler saraylarda müzik ile ilgilenip cariyeler tarafından söylenen şarkıları dinliyorlardı. Cirâne'de İbn. Cud'ân'ın cariyesi şarkılar söylerdi.³⁵³

Arapların musîkisi ilk etapta zarif bir tarzda idi. Dımaşk başkent olduktan sonra Fars ve Rumların tarzı da ele alınarak müzik konusunda ilerlemeler sağlandı. Şarkıcılık ise Gassâniler dönemine kadar uzanır. Şarkıcılık genellikle birbirlerine iltifat tarzında söylenmiştir. Ağırıklı olarak şarkı söyleme zamanları ise genellikle şehre ileri gelenler geldiğinde söylenirdi.³⁵⁴ Bir de ağıt tarzında söylenen musîki de kullanılmıştır. Kerbela Olayı'nda Hz. Hüseyin'in (r.a) şehit edilmesini anlatan acıklı şiir, Kerbela Olayı'nı yaşamış Sükeyne bt. Hüseyin tarafından dönemin ünlü şarkıcısı İbn Süreyc'e gönderilerek ağıt olarak bestelenmesi istenmiştir. Bu şiir bestelendikten sonra okunmaya başlanmıştır.³⁵⁵

³⁵¹ Çelik, "Velid b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları", 367.

³⁵² Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 6: 134.

³⁵³ Kürd Ali, *Hitatü 'ş-Şâm*, 4: 91.

³⁵⁴ Kürd Ali, "Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r", 67.

³⁵⁵ Rıza Savaş, "Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları", *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 4/8, (2006), 60.

Hitâbet ve şiir de halk arasında yaygındı. İslâm'dan önce Araplar arasında tercih edilen ve insanları eğlendiren bir yetenek idi. Bu da musîki gibi insana hâz veren bir eğlence türüydü. Hitâb eden ve şiir söyleyen insanların diksiyonu düzgün olup, fasih bir dil kullanırlardı. İnsanları kendi arkalarından sürükleyecek kadar etkili olurlardı.³⁵⁶

3.4.4.2. Raks (Dans)

Dımaşk'ta raks (رقص) iki türlü olurdu: Biri dinî toplantılarda yapılan raks mukaddes olarak görülürdü. Diğeri ise insanlar arsında eğlence niyetiyle yapılan rakstı. Bu eğlence niyetiyle düğünlerde törenlerde yapılırdı. Halk arasında eğlence için yapılan rakstan çoğu insan kaçınırdı. Bu tür rakslar bir ses eşliğinde yapılmakta olup seyredenlere neşe katar ve eğlence verirdi.

Bazen de bu eğlenceler gösteri şeklinde yapılırdı. Tiyatro şeklinde yapıldığı zamanlar olduğu gibi, opera eşliğinde de yapılırdı.³⁵⁷

3.4.5. Gezi Yerleri

Gezi yeri olarak ziyaret edilecek yerleri aktarmaya çalışırken, başta Emeviyye Camii, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olmuş ve ziyaret edilen yerlerdendir. Bunun dışında Berze'de Hz. İbrâhim (a.s.) Mescidi vardır. Burada Hz. İbrâhim'in (a.s.) "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi" (el-En'âm 6/76), yıldızları gördüğü yer olarak kabul edilip gezilen yerler arasındadır. Bu mescidin dışında Hz. İbrâhim'in (a.s.) Nemrut'tan saklandığı bir oyuk vardır. Burada duaların kabul edildiği yer olarak insanlarca benimsenen bir yer olarak ziyaret edilmektedir.³⁵⁸

Kâsiyun Dağı'nda Kâbil'in Hâbil'i öldürdüğü mağara bulunmaktadır. Bu mağarada kırmızı renkli bir taşın olması, bunun Hâbil'in kanı olarak kabul edilmesiyle kan mağarası denilmiştir. Kâsiyun Dağı'nın batısında Hz. İbrâhim (a.s.) ve oğlunun yeri, Hz. İsâ (a.s.) oturup, yıkanıp namaz kıldığı ve Hz. Zekeriya (a.s.) ve oğlu Hz. Yahya'nın (a.s.) kan mağarasının altında bir yerlerinin olduğu kabul edilip ziyaret edilen yerler arasındadır. Ayrıca bu mağarada Hz. İbrâhim (a.s.), Hz. Lût

³⁵⁶ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 4: 123.

³⁵⁷ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 4: 127.

³⁵⁸ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 328.

(a.s.), Hz. İsa (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. Eyyûb'un (a.s.) namaz kıldıkları ve duaların kabul olduğu yer olarak gezilmektedir.³⁵⁹

Kâsiyun Dağı yamacında yapılan cami de sahâbî Ka'b'ın namaz kıldığı yer olarak kabul edilip gezilmektedir.³⁶⁰

Ferâdis Mezarlığı'nda Hz. Meryem'in mezarının bulunduğu niyetiyle gezilip dua edilmektedir. Ferâdis Kapısı'ndaki Cebrâil Camisi ile şehirdeki birçok cami ziyaret edilmektedir.³⁶¹

Doğu Kapısı tarafında bulunan beyaz minare bulunmakta olup, Hz. İsa'nın (a.s.) ineceği yer olarak kabul edilir. Burası da ziyaret edilir.³⁶²

Dımaşk'ın batısında siyah ve sarı taşlardan yapılan Ablak Sarayı mozaik ve sedeflerle süslenmiş olup doğusunda yüz, batısında ise on iki aslan spengi bulunur. Burası da ziyaretçiler tarafından gidilen bir yerdir.³⁶³

---

³⁵⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 329; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 3: 464.

³⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 330.

³⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 2: 337.

³⁶² İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nazâr*, 117, (çev. 1: 147).

³⁶³ Kürd Ali, *Medinetü's-sihr ve 'ş-şi'r*, 39.

SONUÇ

Tarihi milattan önceye dayanan ve birçok medeniyete, uygarlığa ev sahipliği yapan Dımaşk'ın kısa tarihine değindik. Değişik kültürlerle sahip Arap, Kürt, Türkmen, Fars, Hristiyan ve Ermenilerin bir bütünlük içerisinde uzun dönemler boyunca maddi ve manevi değerleriyle beraber yaşadıkları bir kültür şehri olmuştur. Müslüman ve gayri müslimlerin bir arada yaşadığı şehrin kültürel zenginliği hususunda, özellikle eğitim ve öğretim ile ticarî hayatta insanlar arasında fark koymayan Emevî halifeleri ile yörede yaşayan insanların birbirlerinin dini ve etnik kimliklerini bir ayrılık unsuru olarak görmemelerinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu duruma örnek olarak dini ibadetlerini yerine getirmek için Yuhanna Kilisesi'nin yarısı kilise, diğer yarısı ise cami olarak kullanılmıştır. Ayrıca çarşı ve pazarlarda farklı dindeki insanlar yan yana ticaret yapabilmişlerdir. İslâm dininin hoşgörüsüyle farklı din ve dil sahipleri insanlar kardeşçe uzun seneler yaşayabilmişlerdi.

Biladüşşâm bölgesi içerisinde yer alan Dımaşk'ı ele alırken Şam ve Dımaşk'ı kast eden âyet ve hâdislere değinildi. İlk önce Hz. Muhammed'in (s.a.s.) İslâm'a davet çerçevesinde Rum Hükümdarı Heraklios'a mektup gönderilmesi ele alındı. Daha sonra Biladüşşâm'ın İslâm coğrafyasına katılması için Hz. Peygamber (s.a.s.) Üsame'yi ordu başında Şam'a göndermek istemiştir. Ama ömrü vefa etmediği için ordunun gidişini görememiştir.

Hz Ebû Bekir halife olduktan sonra Üsame ordusunu hazırlayarak göndermiştir. Akabinde ise bölgeye ordular yönlendirilmiştir. Fetihler devam ederken vefat etmiş, Dımaşk'ın fethi Hz. Ömer'e nasip olmuştur. Dımaşk Biladüşşâm bölgesine vilayet olmuştur. Buranın fethiyle devam eden fetih hareketleri sayesinde Müslümanlar Akdeniz'e rahat bir şekilde inebilmişlerdir. Muâviye zamanında Anadolu'ya düzenli seferler düzenlenmiştir.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra Halifeliğin Emevîlere geçmesiyle Dımaşk başkent yapılmıştır. Dımaşk'ın dokusuna zarar vermeyen Müslümanlar kentte imar faaliyetlerine başlamışlardır. En büyük mimari eserleri ise başta Ümeyye Camii ve saraylarıdır. Bununla beraber bimaristan, ribat, hamam, han, medrese ve kütüphane yapmışlardır. Sosyal yardımlaşma altında fakir ve kimsesizler için eserler

yaparak yatma, yeme ve giyinmeleri sağlanmış olup fakir ve körlere maaş bağlanarak onların devlet himayesine alınmış oldukları ortaya çıkmıştır.

İslâm Devleti'nde ilk saray örneği olarak Kubbetü'l Hadra Sarayı yapılmış daha sonra sultanlık sarayı olarak kullanılmıştır. Özellikle Abdülmelik b. Mervân zamanı Dımaşk'ın imar faaliyetlerinde zirveye çıktığı dönemdir. Sonraki dönemlerde de aynı şekilde imar faaliyetleri devam etmiştir.

Dımaşk'ta bulunan nehirlerden kanallar yoluyla şehir merkezindeki evlere, camilere ve hamamlara sular getirilmiş olup sarnıçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca sulama için cetveller tutularak sorunsuz bir şekilde ekin, bostan ve sebzeler için sulama yapılabilmış olduğu anlaşılmıştır.

Hammadde konusunda zengin olan Dımaşk'ta sanayinin birçok kolunun olduğu ve el gücüyle bunların işlendiğini anladık. Özellikle ipek ve kumaşlar bölgede çok tercih edilmiştir. Çelik ve silah üretiminde büyük aşamalar kat edilmiş Şam kılıçları bölgede çok meşhur olmuştur. Günümüzde hala demir atölyelerinde Damascus çeliği adıyla Dımaşk çeliği kullanılarak dünyada kılıç ve bıçaklar yapılmaktadır.

Doğu ve batı arasında önemli bir konumda olan Dımaşk, tarım ve sanayisinde ürettiği bu mallar sayesinde ticaret merkezi haline gelmiştir. Surun içinde ve dışında ticaret için meydanlar oluşturmuşlar. Bu meydanlarda pazarların kurulduğu alış-verişlerin yapılmıştır. Bu pazarlardan taşradakiler ile yerliler ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Ayrıca şehir içerisinde üstü kapalı ve açık olmak üzere uzun çarşılar kurularak ticaret canlı tutulmuştur.

Gelenek ve göreneklerini incelediğimiz Dımaşk'ta insanların birbirine yardımcı olduğu, fakir ve fukaranın kollandığını anladık. Eğlence olarak şiir, hitabet ve şarkıcılıkla ilgilenmişlerdir.

Dımaşk, çok eski bir tarihe sahip olduğu için turistlerin ilgi odağı olmuştur. Özellikle Ümeyye Camisi çok gezilen yerler arasındadır. Bununla beraber Kâsiyun Dağı'nda bulunan mağara ve mescit Müslümanlar tarafından çokça ziyaret edilmiştir.

Coğrafi, fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak incelediğimiz Dımaşk ile ilgili çalışmamızı burada nihayete erdiriyorbu çalışmamdan faydalanılmasını temenni ediyorum.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz ed-Dûrî, “Divan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 44 Cilt. 9: 377-381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Adivar, A. (ö.1955) vd. “Şam”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2. Baskı. 13 Cilt. 11: 298-306. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Emevîler Dönemi)*. 13. bs. 4. Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)*. 17. bs. 4.Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Apak, Âdem. *Emevîler Döneminde Zekât Uygulamaları*. İslâmî İlimler Araştırma Vakfı. 1.bs. İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2017.
- Apak, Âdem. *Siyeri Nebî (Hz. Peygamberin (s.a.s.) Hayatı-Şahsiyeti-Daveti)*. 1. bs. 2 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. “Humus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 18: 365-369. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Atar, Fahrettin “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44. Cilt. 24: 66-68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 30: 332-334. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Aycan, İrfan. “Yezîd b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 43: 520. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Aydınlı, Abdullah “Ebü'd-Derdâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44. Cilt. 10: 310-311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Baban, Şükrü vd. *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. 14 Cilt. 11: 713. İstanbul: Meydan Yayınevi, 1988.
- Barthold, W. (ö. 1930). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 6. bs. çev. M. Fuad Köprülü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Baş, Eyüp. ed. *İslâm Tarihi El Kitabı*. 2.bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892). *Fütûhu'l-büldân*. 1. bs. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bozkurt Nebi, vd. “Kervansaray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 25: 298-299. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

- Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 32: 322-324. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Can, Yılmaz. “İslâm Şehirlerinin İki Ana Unsuru: Cuma Mescidi Dâru’limâra İkili Üzerine Bir Değerlendirme” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (Ocak 1996): 123-134.
- Çelik, Yılmaz. “Velîd b. Abdülmelik Döneminde Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Müsîkîsi Dergisi* 15/30 (2017): 355-369.
- Çelikkol, Yaşar. “Emevîler Dönemi Şurta (Polis) Teşkilatı ve İstihbarat Birimi olarak Berid Teşkilatı” *e-Journal of New World Sciences Academy* 6/2 (2011): 321-330.
- Çil, Halit. “İslâm Tarihinde İlk Düzenli Ordunun Kuruluşu”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/3 (2013): 78-108.
- Derveze, İzzet. *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*. 2. bs. İstanbul: Yarın Yayınları, 2016.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Fütûhu’ş-Şâm*, Kelkûte: Militari İrfan Sosyete Matbaası, 1854.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Fütûhu’ş-Şâm, (Tarihi Roman)*. çev. Hasan Gülşen. 2. bs. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2016.
- Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *Târîhu halife b. Hayyât* (ö.240). çev. Abdulhalık Bakır. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Ebû Hasan Ali b. Muhammed er-Rebî’. *Tahricu ehâdis fezâilu’ş-Şam ve Dimaşk*. 1. bs. tel. Muhammed Nâsiruddin el-’Albânî. Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2000.
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî (ö 354). *es-Sîretü’n-Nebeviyye ve ahbâru’l-hulefâ*. 1. bs. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebû Kâsım Ali b. Hasan b. Hebbe b. Abdullah b. Asâkir (ö. 571/1176). *Târîhu medîneti Dimaşk*. 80 Cilt. Thk. Muhibuddin Ebû Said Ömer b. Garamel-Umrevî. Beyrut: Dâru’l-Fikir, 1995.
- Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî (ö. 218/833), *es-Sîretü’n-Nebeviyye*. 3. bs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kitâbü’l Arabî, 1990.
- Ebû Ubeyd kâsım b. Sellâm (ö. 224/839). *Kitâbü’l-emvâl*. 1. bs. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

- Ebû Yusuf Ya'kub b. İbrahim (ö. 182/798). *Kitâbu'l-harâc*. 2. bs. sad. İsmail Karakaya. Ankara: Akçağ Yayınları, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. “Şürahbîl b. Hasene”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 44 Cilt. 39: 268. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Eren Hasan. “Şam”. *Türk Ansiklopedisi*. 33 Cilt. 30: 200-202 Ankara: Milli Eğitim Basım evi, 1981.
- Erkal, Mehmet. “Cizye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 8: 42-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Erkal, Mehmet. “Ganimet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 13: 351-354. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Erkal, Mehmet. “Öşür”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 34: 97-100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 44: 197-207. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Fatih, Erkoçoğlu. “Abdûlmelik b. Mervân'ın Para Reformu”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006): 171-186.
- Fayda, Mustafa. “Amvâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 3: 100. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. “Bahîrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 4: 486-487. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. “Fetih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 12: 466-467. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. “Fey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 12: 511-513. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. “Hâlid b. Velîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 15: 289-292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*. 6. bs. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2016.
- Hamidullah, Muhammed (ö.2002). *İslâm Peygamberi*. 5. bs. 2 Cilt. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Sa'd b. Ebû Vakkâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1.Baskı. 44 Cilt. 35: 372-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

- Hattstein, Markus vd. *İslâm Sanatı ve Mimarisi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2007.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta Tancî. "*İbn Battûta Seyahatnamesi*". 2. bs. 2 Cilt. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Battûta Tancî. *Rihleti ibn-i Battûta tuhfetü'n-nazâr fi ğarâibü'l-emsâr ve 'acâibü'l-âsfâr*. 1. bs. Thk. Şeyh Muhammed Abdulmün'im el-'Uryân, 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ahyâü'l-'Ulum, 1987.
- İbn Esîr, Ebu'l Hasan Ali b. Ekrem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahîd eş-Şeybânî İbnü'l Esîr (ö. 630). *el-Kâmil fi't-târih*. Thk. Ebü'l Fira Abdullah el-Kadî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitabul İlmiyye, 2003.
- İbn Esîr, Ebu'l Hasan İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l Esîr (ö. 630/1233). *el-Kâmil fi't-târih* (İslâm Tarihi). 9 Cilt. Red. Mertol Tulum. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö.151/768), *Siyer*, İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768), *Kitabü's-siyer ve'l-meğazî*, thk. Süheyl Zekâr, 1.bs. Dımaşk: Dâru'l Fikir, 1978.
- İbn Kesîr, Ebü'l fidâ el-Hafız b. Kesîr ed-Dımaşkî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Ma'arife, 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 774/1373). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt, çev. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meî el-Hâşimî el-Basrî (ö. 230/845). *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. çev. Ed. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zahrî (ö.230/845). *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. Thk. Doktor Ali Muhammed Amr. 11 Cilt. 1. bs. Kahire: Mektebetül Hanci, 2001.
- İmam Şihabeddin Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hamavî er-Rûmî el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-büldân* (ö.626/1229). 7 Cilt. 2. bs. Beyrut: Darus-Sadr, 1995.
- İmam Zehebî, Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî (ö. 748/1348). *Tarihu'l-İslâm*. 6 Cilt. t. y, y. y.

- İpek, Muhammed Selim. Birinci Abbasi Döneminde (750-847) “Kitabet-Siyaset İlişkisi,” *Akademik Bakış Dergisi*. 61 (Mayıs-Haziran 2017): 323-334.
- İsmail, Yiğit. “Ribât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 35: 76-79. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Kallek, Cengiz. “Harac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 16: 71-88. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Kallek, Cengiz. “Pazar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 35: 372-374. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Kara, Seyfullah. “İslâm Tarihinde İlk Zihniyet Sapması: Emevîler Döneminde Otoritenin Dünyevileştirilmesi”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 4/8 (2006): 145-170.
- Kazıcı, Ziya. *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*. 16. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kâtip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı, 44 Cilt. 25: 49-54. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Mahmud Şît Hattâb, *Kâdetü'l-fethuş-Şâm ve'l-Mısır*. 1. bs. Beyrut: Darû'l-Feth, 1970.
- Mantran, Robert. *İslâm'ın Yayılış Tarihi*. çev. İsmet Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed Kürd Ali. *Hıtatüş-Şâm* (ö. h. 1372/1953). 3. bs. 6 Cilt. Dımaşk: Mektebetü'n-Nuriyye, 1983.
- Muhammed b. Abdurrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Medinetü's-sıhr veş-şa'r*. Kahire: Müessetü'l Hindâvi Lit T'lim ves-Sikâfe, 2012.
- Önkâl, Ahmet. “Amr b. Âs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 3: 79-81. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Önkâl, Ahmet. “Ebû Ubeyde b. Cerrâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 10: 249-250. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Özel, Ahmet. “Cihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı, 1993.
- Özel, Ahmet. “Emeviyye Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 11: 109-111. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

- Robinson, Francis. *Cambridge Resimli İslâm Dünyası Tarihi*. çev. Zülal Kılıç, 1. Bs. İstanbul: Kitapyayinevi, 2005.
- Sabbâğ, Abbas. vd. “Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 32: 147-148. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Samî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs. *Atlasu târihu devleti'l-Emeviyye*. 1.bs. Riyad: Mektebetü Abikân, 2011.
- Savaş, Rıza, “Emevîler Devri Eğlence Hayatından Kesitler ve Dönemin Bazı Kadın Şarkıcıları”, *İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 4/8 (2006): 51-61.
- Songur Haluk. vd. “Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/19 (2014): 199-212.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Bedevîlikten Hadarîliğe Küfe*. 2. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Şimşir Mehmet. “İslâm Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (2017): 273-286.
- Şulul, Kasım. *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî*, 2. bs. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Tantâvi, Ali. *Dımaşk sûrun min cemâlihâ ve 'iberûn min nadâlihâ*. Cidde: Dâru'l-Minara 1987.
- Tarım Ertuğ, Zeynep. “Saray”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 36: 117-122. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Şam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 38: 311-315. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Uluçam, Abdüsselam. “Şam”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 1.Baskı.44. Cilt. 38: 320-325. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Üçok, Bahriye (ö. 1990). *İslâm Tarihi Emevîler-Abbasîler*. y.y: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Van Vloten, Gerlof (ö. 1903). *Emevi Devrinde Arab Hâkimiyeti, Şia ve Mesîh Akîdeleri Üzerine Araştırmalar*. çev. Mehmed S., Hatiboğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Welhausen, Julius. *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Matbaaları Yayınları, 1960.
- Yaman, Ahmet. “Seleb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 36: 398-399. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

- Yazıcı, Mahmut “Hz. Ömer’in Oluşturduğu Divanların Sahâbîlerle İlgili Bilgilerin Tespiti” *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015): 30-56.
- el-Yesûî, Luvîs Ma’lûf (ö. 1947). *el-Muncid fi’l-lüğa vel ‘a’lâm*, 26. bs. Beyrut: Kasuliyе Matbaası, 1986.
- Yılmaz, Metin, “Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü’r-Resâil’in Ortaya çıkışı ve İşleyişi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. y.y (1999): 291-312.
- Yılmaz, Metin. “Emevî ve Abbâsî Dönemi İç İstihbaratı”, *İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musîkîsi Dergisi* (2008): 175-193.
- Yılmaz, Metin. “Şurta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 39: 242-244. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Yiğit, İsmail. “Emevîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1. Baskı. 44 Cilt. 11: 87-104. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Zeydân, Corcî (ö. 1914). *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. 3.bs. 2. Cilt. çev. Nejat Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Zuhayli, Muhammed. *el-Mu'temed fi'l-fikhi's-şâfi'i*. 5. bs. 5 Cilt. Dımaşk: Dâru'l Kalem Matbaası, 2015.
- İnternet Kaynakları:
- 24 Kasım 2018 <http://www.kuranfihristi.net>.
- 24 Kasım 2018. <http://syriauntold.com>.
- 24 Kasım 2018. <http://www.selcuklumirasi.com>.
- 24 Kasım 2018. <https://www.fotoartbook.com>.
- 24 Kasım 2018. <https://kuran.diyamet.gov.tr>.

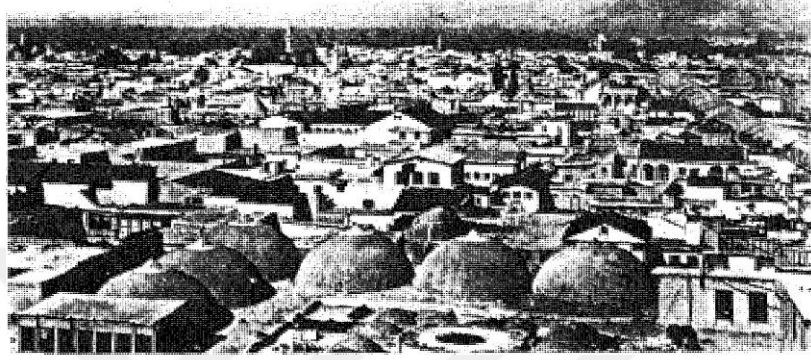

EKLER LİSTESİ

Ek 1:Resimler

Ek s.1

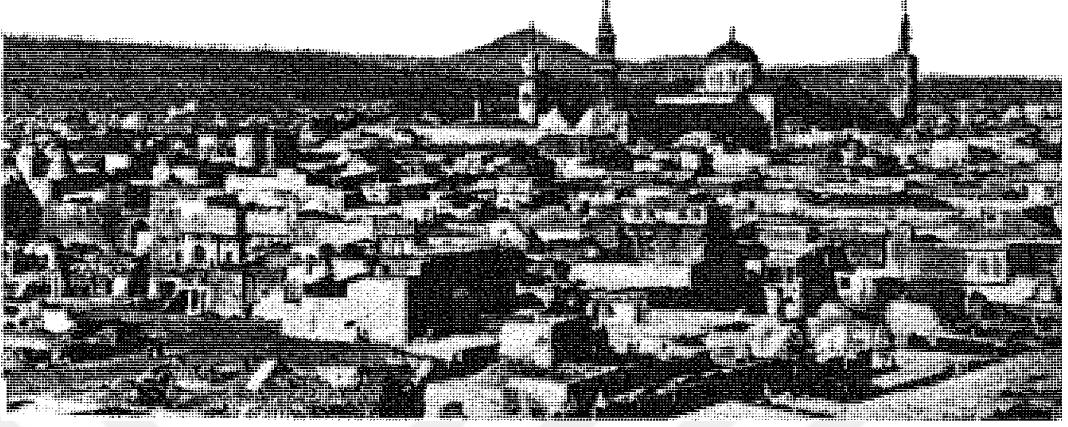
Dımaşk'tan bir görünüm

Ali Tantâvi, “*Dımaşk sûrun min cemâlihâ ve ‘iberun min nadâlihâ*” 3. Baskı
Cidde: Dâru’l-Minara 1987, 6.

Dimaşk'tan bir görünüm

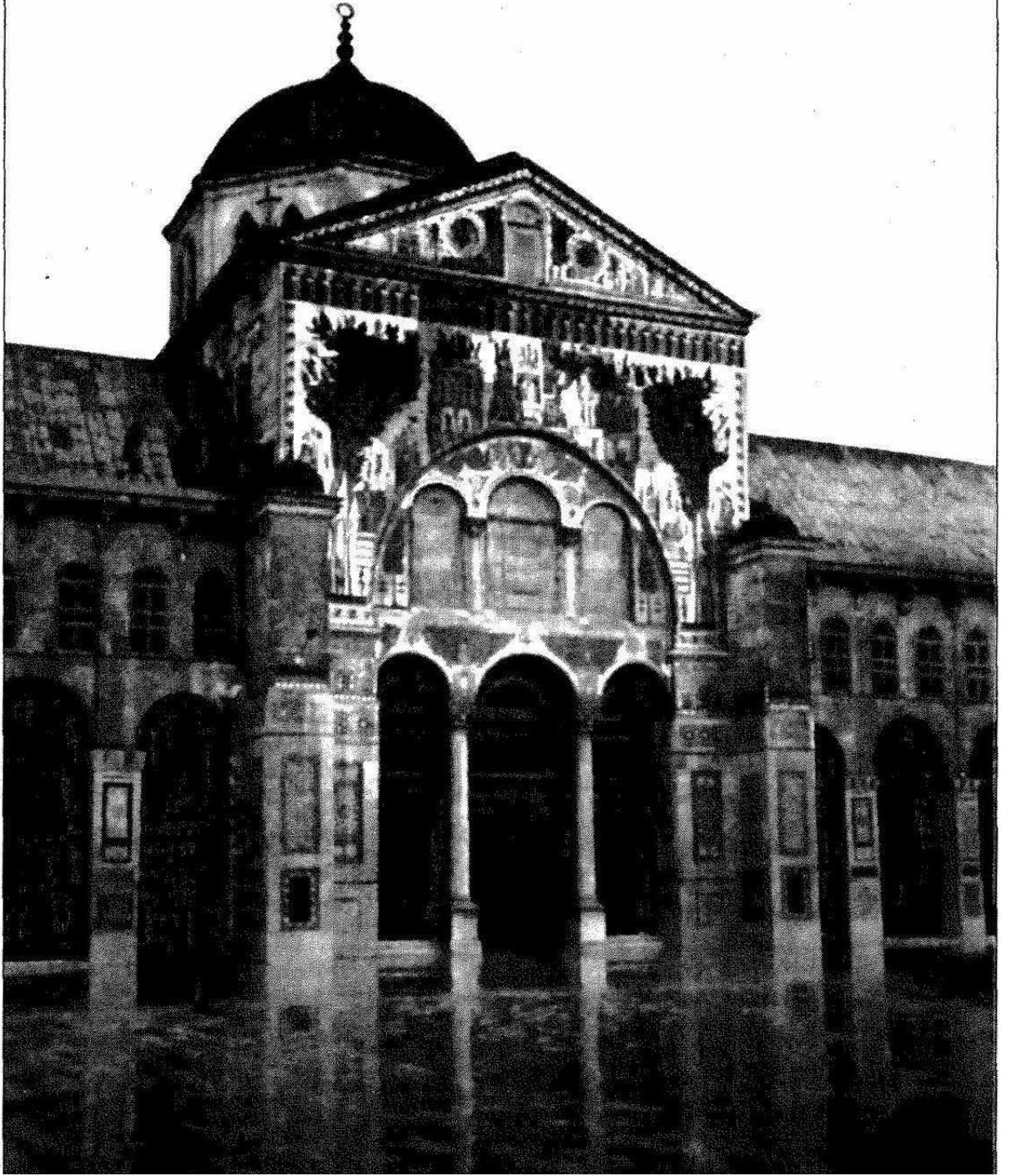
Ek s.2

Ali Tantâvi, "*Dimaşk srun min cemâlihâ ve 'iberun min nadâlihâ*" 3. Baskı
Cidde: Dâru'l-Minara 1987, 14.

Emeviyye camii'nden bir görünüm

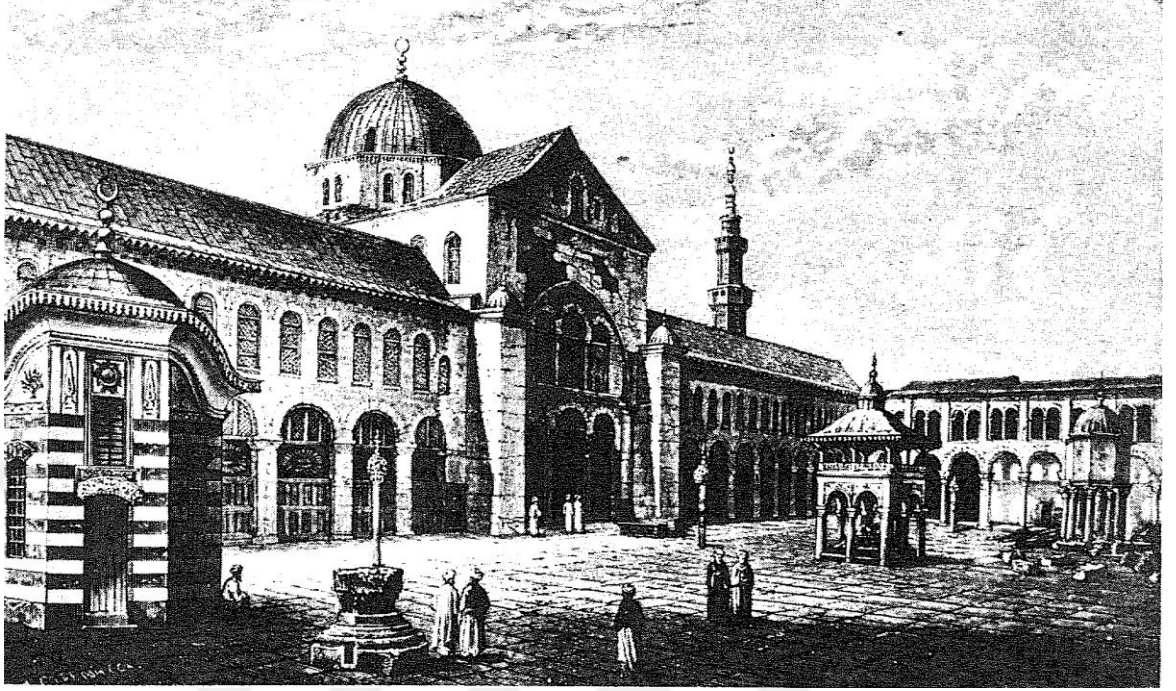
Ek s.3

Ira M.Lapidus, "*İslâm Toplumlari Tarihi*" 3. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 1: 139.

Emeviyye Camii'nden bir görünüm

Ek s.4

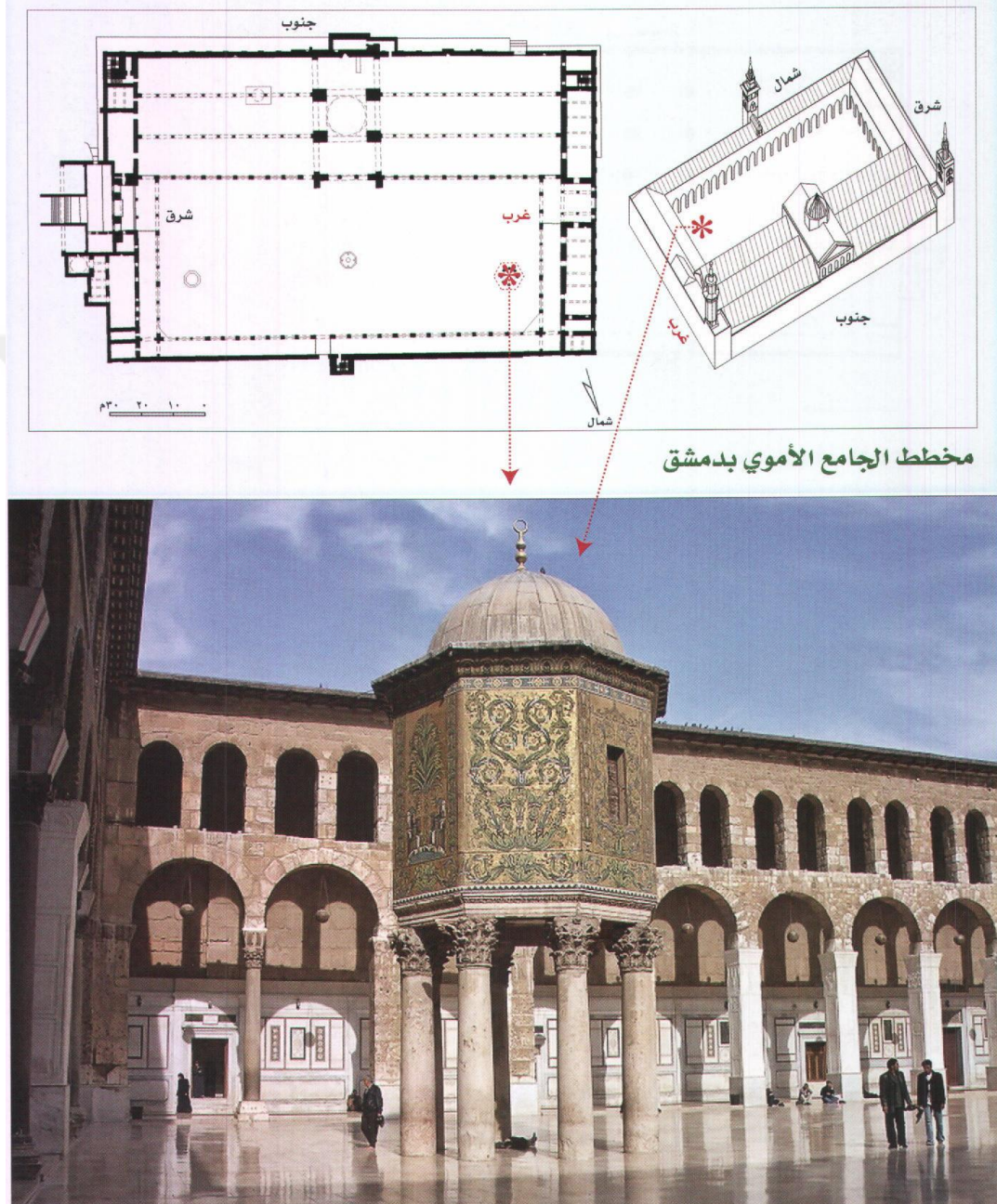

Ali Tantâvi, "*Dimaşk sûrun min cemâlihâ ve 'iberun min nadâlihâ*" 3. Baskı
Cidde: Dâru'l-Minara 1987, 22.

Emeviyye Camii'nden bir görünüm ve Emevviyye Camii planı

Ek s.5

Samî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs, "Atlasu târihu devleti'l-Emeviyye", 1.bs. (Riyad: Mektebetü Abikân, 2011), 289.

Dımaşk Kalesi Kâsiyun Kapısı

Ek s.6

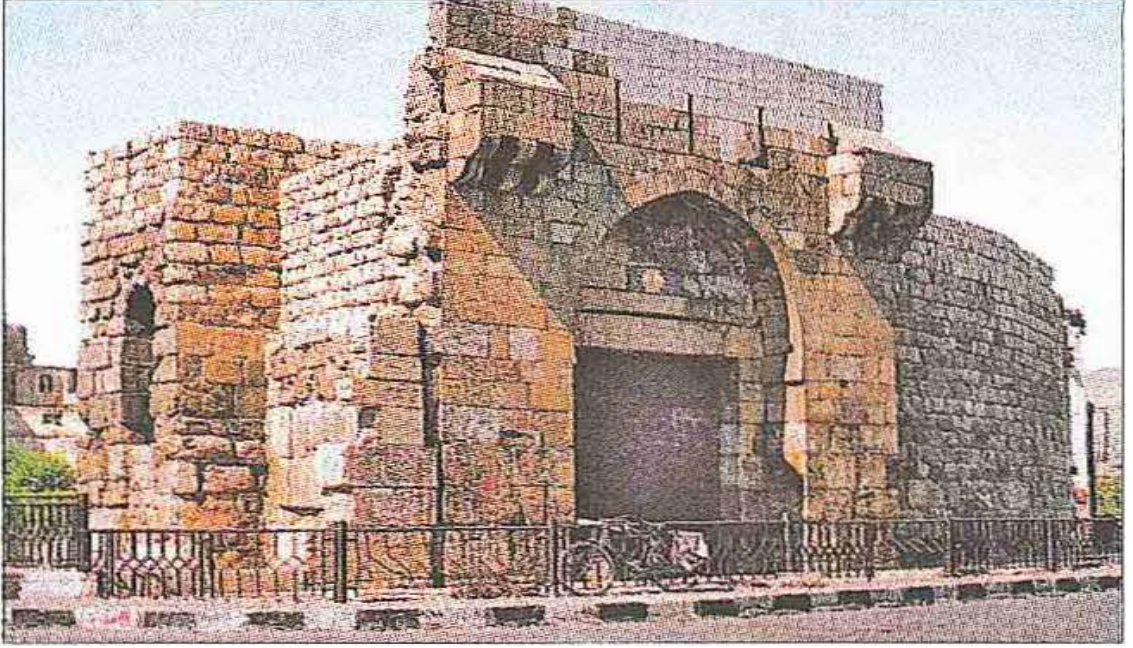

Asvâtün Medeniyetün, 24 Kasım 2018, <http://syriauntold.com>.

Dımaşk Kalesi Toma Kapısı

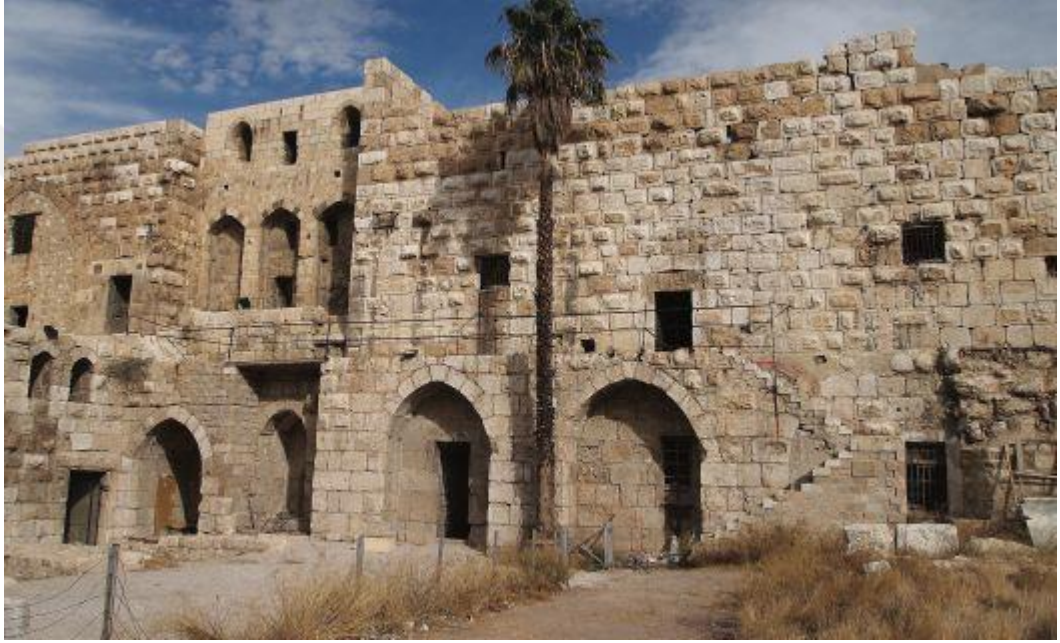
Ek s.7

Abdüsselam Uluçam, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 1. Baskı (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 38: 320.

Dımaşk kalesinden bir görünüm

Ek s.8

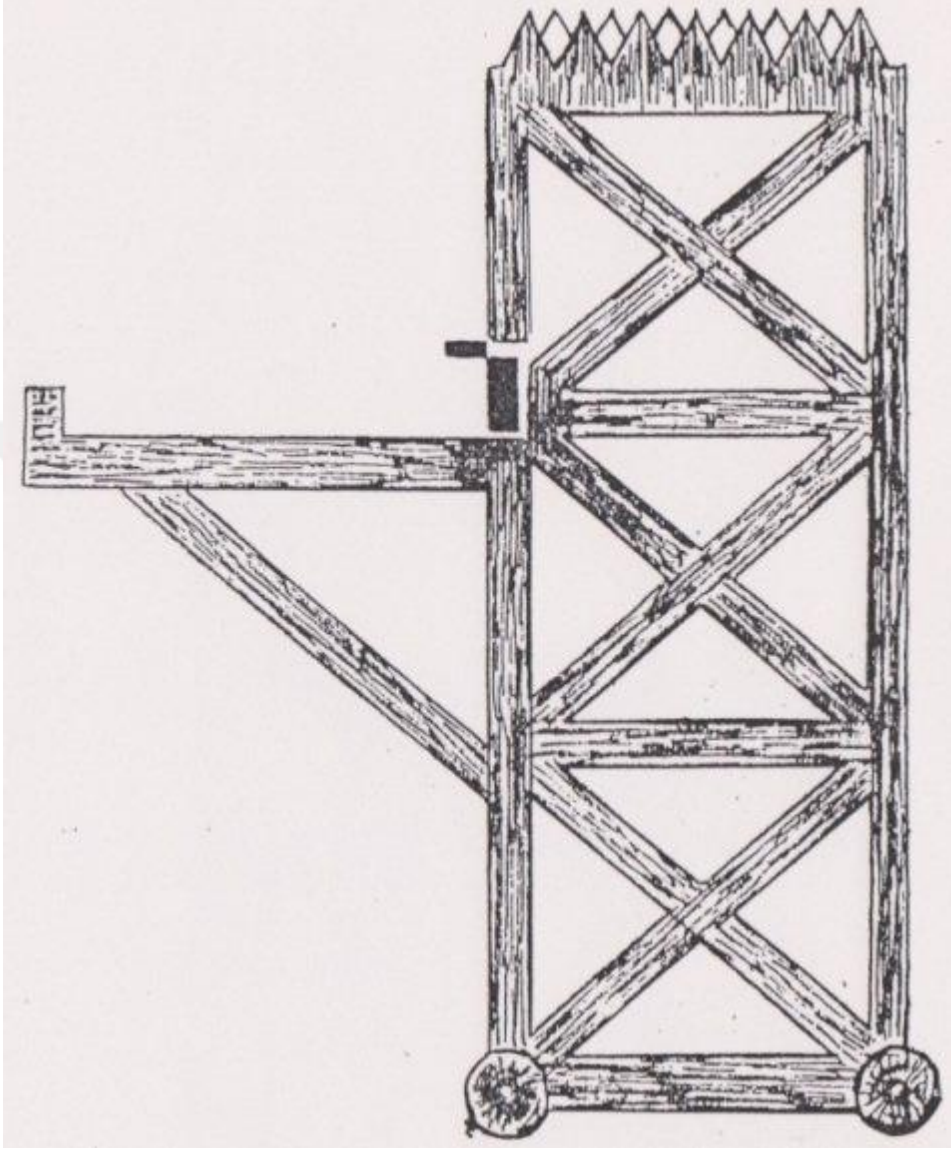

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Büyük Selçuklu Mirası, 24 Kasım 2018,
<http://www.selcuklumirasi.com>.

Savaşlarda kullanılan bir savaş aracı “Debbâbe”

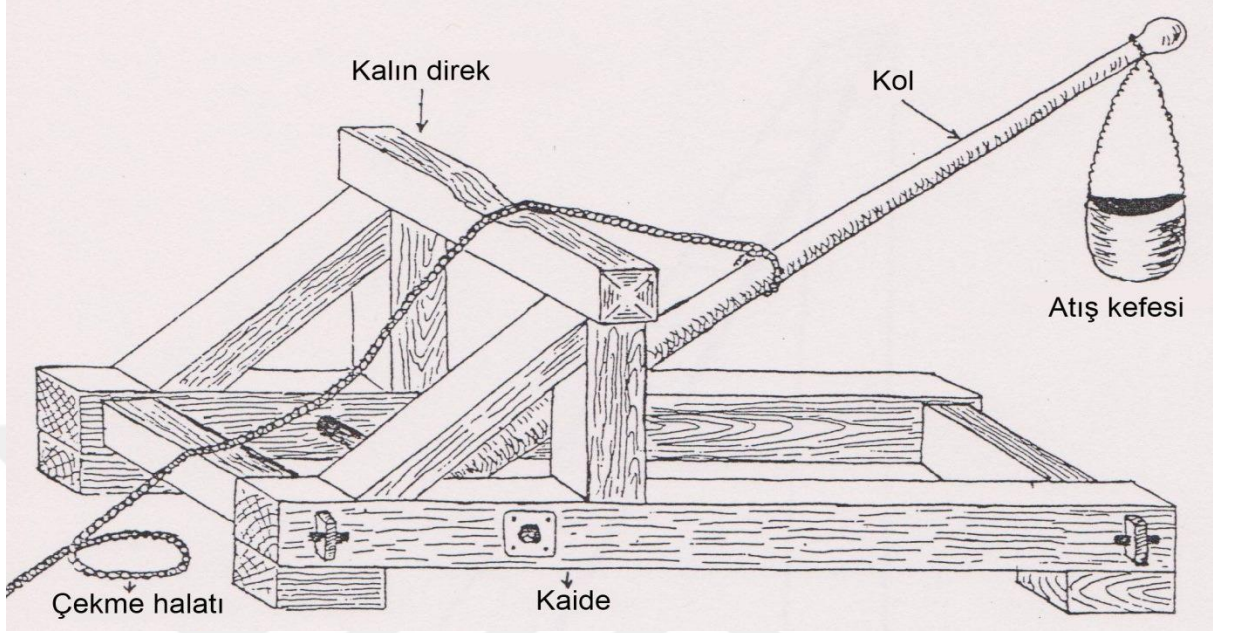
Ek s.9

Halit Çil, “İslâm Tarihinde ilk Düzenli Ordunun Kuruluşu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, S. 3, (2013), 9.

Savaşlarda kullanılan bir savaş aracı “Mancınık”

Ek s.10

Halit Çil, “İslâm Tarihinde ilk Düzenli Ordunun Kuruluşu”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmalar Dergisi*, S. 3, (2013), 8.

Emevîler döneminden önce ve Abdülmelik b. Mervân zamanında basılan para örnekleri

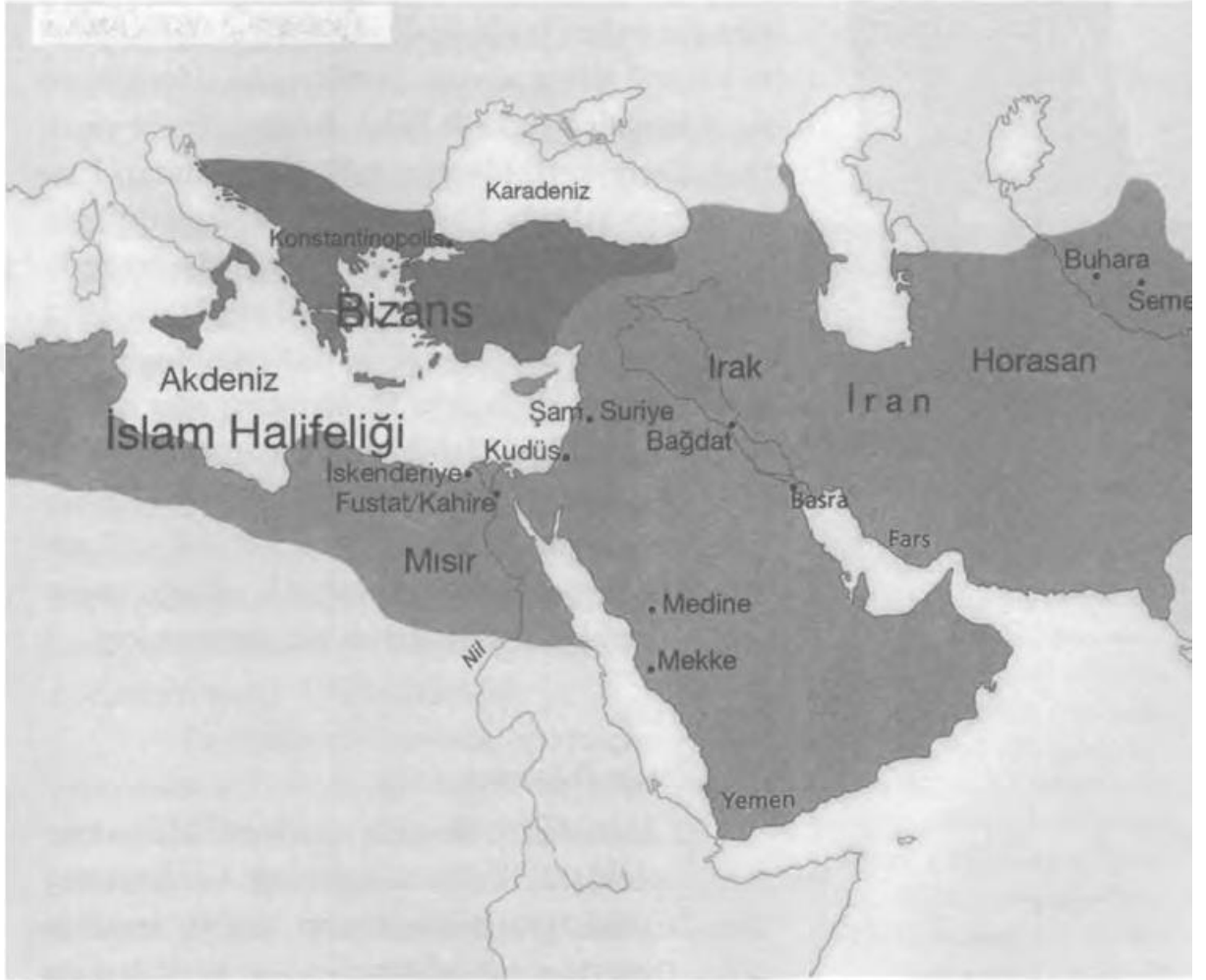
Ek s.11

Francis Robinson, *Cambridge Resimli İslâm Dünyası Tarihi*, çev. Zülal Kılıç, 1. Bs. (İstanbul: Kitap yayınevi, 2005), 43.

Haritalar
Ek s.12

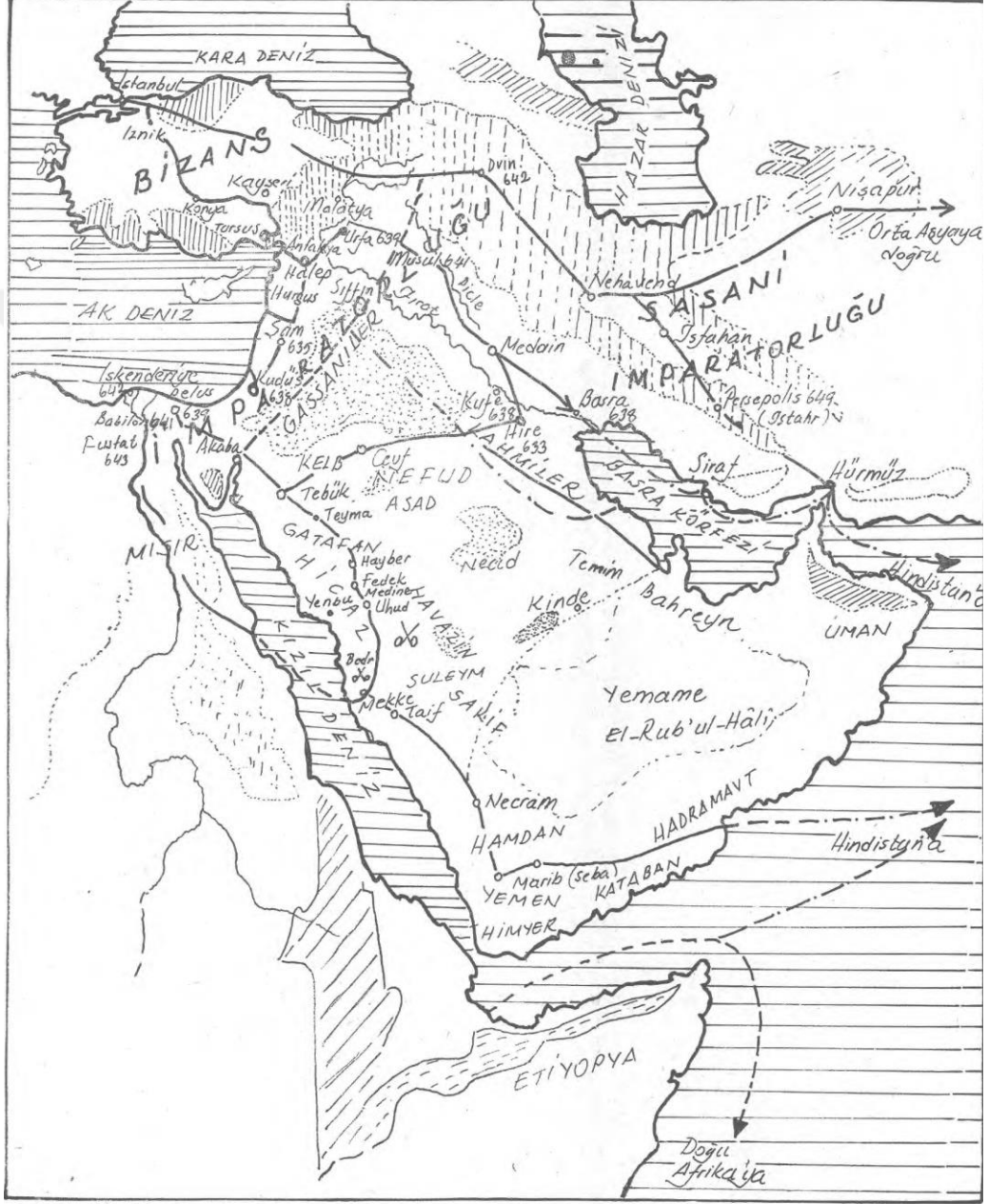
Fetihler başlamadan önce İslâm devletinin komşularını gösteren harita

Francis Robinson, “*Cambridge Resimli İslam Dünyası Tarihi*”, çev. Zülal Kılıç, 1. Bs. (İstanbul: Kitap yayınevi, 2005), 53.

Fetihler başlamadan önce Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemi İslâm coğrafyası

Ek s.13

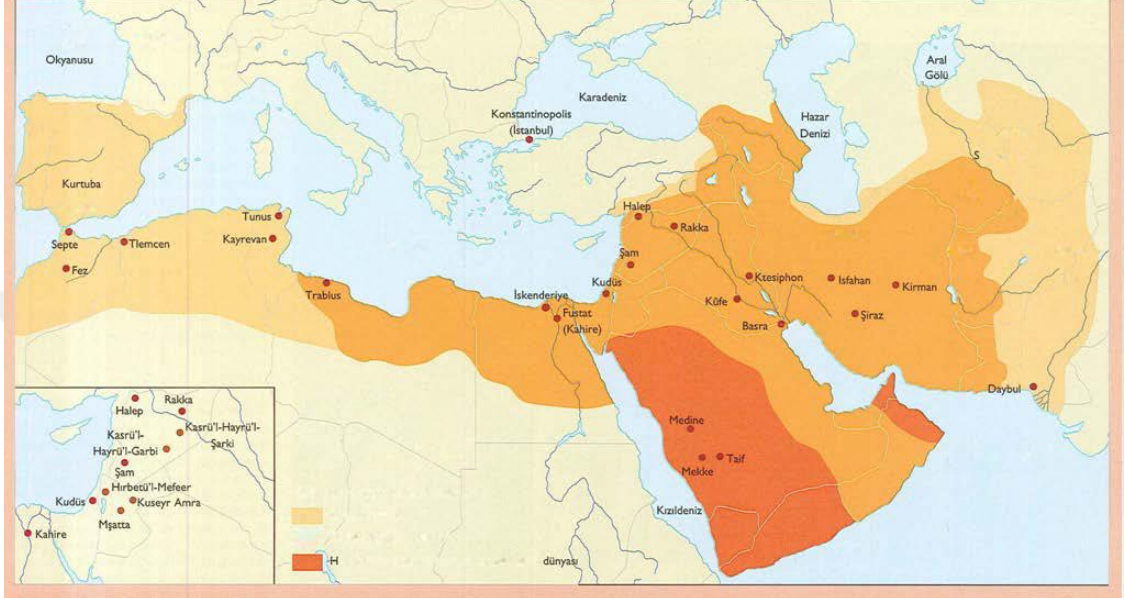

Harita 1- Hz. Muhammed ve İlk Halifeler Döneminde Arabistan ve Ortadoğu

Robert Mantran, "İslâm'ın Yayılış Tarihi", çev. İsmet Kayaoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981),80.

Fetihlerden sonra Hz. Muhammed (s.a.s.), Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemi
İslâm coğrafyası

Ek s.14

Markus Hattstein-Peter Delius, “İslâm Sanatı ve Mimarisi”, (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2007), 62.

Fetihlerden sonra Hulefâ-yi Râşidîn döneminde İslâm coğrafyası

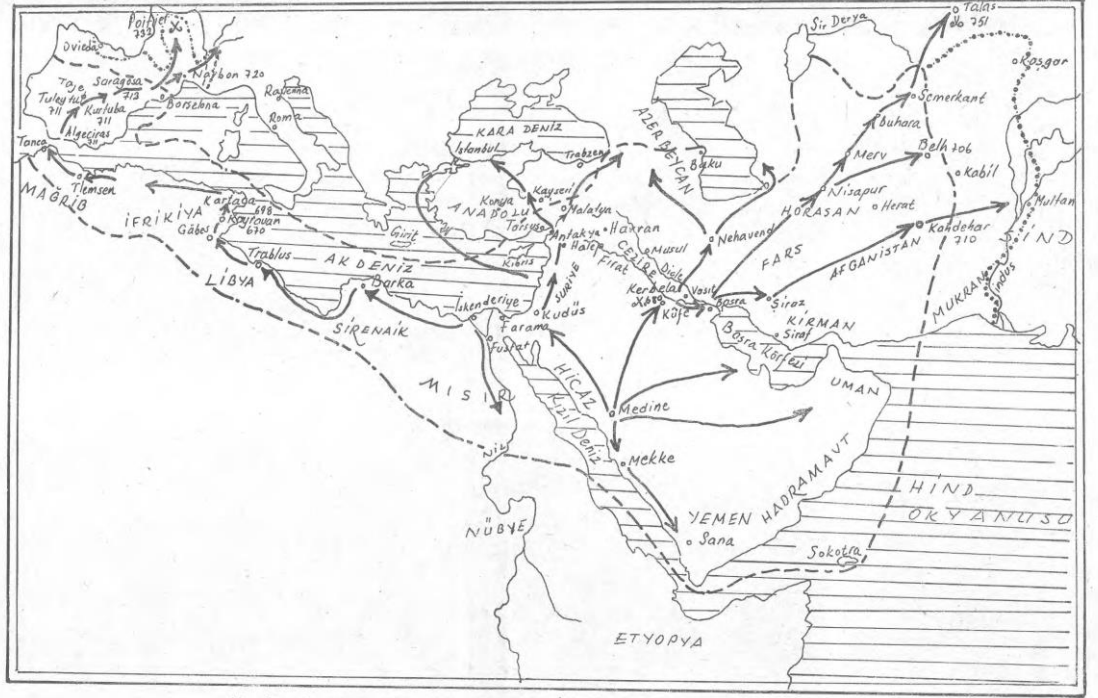
Ek s.15

Samî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs, "Atlasu târihu devleti'l-Emeviyye", 1. bs. (Riyad: Mektebetü Abikân, 2011), 25.

Emevîler döneminde İslâm coğrafyası

Ek s.16

Harita 2 - Emevîler Döneminde İslâmın Yayılışı (661-750)

Robert Mantran, "İslâm'ın Yayılış Tarihi", çev. İsmet Kayaoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 115.

Emevîler dönemindeki fetihlerden sonra İslâm coğrafyası

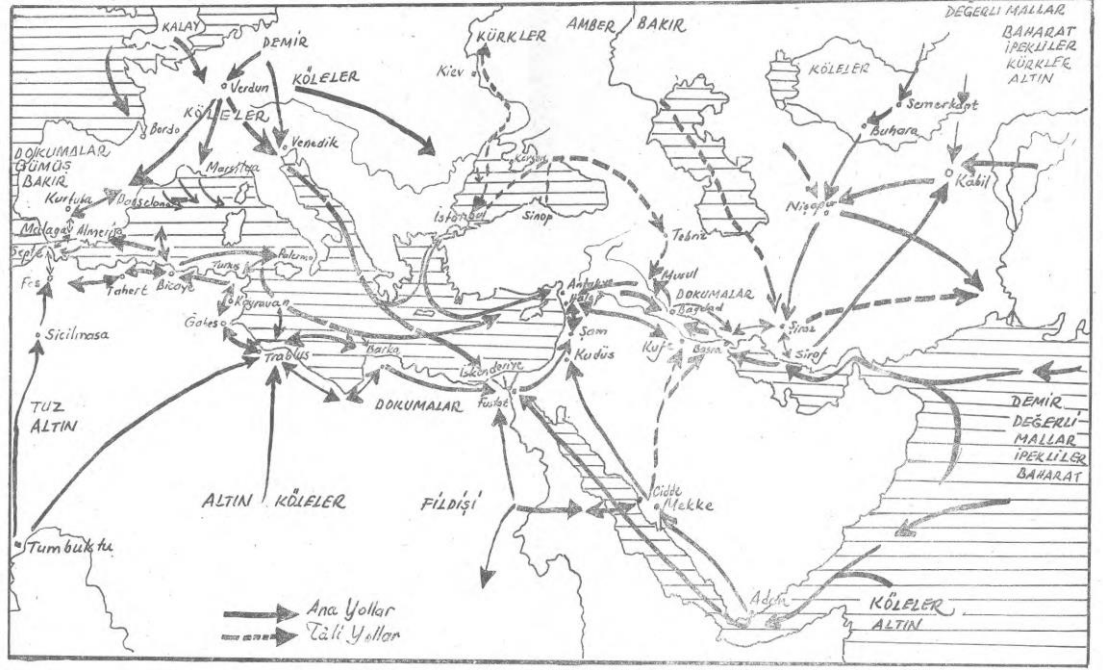
Ek s.17

Samî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs, “Atlasu târihu devleti’l-Emeviyye”, 1.bs.(Riyad: Mektebetü Abikân, 2011), 2.

Şam ve çevresindeki bölgelerin ticaret yolları haritası

Ek s.18

Harita 5- Ticaret yolları (VIII. y.yıldan XI. y.yıla kadar)

Robert Mantran, "İslâm'ın Yayılış Tarihi", çev. İsmet Kayaoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), 220.

Dımaşk kalesi ve kapılarının planı

Ek s.19

Mecelletü'n fene't-tasvîr,24 Kasım 2018, <https://www.fotoartbook.com>.